

KÜLGAZDASÁG
A KOPINT-DATORG Konjunktúra Kutatási Alapítvány folyóirata

SZERKESZTŐBIZOTTSÁG:

Gács János (elnök)

MTA Közgazdaságtudományi Intézet

Antal László

Magyar Külkereskedelmi Bank Nyrt.

Bruszt László

European University Institute (Firenze)

Csaba László

Közép-Európai Egyetem, Debreceni Egyetem,
Budapesti Corvinus Egyetem

Csáki György

Általános Vállalkozási Főiskola

Halpern László

MTA Közgazdaságtudományi Intézet, CEPR

Horváth Gyula

MTA Regionális Kutatások Központja

Julius Horvath

Közép-Európai Egyetem

Kapás Judit

Debreceni Egyetem

Karsai Gábor

GKI Gazdaságkutató Zrt.

Köves András

KOPINT-TÁRKI Zrt.

Laki Mihály

MTA Közgazdaságtudományi Intézet

Oblath Gábor

Magyar Nemzeti Bank

Palócz Éva

KOPINT-TÁRKI Zrt.

Pete Péter

Budapesti Corvinus Egyetem

Rába András

a Külgazdaság volt főszerkesztője

Richter Sándor

Bécsi Nemzetközi Gazdaságkutató Intézet (WIIW)

Schweitzer Iván

a Külgazdaság volt főszerkesztője

Szalavetz Andrea

MTA Világgazdasági Kutatóintézet

Tóth István György

TÁRKI Zrt.

Várhegyi Éva

Pénzügykutató Zrt.

A SZERKESZTŐSÉG: Ádám Zoltán (főszerkesztő), Landau Edit (rovatvezető),
Rózsás Erika (szerkesztőségi titkár).

KÜLSŐ MUNKATÁRSAK: Csaba László, dr. Juhász Jánosné (Jogi melléklet),
Siklósi Ágnes (korrektor), Vince Péter.

A folyóirat példányonként megvásárolható:

**Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó Könyvesbolt: V. Nádor u. 9.,
Aula Könyvesbolt: IX. Közraktár u. 2/b,
Osiris Könyvesbolt: V. Veres Pálné u. 4–6.,
és a szerkesztőségben: XI. Budaörsi út 45.**

**A Magyar Közgazdasági Társaság tagjai számára a szerkesztőség
előfizetés esetén 33 százalék kedvezményt ad.**

A szerkesztőség címe: 1112 Budapest, Budaörsi út 45.

Telefon: 309-2642, 309-2695

Fax: 309-2647

E-mail cím: kulgazdasag@kopint-tarki.hu

Munkatársaink elérhetősége:

Ádám Zoltán, főszerkesztő telefonszáma: 309-2642

e-mail címe: zoltan.adam@kopint-tarki.hu

Landau Edit, rovatvezető telefonszáma: 309-2642

e-mail címe: edit.landau@kopint-tarki.hu

Rózsás Erika, szerkesztőségi titár telefonszáma: 309-2695

e-mail címe: erika.rozsas@kopint-tarki.hu

a KOPINT-DATORG Konjunktúra Kutatási Alapítvány,

Külgazdaság honlapja:

<http://telnet.datanet.hu/~kopint/05.html>

Tisztelt (jövendő) Szerzőink!
Kérjük, hogy kézírataikat a következőket szem előtt tartva nyújtsák be!

Folyóiratunkban a tanulmányok átlagos hossza 1 ív (40 000 leütés szóközzel), ettől ± 30 százaléknál jobban lehetőleg ne térjenek el. (A cikk méretét a Word for Windows programokban a Fájl/Adatlap/Statistika mezőben lehet ellenőrizni.)

A cikkek elé minden esetben a tanulmány főbb állításait tartalmazó (körülbelül 800–1000 karakteres) összefoglalót kérünk. (Angolul is, a cikk címét is beleértve.)

Az összefoglalóhoz tartozó csillagos lábjegyzet tartalmazza a tanulmány elkészítésével kapcsolatos információkat és a köszönetnyilvánításokat. Utána következik a szerző foglalkozása (esetleg beosztása, munkahelye és e-mail címe).

Az összefoglalót követően kérjük megjelölni a tanulmány jel-kódját. Az alábbi internetcímről kell kikeresni a JEL-kódot:

<http://www.aeaweb.org/journal/elclasjn.html#z1head>

A tanulmány végén szerepel az irodalomjegyzék, a hivatkozott szerzők teljes nevével (külföldiek esetében elég a keresztnév monogramja), a megjelenés évszámával, a mű pontos címével, kiadójával, kiadási helyével, illetve a folyóirat pontos címével, évszámával, kötetszámával, a megjelenés hónapjával és oldalszámmal.

A szövegben elegendő a vezetéknevvel, évszámmal és oldalszámmal hivatkozni. Szó szerinti hivatkozás esetében az oldalszám feltüntetése elengedhetetlen.

Az irodalomjegyzék formája a következő: Porter, M. [1990]: The Competitive Advantage of Nations. The Free Press, New York. • Illetve: Hunya Gábor – Sass Magdolna [2006]: Nyer-e Magyarország a termelési helyezéssel? *Külgazdaság*, L. évf., 2. szám, 33–53. o.

Kérjük, hogy a táblázatokat és az ábrákat folyamatosan számozzák végig a cikk egészén (vagyis a sorszámozás az új alfejezetekben és alpontokban ne kezdődjön újra).

Minden táblázathoz és ábrához címet kérünk. A táblázatokban szereplő mennyiségi értékek mértékegységét fel kell tüntetni. A táblázatokat a Word program táblázatszerkesztőjével kérjük elkészíteni. Az ábrához háttér fájlt (lehetőleg Excelben) kérünk mellékelni.

A táblázatbeli és ábrabeli megjegyzéseket és az adatok forrását közvetlenül a táblázat, illetve az ábra alatt helyezték el.

A képleteket a jobb oldalon, zárójelben, folyamatosan kérjük számozni (tehát az egyes alfejezetekben ne kezdődjön újra a számozás).

A cikkeket e-mailen, floppyn vagy CD-n kérjük eljuttatni a szerkesztőségbe Word for Windows formátumú változatban.

Köszönettel: a *Külgazdaság* szerkesztősége

A szerkesztésért felel: Ádám Zoltán. A szerkesztőség címe: 1112 Budapest, Budaörsi út 45., Telefon: 309-2642, 309-2695. E-mail cím: kulgaszasag@kopint-tarki.hu. Kiadja a Kopint-Datorg Konjunktúra Kutatási Alapítvány, 1081 Budapest, Csokonai u. 6. A kiadásért felel: Palócz Éva, a Kuratórium elnöke. Előfizetésben terjeszti a Magyar Posta Rt. Üzleti és Logisztikai Központ (ÜLK). Előfizetés: Budapesten a Posta-igazgatóság kerületi ügyfélszolgálati irodáinál, a hírlapkézbesítőknél és a Hírlapelőfizetési Irodában (HELIR) Budapest, VIII. Orczy tér 1. Levélcím: HELIR 1900, e-mail: hirlapelofizetes@posta.hu. Vidéken a postáknál és a kézbesítőknél. Külföldön terjeszti a Batthyány Kultúr-Press Kft. 1014 Budapest, Szentháromság tér 6. Tel.: 201-8891, e-mail: batthyany@kultur-press.hu. Előfizetési díj 1 évre: 9000 Ft, félévre 4500 Ft, összevont számok ára 1500 Ft.

Megjelenik havonta. HU ISSN 0324-4202

Tördelés: Király és Társai Kkt.

Cégvezető: Király Ildikó

Készült az ETO-Print Nyomdaipari Kft.-ben

Felelős vezető: Balogh Mihály

TARTALOM

KÖRKÉRDÉS: A konvergenciaprogramon túl... – II. rész Válaszolnak: Bartha Attila, Réti Tamás	4
Papanek Gábor – Borsi Balázs – Tompa Tamás: A magyar gazdaság versenyképességét magyarázó tényezőkről	10
Csonka László: Egyetemek és vállalkozások átalakuló K+F kapcsolata	39
KONJUNKTÚRAELEMZÉSEK 2007 tavaszán:	51
Az ECOSTAT Kormányzati Gazdaság- és Társadalomstratégiai Kutató Intézet elemzése és prognózisa (Belyó Pál)	52
A Gazdasági és Közlekedési Minisztérium elemzése a makrogazdasági folyamatokról és kilátásokról (Turóczy László)	56
A GKI Gazdaságkutató Zrt. elemzése és prognózisa (Karsai Gábor)	61
A KOPINT-TÁRKI Zrt. elemzése és prognózisa (Gém Erzsébet)	64
A Magyar Nemzeti Bank elemzése és prognózisa (Csermely Ágnes)	73
A Pénzügykutató Zrt. elemzése és prognózisa (Petschnig Mária Zita)	76
A Pénzügyminisztérium elemzése és prognózisa (Tabák Péter)	81
Brief Summary of the Articles	85
JOGI MELLÉKLET	
Dr. Sükösd Péter: Az egyes iparágakban előforduló párhuzamos kereskedelem megítélése az Európai Közösségen belül: a gyógyszerpiac különbözőségének okai és következményei	33

A lap kiadását a
Gazdasági és Közlekedési Minisztérium
támogatja.

Március-Áprilisi számunk

idei Körkérdésünk két utolsó hozzászólásával, Bartha Attila és Réti Tamás esszéivel indul. Mindkettő regionális perspektívában, az elmúlt másfél évtized fejlődésére fókuszálva elemzi a magyar és a kelet-közép-európai intézményi-makrogazdasági helyzetet. Papanek Gábor, Borsi Balázs és Tompa Tamás tanulmánya a versenyképesség alakulásának magyarázó tényezőivel foglalkozik, többváltozós statisztikai elemzéssel vizsgálva a gazdasági fejlődés faktorait. Csonka László írása a klasszikus esettanulmány műfajba tartozik: a Nemzeti Kutatási és Technológiai Hivatal által támogatott első Regionális Egyetemi Tudásközpont, a 2005-ben a Budapesti Műszaki és Gazdaságtudományi Egyetemen létrehozott Elektronikus Jármű és Járműirányítási Tudásközpont tevékenységét elemzi. Nagy örömünkre szolgál, hogy a Külgazdaság hagyományos tavaszi konjunktúraelemzési blokkja ezúttal a megszokott résztvevők – Ecostat, GKI, Kopint, Pénzügykutató – mellett a Gazdasági és Közlekedési Minisztérium, a Magyar Nemzeti Bank és a Pénzügyminisztérium aktuális makrogazdasági áttekintéséről is beszámol.

A szerkesztő

Körkérdés

A konvergenciaprogramon túl...

– II. rész

2006 őszén az államháztartás stabilizációja, az EU-nak benyújtott konvergencia-program teljesítése és a nagy elosztó rendszerek átalakítása állnak a közfigyelem középpontjában. 2007-es körkérdésünk ettől nem függetlenül, de az azonnali lépéskényszerből fakadó intézkedéseken túltekintve azt vizsgálja, hogy hogyan értékelhető Magyarországnak a többi kelet-közép-európai EU-tagállamhoz viszonyított relatív pozíciója. A gazdaságpolitikai vitákban gyakran elhangzó érv, hogy a kilencvenes évek második feléig a kelet-közép-európai reformfolyamat éllovasának számító Magyarország mára több szempontból is lemaradt a régióban található versenytársaihoz képest. Kérdés azonban, hogy ez a lemaradás mely területeken értelmezhető, melyeken igaz, és melyeken nem:

Van-e lemaradás a hazai vállalatok versenyképességében, az ország működőtökevonzó képességében, az oktatás és képzés területén, az egészségügy és a szociálpolitika szervezetében és működésében, vagy éppen a jogállami elvek érvényesülése, az átlátható és ellenőrizhető kormányzati működés szempontjából?

Ha ilyen lemaradás van, illetve ha ez az utóbbi években következett be, akkor mind-ebből milyen következtetések vonhatók le a gazdaság- és társadalompolitikai reformok és intézkedések kívánatos irányát illetően?

Bartha Attila,

a Kopint-Tárki kutatási igazgatója

A MUNKA ÉS A KULTURÁLIS NORMÁK SZEREPE MAGYARORSZÁG NÖVEKEDÉSI LEMARADÁSÁBAN

Ha 2006 végén pillanatfelvételt készítünk a magyar gazdaság állapotáról kelet-közép-európai összevetésben, és ezt összevetjük akár az öt, akár a tíz évvel korábbi helyzetképpel, az eredmény kétségtávol lehangelő. A 2004-ben az Európai Unióhoz együtt csatlakozott nyolc egykori rendszerváltó ország közül ma messze Magyarországon a legalacsonyabb a gazdasági növekedés üteme, miközben az államháztartás helyzete nagyságrendekkel rosszabb, mint bárhol másutt a régióban. Ha a gazdasági fejlettség hagyományos mutatóját, az egy főre jutó, vásárlóerő-paritáson számolt GDP-t tekintjük, akkor azzal a kellemetlen ténnyel kell szembenéznünk, hogy miközben a korábban is fejlettebb Szlovéniával és Csehországgal szemben növekvő a lemaradásunk, addig a

magyar gazdaság teljesítményétől korábban jelentősen elmaradó Észtország és Szlovákia is fejlettebb besorolást nyer a következő két éven belül. A többi visegrádi országban egyértelmű deflációs trend tapasztalható, ezzel szemben nálunk az infláció leszorítása csak átmenetileg sikerült, és a kritikus helyzetben levő államháztartás adóemelési újra és újra lökést adnak a fogyasztói árak emelkedésének. Ami a munkaerőpiacot illeti, Magyarország korábban közepes helyzetűnek számított a térségben: bár a foglalkoztatás az egyik legalacsonyabb volt, ez legalább irigylően alacsony munkanélküliséggel párosult. Mára pozíciónk ezen a területen is jelentősen romlott a többi országgal összevetve: a foglalkoztatás csak csekély mértékben – a többi országtól jelentősen elmaradva – nőtt, a munkanélküliségi ráta ugyanakkor már a harmadik legmagasabb a térségben. Még ennél is szomorúbb talán, hogy más országokkal összevetve kilátásaink is rosszabbak: a 2007–2008-as években alacsonyabb növekedésre, magasabb inflációra, stagnáló munkanélküliségre számíthatunk, miközben a lakossági jövedelmek minden bizonnyal csökkennek majd. Mivel magyarázható, hogy Magyarország, amelyet a különböző nemzetközi versenyképességi felmérések a 2000-es évek elején még a térség legkedvezőbb növekedési kilátású országaként jellemeztek, mára nyilvánvalóan a régió leglassabban felzárkózó országa lett?

A kérdés megválaszolásakor természetesen célszerű időbeli, illetve nemzetközi összehasonlításra támaszkodnunk. Ha a növekedés tényezőit (tőke, munka, technológiai fejlődés és intézményi környezet) tekintjük, akkor nyilvánvaló, hogy a kilencvenes évek második felében Magyarország kedvező helyzetét elsősorban annak köszönhetette, hogy a rendszerváltás után más országoknál gyorsabban és következetesebben állt át a piacgazdasági berendezkedésre. Ennek köszönhetően átmenetileg előnybe kerültünk a működőtőke-vonzásban, de az intézményrendszer kiépítésében is. Ráadásul az 1995-ben lezajlott makrogazdasági stabilizáció nem pusztán az egyensúlyi problémákat mérsékelte jelentősen, hanem a nemzetközi tőke- és pénzpiaci szereplők körében is felértékelte – bizonyos fokokig érdemtelenül – Magyarországot. Sokáig úgy tűnhetett, hogy a külföldi működőtőke-beáramlásra és a feldolgozóipari multinacionális nagyvállalatok exportjára alapozott gazdaságfejlődési pálya egyértelműen sikeres, a nyugat-európainál lényegesen gyorsabb növekedést, a térség más országaival összevetve pedig ütemesebb felzárkózást tesz lehetővé. Csakhogy a magyar gazdasági növekedésnek már ebben az időszakban is nyilvánvalóak voltak a korlátai: részben a közintézmények működése, kiemelten a közpénzügyek, részben pedig a munka mint termelési tényező oldaláról. Ha pedig a 2000 utáni időszak folyamatait tekintjük, az összehasonlítás megdöbbentő eredményeket mutat: miközben a tőkevonzásban a többi kelet-közép-európai ország felzárkózott hozzánk, addig az intézményi tényezőknél korábbi előnyünk hátrányba fordult, a munka növekedési hozzájárulását tekintve pedig lemaradásunk fokozatosan nőtt. Ha feltételezzük, hogy a magyarországi munkavállalók és vállalkozók, nyugdíjasok és diákok átlagosan ugyanolyan racionálisak (okosak vagy éppen tévelygők), mint a régió más országaiban, akkor a magyarázatot két területen kereshetjük: a rosszabb gazdaságpolitika és/vagy a nem megfelelő intézmények (a formális szervezetek mellett ebbe beleértve a viselkedési szabályokat megalapozó kulturális normákat is) okozhatják, hogy Magyarország helyzete és kilátásai ma lényegesen kedvezőtlenebbek, mint máshol.

A politikai ciklusoknak a gazdasági fejlődésre gyakorolt tragikus hatásáról sokan és sokszor írtak már, ennek részletesebb kifejtésétől ezen a helyen eltekintek. Az bizonyos, hogy ez a ciklikusság Magyarországon már a kilencvenes években is nagyobb volt, mint a többi kelet-közép-európai országban: az országgyűlési választások előtti években szélsőségesen osztogató fiskális expanzió, utánuk jelentős restriktív volt megfigyelhető. Még ehhez a nem túl szerencsés gyakorlathoz képest is tragikusnak tekinthető a 2002-es választások után a közpénzügyi fordulat, amely az íratlan szabályok szerinti keresletkor-

látózás helyett éppenséggel további költsékezésbe fogott. Ennek következménye, hogy a magyar államháztartás hiánya immár hat éve drámaian magas, ami a nem keynesi hatásokon keresztül, a magasabb kamatszintek miatt csekélyebb beruházási hajlandóság és dráguló adósságszolgálat miatt önmagában is visszafogja a növekedést. Bár látszólag a fiskális egyensúlytalanság a magyar növekedés legsúlyosabb problémája, paradox módon a 2006 utolsó negyedétől végre tényleg meginduló államháztartási kiigazítás miatt reális esély van arra, hogy ebből a szempontból Magyarország néhány éven belül ledolgozza versenyhátrányát. A munka mint növekedési tényező, illetve az intézmények, különösen a normák szempontjából ugyanakkor a helyzet kifejezetten aggasztó, és a fiskális expanzió időszakában mindkét dimenzióban romlott Magyarország helyzete.

Egyrészt nálunk a mai napig fennáll az a munkapiaci jelenség, amely a rendszerváltás utáni időszakban szinte valamennyi posztszocialista országban megfigyelhető volt: magas inaktivitás, rendkívül korai nyugdíjba vonulás mellett kevesen dolgoznak, ők viszont nagyon sokat. A kelet-közép-európai országokban általában lényegesen alacsonyabbak az adóterhek, és kifejezetten igaz ez a munka adóterhelésére, az élőmunkaköltségekre. A magyarországit csak a cseh, illetve a szlovén munka terhelése közelíti meg, azonban mindkét országban számottevően magasabb az aktivitás és a foglalkoztatottság, mint nálunk. A magyar munkaerőpiac nem tud mit kezdeni az alacsony képzettségű potenciális munkavállalókkal; a képzetlen munkaerő tömeges foglalkoztatására alkalmas szolgáltató szektor az ország számos térségében lanya, holott más kelet-közép-európai vagy éppen a dél-európai országok tapasztalatai szerint a helyi szolgáltató ágazatok jelenthetnének kitörési pontot ebben a munkaerő-piaci szegmensben. Ezt az esélyt azonban a munka kiugró adóterhelése nagyban rontja, miközben tipikus megoldási sémaként mikrovállalkozás helyett inkább az inaktivitásba vagy a rejtett gazdaságba menekülés esélyét kínálja.

Az alacsony vállalkozói hajlandóság emellett a félresikló oktatáspolitikai következménye is: a felsőoktatási reform, illetve a közszféra „bérfelzárkóztatási programja” mellett a közoktatás tartalmi vonatkozásai nyilvánvalóan háttérbe szorultak. Pedig világos tudásunk van arról, hogy a szegény családokban fokozódott a képzettségi hátrányok intergenerációs átöröklése, és a globalizált világ gazdaságban esélyt kínáló kompetenciaalapú képzés helyett a szakiskolai szakmunkásképzés erőltetése folyik. A szakmunkásképzés alacsony hatékonyságán érdemben a vállalatok államilag támogatott bevonása sem segít; néhány évvel később ugyanis tipikusan újratermelődik a jelentős közpénzek ráfordításával kiképzett, legfeljebb szűk szakmájukban járatos potenciális munkavállalóknál fellelhető *skills mismatch* (a képzettség rossz illeszkedése a munkakereslethez). Nemcsak az a probléma tehát, hogy a magyar munkapiac nehezen tud mit kezdeni az idősebb, képzetlen munkavállalókkal – ez a kelet-közép-európai régióban általánosan, sőt világszerte megfigyelhető jelenség –, hanem az is, hogy a fiatalabb generációkban is folyamatosan reprodukálódik az a képzetlen réteg, amely eleve esélytelenül lép a munkapiacra. A rugalmas munkavégzéshez, a nemek és a társadalmi csoportok közötti esélyegyenlőtlenségek mérsékléséhez nélkülözhetetlen bölcsődei és óvodai ellátórendszer eközben leépülőben, holott éppen megerősítésére lenne szükség, hiszen a képzettségi hátrányok leküzdésének esélye annál nagyobb, minél korábban kezdődik. A tipikusan csak szűk szakmájához értő, alkalmazotti munkavégzésre szocializálódott magyar munkavállalóból pedig aligha lesz dinamikus, a termelési tényezők innovatív kombinációját megvalósító kisvállalkozó, de a jelenlegi munkaköltségek mellett még eséllyel elevickelő kényszervállalkozó sem nagyon. A munka növekedési hozzájárulását tekintve tehát Magyarország lemaradása nőtt a versenytárs-országokhoz képest, és a magas élőmunka-költségek, illetve az oktatási rendszernek a munkaerőpiacra gyakorolt, fentebb vázolt problémáján egyelőre a fiskális stabilizáció vagy a várható reformlépések sem látszanak segíteni.

Ami az intézmények szerepét illeti, a nagy ellátórendszerekről már hosszabb ideje termékeny tudományos és intenzív politikai vita zajlik, a nyugdíj-, valamint az egészségbiztosítási rendszer várható változásai közpénzügyi, fenntarthatósági szempontból elvben jelentős javulást hozhatnak. A máshol eredményes formális intézményi megoldások sikere is kétséges azonban, ha az informális normák, a közintézmények és az állampolgárok implicit viselkedési szabályszerűségei ezt nem támogatják. A magas adóztatás mellett a közepesnél gyengébb minőségű közszolgáltatások egyik oka kétségkívül a kiterjedt potyautas-probléma – ezen a munkaügyi szabályozás szigorodása és a gyógyítási szolgáltatásokra a jogosultság érdemi ellenőrzése minden bizonnyal enyhít. Az adó- és járulékbefizetést minimalizáló, a szegényekkel és az elesettekkel ugyanakkor legkevesbé sem szolidáris tipikus munkavállalói és vállalkozói viselkedés azonban nem pusztán oka, hanem következménye is a magyar államháztartás kritikus helyzetének. A magas adóztatás mellett magas minőségű közszolgáltatások észak-európai típusú variánsát a kelet-közép-európai térségben egyedül Szlovénia tudta többé-kevésbé megvalósítani, a régió többi országában inkább a szerényebb közszolgáltatások mellett alacsonyabb adóterhelés kombinációja nyert teret.

A magyar gazdaság 2000 utáni negatív történetében a közpénzeket magáncélra fordító járadékvadászat felerősödésének, a növekedés informális intézményi tényezőit romboló közhatalmi viselkedésnek döntő szerepe van. A fogyasztók védelmére, a verseny biztosítására, a pénzügyi szervezetek felügyeletére hivatott szervezetek gyengék maradtak, miközben sorozatos, indokolatlan kiadási túllépések történtek az autópálya-építéseknel vagy az állami tulajdonú közlekedési mamutoknál. Játékelméletileg a magyar állam és polgárai közötti viszony ma egyfajta fogoly dilemma típusú egyensúlytalansággént írható le: az állam bizalmatlan polgáraival szemben, akik közül sokan valóban nem kívánnak érdemben hozzájárulni a közszolgáltatások finanszírozásához, és az inaktív, járadékos csoportok körébe menekülnek. Az állampolgárok is fokozottan bizalmatlanok ugyanakkor a közintézményekkel szemben, mivel múltbeli tapasztalataik alapján aligha hiszik el, hogy növekvő hozzájárulásaik a közoktatási vagy az egészségügyi szolgáltatások jobb minőségében, illetve fogyasztói jogaik vagy éppen szabadságjogaik megfelelő védelmében köszönnek vissza. Ha úgy tetszik, a korbácsot látják a közhatalom kezében, a mézesmadzagot viszont aligha. Márpedig a formális intézmények és az informális normák közötti inkongruencia tartós fennmaradása esetén Magyarország növekedési lemaradása legfeljebb akkor csökkenhet, ha a többi kelet-közép-európai ország is a magyarhoz hasonló gazdaság- és társadalompolitikai csapdába esik.

Réti Tamás,

az MTA Közgazdaságtudományi Intézetének főmunkatársa

A magyar gazdaság relatív pozíciójának értékelésénél tisztázandó kérdés, mennyire igaz a kezdeti állítás, hogy a kilencvenes évek második feléig országunk a régióban zajló reformfolyamat éllovasának számított. Jó lenne ebben a kérdésben minél tisztább képpel rendelkezni, nehogy a ránk oly jellemző nemzeti mítoszgyártás csapdájába essünk, ami elhomályosítaná tekintetünket. Kétségtelen, hogy a magyar gazdaság a piacgazdaságra történő átmenetet az úgynevezett piaci szocializmusból indította, tehát nálunk már korlátozottan és ellentmondásosan a hatvanas évektől beindult egy kísérlet a terv és piac összeegyeztetésére. Hasonló folyamatok persze máshol is zajlottak, elég megemlíteni a volt Jugoszláviát, Lengyelországot és a 68-as Csehszlovákiát. A piaci liberalizációs és decentralizációs lépések persze nálunk sem voltak folyamatosak, sokszor megszakadtak,

részben a növekvő egyensúlyi feszültségek, de az ideológiai-hatalmi korlátok miatt is. Talán ennek a reformmúltnak tudható be, hogy 1989–1990 után a két rendszer közötti folyamatosság nálunk különösen erősen jelentkezett. Máshol, például a lengyel gazdaságban olyan súlyos volt a makroökonómiai instabilitás, hogy az 1990-ben indult Balcerowicz-program radikális egyensúlyteremtő intézkedéseket alkalmazott. A lengyel társadalom egy ideig támogatón viszonyult a liberalizáció és a megszorítások hatására bekövetkezett életszínvonal-zuhanáshoz. Ismeretes, hogy 1990-ben a lengyel reálbér mintegy egynegyedével esett. A másik reformtörténettel rendelkező ország Jugoszlávia, amely szétesése és a polgárháború következtében kiesett a reformversenyből. Ugyanakkor fontos megkülönböztetni a megszülető új nemzetállamok, köztük elsősorban Szlovénia kiváló induló adottságait, amelyeket a következő években tovább tudott fejleszteni és fejlettség tekintetében egyértelműen az átalakuló országok között lóhosszal vezetett. Szlovénia már a nyolcvanas években olyan autógyártással rendelkezett, olyan volt a piaci kínálat, ami nálunk csak jóval később alakult ki. Negatívum volt viszont, hogy a szlovén gazdaság relatív fejlettsége nem bírt olyan kényszerítő erővel, amely a további piaci nyitás révén erőteljesebben fokozni tudta volna a nemzetközi versenyképességet. Mindenesetre imponálón rövid idő alatt vezették be az új nemzeti valutát, mérsékelték a magas inflációt, viszonylagos stabilitást értek el a költségvetési és a folyó fizetési mérlegben. Eltérően alakult a kilencvenes évek első felében a cseh gazdaság fejlődése. Ismeretes, hogy Klaus pénzügyminiszter, majd miniszterelnök azt az álláspontot képviselte, hogy a csehek előnyére válik az, hogy tiszta lappal indulhatnak, az ellentmondásos reformtörténet nem gátolja a piacgazdaság kialakulását. A magyar helyzethez képest előny volt a sokkal kisebb külföldi adósságállomány, de az is, hogy a mi második gazdaságunk által létrehozott kusza tulajdonviszonyok és laza adózási fegyelem kimaradt a cseh előzményekből.

Ugyanakkor el kell ismernünk, hogy a kilencvenes évek elején a magyar modell – nyitottsága és a viszonylagosan fejlett üzleti infrastruktúra miatt – Nyugaton komoly elismerést aratott. Ez döntően a jelentősebb külfölditőke-befektetések terén mutatkozott meg. Az évtized közepére azonban már sikerült elveszítenünk ezt a kedvező pozíciót, és a klausi cseh gazdasági modell vált a követendő példává. Ismeretes, hogy a cseh miniszterelnök egy 1995-ös, az amerikai Harvard egyetemen tartott előadásában bejelentette, hogy Csehország befejezte a piacgazdaságra történő átmenetet. Valóban, a cseh kormányzat imponálón alacsony inflációs és munkanélküliségi adatokkal, valamint kedvező egyensúlyi mutatókkal büszkélkedhetett, ugyanakkor a vállalati szektorban elmaradó, illetve lassan zajló szerkezetváltás néhány évig rejtve maradt.

A magyar gazdaság volt a régióban az első, amely a mindenütt jelentkező „transzformációs válság” után az úgynevezett „második átmeneti válságba” zuhant. A magyar költségvetési és folyó fizetési mérleg súlyos hiánya a régióban elsőként hozta felszínre a gazdaság súlyos szerkezeti gondjait. Ez a második válság pár évvel később számos környező gazdaságban is megmutatkozott. Igazából csak Szlovénia maradt ki ebből, a növekedés negatívvá vált Csehországban, drámaian lassult Szlovákiában és később Lengyelországban is. Meg lehet még említeni a kilencvenes évek második felében a bolgár és a román pénzügyi és valutaválságot.

A fenti gondolatmenet talán színezi azt a képet, amelyet magunkról szeretnénk elhinni, de azt is mutatja, hogy a régióban a vezető reformer pozíció meglehetősen ingatag volt, és számos példa van arra, hogy korábban viszonylag jól teljesítő gazdaságok visszaestek. A kilencvenes évek végén változás állt be a külfölditőke-beáramlások megoszlásában is. A magyar gazdaság tökevonzó képessége visszaesett, a szomszédok gyorsan jöttek fel, és e téren is előnybe kerültek. Egyre inkább úgy tűnt, hogy Magyarország időbeli előnyét képes elveszíteni. Ez az előny abban is megnyilvánult, hogy az üzleti

szféra számára nálunk „majdnem mindent lehetett”, a szabályok és törvények megszegése meglehetősen széles körben elterjedt. Ezek szinte balkáni állapotok voltak, azzal a nagy különbséggel, hogy ott a társadalomnak az állammal szembeni elvárása jóval kisebb volt. A régióban nagyon eltérő modellek alakultak ki: voltak olyan esetek, mint például az észt és a szlovák, ahol a miénkhöz képest lényegesen kisebb állami újraelosztáshoz járult kisebb jövedelemelvonás. Máshol – mint a cseh és a szlovén esetekben – nagyobb költségvetés párosult magasabb adózással és járulékbefizetéssel. A magyar modell ebből a szempontból sajátos lett, a társadalom erőteljes jóléti elvárása nagyon laza adózással és járulékbefizetési hajlandósággal járt együtt. Mindennek következtében a magyar gazdaság lova lelassult, mert a zsoké túlsúlyossá vált. A gazdasági növekedés lassulása mögött meghúzódik az alacsony foglalkoztatási ráta, a költségvetési kiadásoknak a bruttó nemzeti termékhez viszonyított magas aránya, amelyben benne van az adósságszolgálati fizetési kötelezettség. De a növekedés belföldi hatását gyengíti a külföldi vállalati profitok nagymértékű hazautalása.

A magyar gazdaság újra elsőként került válságba most már az európai uniós csatlakozás után. A pénzügyi sebezhetőség azért máshol is jelentkezett. Látható, hogy az állam-adósság emelkedik Csehországban, Lengyelországban és Szlovéniában is, persze messze távol áll a magyar mértéktől. A magánszektorban nyújtott hitelek aránya a bruttó hazai terméken belül a magyarnál magasabb értéket mutat a szlovén és az észt esetekben. A folyó fizetésimérleg-hiány tekintetében különösen sebezhetővé váltak a balti államok. A hiány nagysága a bruttó hazai termék 10-20 százaléka körül mozog. Mindez azonban még nem lehet nagyon veszélyes, amíg érvényesül az Európai Unió védernyő hatása.

A magyar modell legnagyobb gyengéje, ha úgy tetszik, Achilles-sarka a tehetősebb réteg gyenge közteherviselési hajlandósága. Ez ma már nagyon súlyos versenyhátrány. A gyors egyéni meggazdagodás és a közszféra drámai elszegényedése közötti kapcsolat sajnos fennáll. A „magyar éllovasból” egyre inkább hintalovas lett, amikor az eleje fent van, a hátuljának lent kell maradnia. Csakhogy a hintaló itt megakadt.

A magyar gazdaság versenyképességét magyarázó tényezőkről

PAPANEK GÁBOR – BORSI BALÁZS – TOMPA TAMÁS

A tanulmányban a szerzők a nemzetgazdaságok, kiemelten a magyar gazdaság versenyképességét alakító főbb hatótényezőket elemzik nemzetközi összehasonlítás segítségével. Vizsgálataik szerint a mai világ gazdasági körülmények közt a munkaerőpiac jellemzői is jelentősen befolyásolják a versenyképességet, s az alacsony aktivitási arány a magyar gazdaság teljesítményét is érzékelhetően rontja. A makro-gazdasági versenyképességet leginkább meghatározó tényezők azonban a K+F és az innováció, valamint a gazdasági környezet vállalkozásbarát jellege. A szerzők hangsúlyozzák, hogy a magyar gazdaságban a gyakran színvonalasnak vélt hazai K+F eredményei sem hasznosulnak. Az elmúlt évtizedben az innovációk nyomán számos külföldi tulajdonba került cég vált ugyan versenyképessé, a magyar tulajdonú kis-közepes vállalatok többsége azonban nem vállalkozott korszerűsítésre. Az előrehaladást a bürokratikus, s „közepesen” korrupt gazdaságpolitika sem segítette. Ezért a nemzetgazdaság teljesítményének érdemi növelésére csak az utóbbi tényezők körében kialakult problémák megoldása esetén látnak lehetőséget.

Journal of Economic Literature (JEL) kód: O11 – Macroeconomic Analyses of Economic Development.

A vizsgálat tárgya, módszerei

Jelen cikkben a nemzetgazdaságok versenyképességét és az ezt magyarázó tényezőket nagy adatbázis matematikai-statisztikai módszerekkel végzett vizsgálata alapján elemezzük.

A versenyképességet a közgazdasági elmélet és gyakorlat hagyományosan vállalati kategóriaként értelmezi.¹ A XX. század végi globalizációs folyamatok azonban reflektorfénybe állították a nagyobb közösségek teljesítőképességét, „versenyképességét” is. Egyre inkább elfogadott az a nézet is, hogy a gazdasági sikerhez az egy termék előállítás-

¹ McCarthy [1964] szerint a termékek versenyképességének javítására hivatott marketing-mix legfontosabb tényezője a négy „P” (a termék, az ár, az értékesítési csatorna és a piacbefolyásolás – product, price, place, promotion). Porter [1980] a vállalati versenyképesség megteremtése/megőrzése terén fontosnak mondta továbbá a kiinduló anyagok, részegységek szállítóinak és az értékesítési csatornáknak a versenyképességét, valamint a piacra betörni kívánó termelők és a potenciális helyettesítő termékek elleni hatékony védelmet is.

Papanek Gábor, EKF egyetemi tanár, a GKI Gazdaságkutató Zrt. ügyvezető igazgatója. E-mail cím: papanek@gki.hu

Borsi Balázs, a GKI Gazdaságkutató Zrt. kutatásvezetője. E-mail cím: borsi@gki.hu

Tompa Tamás, a GKI Zrt. kutatásvezetője. E-mail cím: tompat@gki.hu

sán dolgozó valamennyi együttműködő vállalat (az egész értéklánc) kiváló munkájára, valamint a régiók, a nemzetek, sőt, az államszövetségek vállalkozásbarát gazdasági környezetére is szükség van. A siker pedig befolyásolja az együttműködő közösség teljesítményét (Porter, 1998, Lengyel–Rechnitzer, 2004).

A nemzetgazdasági versenyképesség értékelésének legfontosabb aggregált mutatója az egy főre jutó GDP, e mutató színvonalának magyarázata pedig két nagy tárgykörre osztható (lásd: Porter, 1998):

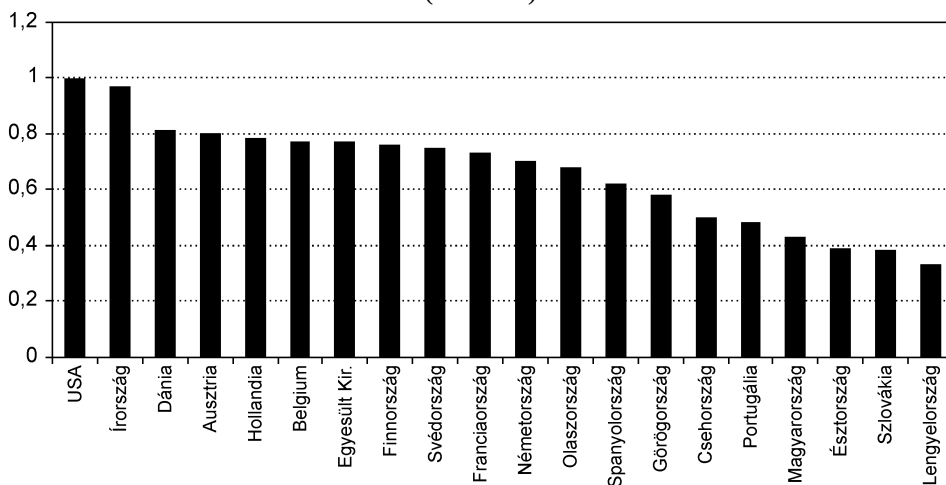
- egyrészt vizsgálni kell az elért teljesítményhez felhasznált munkamennyiséget (célszerűen az *egy főre jutó munkaórák számát* és az ezt alakító tényezőket),
- másrészt részleteiben tanulmányozni kell az egy munkaóra alatt létrehozott hozzáadott érték nagyságát (a „termelékenységet” és az elért színvonalat magyarázó tényezőket).

Vizsgálataink során döntően az IMD² World Competitiveness Yearbook, 2006 adatait használtuk fel.

Az IMD World Competitiveness Yearbook-ja szakértői véleményekre alapozva készül, és 4 fő témát elemez. 1. A *gazdasági teljesítményt* a hazai gazdaság, a külkereskedelem, a külföldi befektetések, a foglalkoztatottság és az áralakulás szerint vizsgálják. 2. A *kormányzati hatékonyság* elemzési szempontjai: állami finanszírozás, fiskális politika, intézményrendszer, vállalati jog és társadalmi keretek. 3. A *vállalati hatékonyságot* a termelékenység, a munkaerőpiac, a vállalatvezetési gyakorlat, az attitűdök és az értékek szerint osztályozzák. 4. Az *infrastruktúrát* az alap-infrastruktúra, a műszaki-technológiai infrastruktúra, a tudásbázis, az egészségügyi-környezeti tényezők és az oktatás mérőszámaival osztályozzák.

1. ábra

Az egy főre jutó GDP vásárlóerő-paritáson 2005-ben
(USA = 1)

Forrás: IMD Competitiveness Yearbook, 2006.

² Institute for Management Development.

Vizsgálódásunk kiinduló megállapítása az, hogy az Európai Unió 15 régi országának egy főre jutó GDP-ben mért átlagos lemaradása az USA-tól az 1970-es évek óta mintegy 30 százalék. Az egyes tagállamok fejlettsége igen széles sávban tér el egymástól. A felzárkózás – bár egyes országok esetében (az EU-15-ön belül Írországból) határozottan érvényesült – az átlagot tekintve nem sikerült, és egyetlen EU-ország sem éri el az USA átlagos fejlettségi szintjét. Magyarország szintje az EU-15-énél 39 százalékkal, az Amerikai Egyesült Államokénál pedig 57 százalékkal alacsonyabb (lásd az 1. ábrát). A magyar gazdaság tehát *kettős* (sőt, ha az országon belüli különbségeket is figyelembe vesszük, számos térségében hármas) *lemaradás* problémáival küzd. Magyarországon tehát az unió gondjait további „nemzeti” teljesítménylemaradás egészíti ki.

A kutatás elsőként azt kívánja tisztázni, hogy mennyiben igazak azok az állítások, amelyek szerint az európai – illetve a magyar – versenyképességi lemaradás egyik fontos oka az, hogy e térségekben kevesebbet dolgoznak, mint az USA-ban. A választ az *egy főre jutó ledolgozott munkaórák számának* (az IMD munkaerő-piaci fejezet adatának) a vizsgálatával keressük. Áttekintjük a foglalkoztatási adatokat és a munkanélküliségi statisztikákat. Kiegészítésként *adatokat keresünk* a heti kötelező munkaórákra, a szabadságok hosszára stb. is.

A vizsgálat további részében a „*termelékenység*” (az egy munkaóra alatt előállított hozzáadott érték nagyságát) elemeztük és az innováció szerepére összpontosítottunk. A szakirodalom szerint a nemzeti innovációs³ rendszer (és ennek egyik fő eleme, a K+F)⁴ számos ponton állhat kölcsönhatásban a nemzetgazdaság termelékenységével. Szoros kapcsolatok keletkezhetnek a versenyképesség öt tényezőjével (az ún. Porter-féle „gyémánt” elemeivel) is. Alapvető összefüggések vannak az innovációs folyamatok sikerei, illetve (1) a high-tech iránti nemzetgazdasági *kereslet*, valamint az előbbiek és (2) a *vállalati stratégiák* között is. (3) A nemzeti K+F a *támogató* „*iparok*” egyike, emellett az a „tudás”, amit szolgáltatásai – valamint a technológiatranszfer – felkínálnak, fontos erőforrás is. Az innováció mindezeken túlmenően a „gyémánt” két további fontos befolyásoló elemével is kapcsolatban áll, hiszen a műszaki haladás (4) az *állami beavatkozásnak* egyik fontos terepe, s (5) a *jövőbeli véletlen eseményeknek* (az ezekből fakadó gazdasági bizonytalanságnak) az egyik jelentős forrása is.

Hosszabb adatsorok hiányában alapvetően „*keresztmetszeti*” *vizsgálatokat végeztünk*. Számításaink 39 országra terjednek ki, amelyek a fejlett világ egyes kisebb és nagyobb országait, Európa, kiemelten Közép-Európa közepesen fejlett gazdaságait és néhány fejlődő országot foglalnak magukba.

A fejlett világ nagy országait az USA, Kanada, Ausztrália, Japán, Németország és Franciaország, az Egyesült Királyság, Olaszország és Spanyolország, a kicsiket Írország, Norvégia, Dánia, Svájc, Ausztria, Hollandia, Belgium, Finnország és Svédország, végül Izrael képviselik. Ezek egy főre jutó GDP-je 2005-ben 25 000 és 41 000 dollár között

³ Az *innovációnak* számos definíciója ismert. Az innováció jelenleg használatos fogalmának egy egyszerű – az Oslo Kézikönyv friss változatában közölt – meghatározása a következő: „Az innováció új vagy jelentősen javított termék (áru vagy szolgáltatás), vagy eljárás, új marketingmódszer, vagy új szervezési-szervezeti módszer bevezetése az üzleti gyakorlatban, munkahelyi szervezetben vagy a külső kapcsolatokban”. Idézi Katona József [2006].

⁴ A *kutatás és kísérleti fejlesztés* (K+F) fogalmára a Frascati Kézikönyv az alábbi meghatározást ajánlja: „Kutatáson és kísérleti fejlesztésen azt a rendszeresen végzett alkotó munkát értjük, amelynek célja az ismeretanyag bővítése, beleértve az emberről, a kultúráról és a társadalomról alkotott ismeretek gyarapítását is, valamint ennek az egész ismeretanyagnak a felhasználását új alkalmazások kidolgozására. Az így értelmezett K+F háromféle tevékenységet ölel fel: az alapkutatást, az alkalmazott kutatást és a kísérleti fejlesztést” (OECD, 2002, 29. o.), és rögzíti, hogy „a K+F csupán az innovációs tevékenységek egyike” (i. m. 19. o.)

volt. A közepesen fejlettek közé Görögországot, Szlovéniát, Portugáliát, Koreát, a Cseh Köztársaságot, Magyarországot, Szlovákiát, Észtországot, Lengyelországot és Horvátországot választottuk (itt ugyanez a sáv 13 000–23 000 dollár között alakult). Végül a fejlődő országok csoportjába – technikai okok miatti némi „nagyvonalúsággal” – Argentínát, Mexikót, Oroszországot, Brazíliát, Romániát, Törökországot, Kínát, Indonéziát, Indiát és Bulgáriát soroltuk (3000–14 000 dollár közötti teljesítménnyel).

A vizsgálni kívánt hatótényezők elemzéséhez a fenti 39 ország mintegy 70 mutatóját választottuk ki (lásd a mellékletet). A fő számítási módszer a korrelációsszámítás és a faktoranalízis volt.⁵ Itt hívjuk fel a figyelmet arra, hogy a korrelációsszámítás és némileg a faktoranalízis is csupán változók alakulása közti kapcsolatokat, és nem ok-okozati viszonyokat mutatnak ki. Ezért a feltárt összefüggések jellegét más vizsgálatokkal is ellenőrizni kell – amire munkánk során törekedtünk is.

A ledolgozott munkamennyiség versenyképességi hatása

A korrelációsszámítások szerint általában az egy lakos által ledolgozott munkamennyiség – a *foglalkoztatás szintje* és az egy foglalkoztatott által *ledolgozott órák száma* – is erőteljesen befolyásolhatja a GDP színvonalát (lásd az 1. táblázatot). Magyarország esetében pedig e hatás kifejezetten kedvezőtlen.

1. táblázat

A GDP, illetve fő hatótényezői közti korreláció együtthatói

	GDP/fő	Foglalkoztatottság	Ledolgozott órák száma	1 órára jutó GDP
GDP/fő	1	0,40	–0,64	0,96
Foglalkoztatottság a népesség százalékában		1	–0,26	0,18
1 foglalkoztatott által 1 év alatt ledolgozott órák száma			1	–0,70
1 órára jutó GDP				1

Forrás: Saját számítás az IMD-adatbázis alapján.

Fontos kiemelnünk azt is, hogy az *egy foglalkoztatott által teljesített munkaórák száma* erőteljesen szóródik mind a fejlett, mind a fejlődő országok csoportjaiban. A szóródás különösen a fejlett országok csoportjain belül jelentős, míg például Japánban, Kanadában és az USA-ban egy fő évi csaknem 1900 órát, Ausztriában, Dániában, Franciaországban és Németországban hozzávetőleg 1600 órát dolgozik. A fejlődő világ számos országában viszont (a korreláció negatív együtthatóját magyarázva) a fejletkeknél hosszabb az éves munkaidő – Argentínában vagy Magyarországon több mint 2000 óra, Indonéziában és Törökországban 2100 óra, Koreában, valamint Mexikóban 2200 óra fölötti.

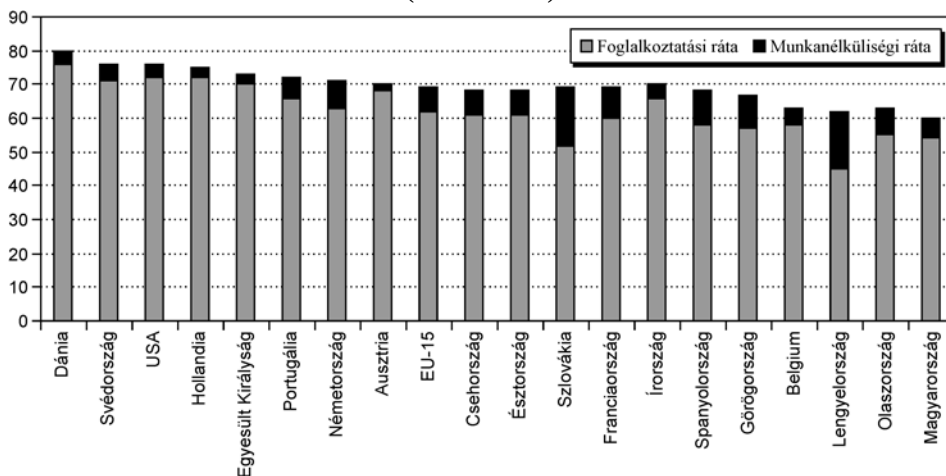
⁵ A számítások során a főkomponensek módszerét használtuk, a főkomponensek rotálásánál a varimax módszert alkalmaztuk. A négy országcsoportra vonatkozó megállapításokat és a faktorok jellegzetességeit is különböző teszt-statisztikákkal (F-próba, Tukey-teszt, KMO-statisztika, Bartlett-teszt) ellenőriztük.

A fentieknél jelentősebb azonban annak a hangsúlyozása, hogy a munkaerő-ráfordítások igazi gondjai a *foglalkoztatás* terén jelentkeznek. Az Európai Unió „átlagosan” e téren (is) kedvezőtlen helyzetben van. Az USA-ban magasabb a munkaképes korú népesség lakosságon belüli aránya, mint az EU-ban, és a demográfiai előrejelzések szerint a különbség a következő évtizedekben tovább nő. Ez a jövőben hatalmas terheket ró az állami kiadásokra (például a nyugdíj-, az egészségügyi, a szociális ellátási rendszerekre) is. A kihívás az unió országaiban a harmadik országokból történő bevándorlási politika újragondolását sürgeti. Eddig a migráció az unióban sokkal kevésbé járult hozzá a munkaképes korú népesség számának alakulásához, mint az USA-ban, ahol erős tradíció a külföldiek befogadása. Mindez a fogyatkozó népességű Magyarország esetében is igaz.⁶

Az elmondottak mellett az EU átlagos gazdasági aktivitása is alacsonyabb, mint az USA-é – e tekintetben azonban a magyar lemaradás az igazán kiemelendő (lásd a 2. ábrát).

2. ábra

A foglalkoztatási és a munkanélküliségi ráta 2005-ben
(Százalékban)

Forrás: Employment in Europe. EU Commission, 2005.

Jelezzük azt is, hogy a ledolgozott munkamennyiségre matematikai-statisztikai vizsgálataink szerint a *munkaerő-piaci feltételek* javítása hathat. Az IMD-adatbázisnak a munkaerőpiachoz kapcsolódó változóit egyetlen faktorba rendeztük (miközben az ipar részesedése a foglalkoztatásból és a külföldi foglalkoztatottak aránya mutatókat kivettük az elemzésből alacsony magyarázó erejük miatt). A 2. táblázatban bemutatott összetételű faktor a változók szórásnégyzetének 78 százalékát magyarázza. Ugyanakkor a számítások igen-igen szoros – 0,96-os korrelációval jellemezhető – összefüggést igazoltak az 1 főre, illetve 1 munkaóra jutó GDP, valamint a fenti, munkaerő-piaci faktor között. A munkatársi viszonyok, a dolgozói motivációk stb. javításától mind Európában, mind Magyarországon ugyancsak jelentős teljesítménynövekedés várható.

⁶ Itt is megköszönjük Viszt Erzsébetnek a munkaerő-piaci következtetések megfogalmazásához adott segítségét.

A munkaerő-piaci faktor változói

Befolyásoló tényezők	Korreláció a faktoral
Munkatársi viszonyok	0,92
Dolgozói motivációk	0,91
Munkaerő-piaci szabályozás	0,77
Munkanélküliség	-0,69
Aktivitás	0,63

Forrás: Saját számítás az IMD-adatbázis alapján.

A K+F és az innovációk szerepe a termelékenység alakulásában

Egyes fejlett országokban (így Ausztriában, Belgiumban, Franciaországban, Írországban és Olaszországban, valamint az USA-ban) az 1 óra alatti teljesítmény a 40 dollárt is meghaladja, Magyarországon csak 22 dollárt ér el, Brazíliában, Kínában és Oroszországban 10 dollár, és Indiában, Indonéziában 4 dollár alatt marad. E hatalmas különbségek miatt a további elemzést a „termelékenység” (az egy ledolgozott órára jutó GDP) kérdéskörére koncentrálnak.

A kettős lemaradás és a K+F

A modern növekedésméletek legtöbb híve az innovációt tekinti a nemzetgazdaságok teljesítményét magyarázó legfontosabb tényezőnek.⁷ Jelentőségét vizsgálatunk is kimutatta.

Az EU legtöbb országa – versenyképességi gondjaival küzdve – valóban kiemelt fontosságot is tulajdonít az innovációknak. A statisztikák azt tanúsítják ugyanis, hogy az európai tudósok „tudása” és a gazdasági teljesítmény nincs összhangban. A tudományos eredmények gyakorlati alkalmazása az európai K+F szektor világszínvonalú tudományos teljesítménye ellenére vontatott, a szabadalmak száma alacsony, a versenytárs amerikai és japán termékek piacképessége számos szférában jobb, mint az európaiaké (lásd a 3. ábrát).⁸ A 2001–2010-re vonatkozó lisszaboni program (EC, 2000) ezért a versenyképesség javítását célzó innovációk terjedésének gyorsításáról, a tudásgazdaság intenzív fejlesztéséről határozott. A program félidei teljesülését áttekintő Kok-jelentés alig-alig regisztrált azonban előrehaladást, sőt, megállapította, hogy újabban az olcsó, és ha kell, a legkényesebb igényeket is kielégítő kínai és indiai termékek importja még tetézi is a bajokat (Kok, 2004). Az Európai Bizottság tehát módosította a célkitűzéseket, és a foglalkoztatottság emelésén túl a tudásalapú (innovációkra alapozó) versenyképes gazdaság kiterjesztését állította a középpontba (EC, 2006).⁹

Magyarország szempontjából ezek a kérdések az unióban tapasztalhatónál nagyobb súllyal vetődnek fel, mert a magyar gazdaságban a „tudomány” és a „gyakorlat” közti szakadék – amint ezt a 3. ábra ugyancsak szemléltetheti – jóval mélyebb, mint az unió-

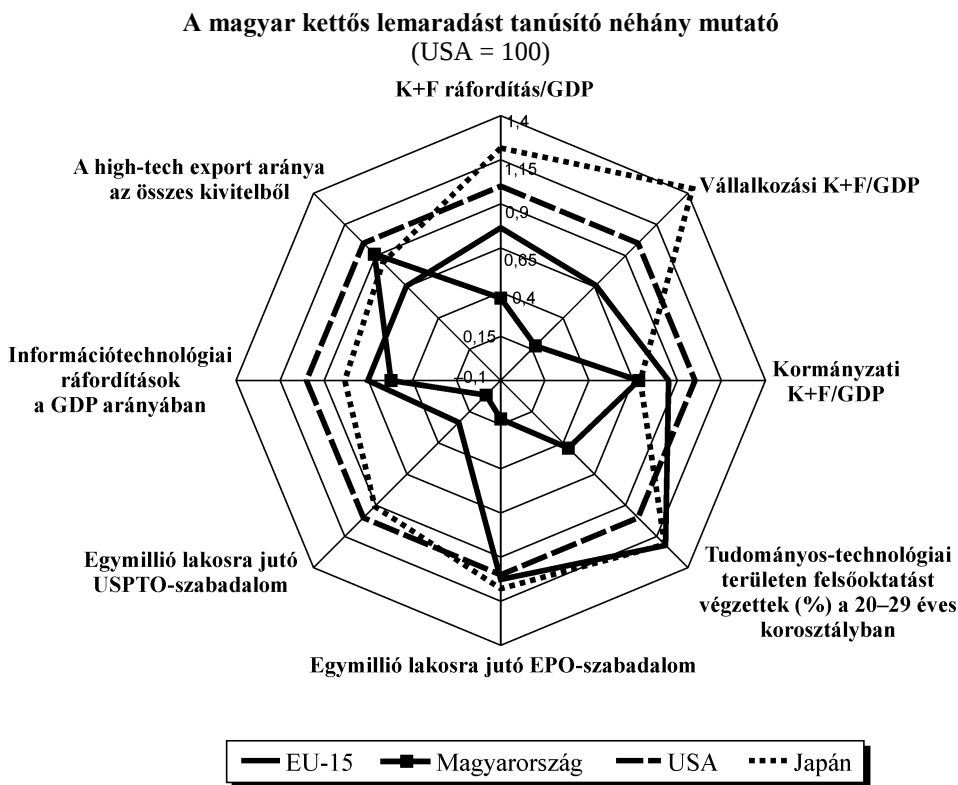
⁷ Lásd például: Hodgson [2003].

⁸ Cresson–Bangeman [1995], Papanek [2003] stb.

⁹ A módosított lisszaboni stratégia szerint a következő célok elérése érdekében van szükség gazdaságpolitikai beavatkozásra: 1. hatékony belső piac; 2. szabad és tisztességes kereskedelem; 3. jobb szabályozás; 4. az európai infrastruktúra javítása; 5. befektetés a kutatás-fejlesztésbe; 6. az innovációk felfuttatása; 7. erős ipari háttér megteremtése; 8. több és jobb munkahely; 9. rugalmas munkaerő; 10. jobb oktatás, kiaknázható készségek. Lásd erről a lisszaboni stratégia honlapját: <http://europa.eu.int/growthandjobs>

ban. Kétségtelen ugyan, hogy a nehézségek súlya igen differenciált. Elvben semmi nem gátolja a technológiatranszfert, több tudományterületen vannak nemzetközileg elismert magyar kutatóintézetek, s az elmúlt évtizedben számos külföldi tulajdonba került hazai vállalatnál jelentős korszerűsítéseket is megvalósítottak. Az elmúlt évtized korszerűsödése azonban többnyire nem a hazai K+F eredményeket hasznosította. A nemzeti tulajdonban maradt cégek szférájában pedig az innováció nemcsak az USA-ban vagy Japánban, hanem az Európában szokásosnál is ritkább (Borsi–Dévai–Papanek, 2004), (EC, 2002, 2003, 2004a).

3. ábra

Megjegyzés: USPTO, EPO: Az USA-ban, illetve az EU-ban bejelentett szabadalmak száma.

Forrás: Borsi [2005].

Egyes, a multinacionális cégek tulajdonában álló magyar üzemek követik a nemzetközi trendeket. Az e szférákban megvalósult innovációk világpiaci versenyképességét az ígéretes exporttendenciák is tanúsítják. Egy-egy szektorban, így a világítóeszközugyártásban a GE Hungarynál, a közúti járműalkatrész-gyártásban a Knorr-Bremse-nél az élvonalbeli K+F tevékenység az eredmények azonnali alkalmazásával párosul. Néhány további profilban, például a híradástechnikai fogyasztásicikk-gyártás vagy a közúti jármű-gyártás néhány cégénél – az Ericssonnál, a Siemensnél, egyes műanyagipari gépkocsialkatrész-gyártóknál – az anyavállalatok (külföldi) fejlesztési eredményeinek adaptációja is igen sikeres (esetenként növekvő hazai fejlesztést is indukál). Több rés-

piacon, például az orvosműszer-gyártás néhány ágában, a biotechnológiában, a szoftver „iparban” a hazai kis- és középvállalatok is élvonalbeli teljesítményt nyújtanak.

Ugyanakkor az „átlagos” magyar vállalatok körében az innováció lényegesen ritkább, mint a versenytársaknál. A hazai kis- és középvállalati szektorban ritka a kutatás, még ritkább a kutatási eredmények vásárlása, így a K+F ráfordítások színvonala az EU-átlag fele-harmada. A „tudomány-ipar” kapcsolatok ritkák vagy hiányoznak, a regionális együttműködések erősödésének, a klaszterre fejlődésnek alig van jele. Amint ezt például az elektronikai (e-business, e-government) alkalmazások lassú terjedése tanúsítja, különösen kedvezőtlen a helyzet egyes agrárszektorokban, illetve a nagy állami szolgáltató szférákban, az oktatásban, egészségügyben és az államigazgatásban. De a bővülő import szerint nő a „technológiai” lemaradás (gap), gyengül a versenyképesség több hagyományos magyar szektorban, így az élelmiszeripar több ágában is. (Papanek–Némethné–Borsi, 2005).

Matematikai-statisztikai vizsgálatunk szintén úgy találta, hogy a K+F színvonalának, valamint az innovációk terjedési ütemének az emelése kedvezően befolyásolja a nemzetgazdaságok fejlődését. Az innovációhoz és a K+F tevékenységhez kapcsolódó változók ugyanis két faktorba rendeződtek (lásd a 3. táblázatot), és a változók változásainak (varianciájának) 81 százalékat magyarázzák (lásd a 4. táblázatot).

3. táblázat

Az innovációs és K+F változók korrelációi a faktorokkal

	Innovációs készség faktor	K+F input és output faktor
Vállalatvezetés (faktor*)	0,87	0,20
Az ipar-egyetem közötti kapcsolatok fejlettek	0,84	0,46
Agyelszívás	0,82	0,38
A műszaki fejlesztés finanszírozása megfelelő	0,80	0,53
Magasan képzett külföldiek vonzása	0,78	−0,13
Információs technológiai képzettség	0,67	0,54
High-tech export aránya a GDP-ből	0,50	0,08
1 millió főre jutó külföldön bejegyzett szabadalom	0,28	0,89
1 millió főre jutó szabadalom	−0,08	0,87
K+F aktivitás (faktor)**	0,46	0,82

* A vállalatvezetés faktorba a következő tényezőket vontuk össze: a lakosság vállalkozási hajlandóságát, a vállalatok piaci rugalmasságát, eredményes marketingjét, üzleti etikáját, hatékony igazgatósági felügyeletét és rugalmas reagálást a kihívásokra. Erre a faktorra még visszatérünk!

** A K+F aktivitás faktorban a következő mutatókat vontuk össze: az egy lakosra jutó K+F ráfordítás (US dollár), a K+F ráfordítás GDP-hez viszonyított hányadát, a vállalati K+F ráfordítás GDP-hez viszonyított hányadát, az 1000 lakosra jutó K+F munkaerőt, a tudomány szerepének hangsúlyozását az iskolában, a fiatalok érdeklődését a tudomány iránt, az alapkutatásnak a hosszú távú gazdasági fejlődéshez való hozzájárulását és az 1 millió főre jutó tudományos publikációk számát.

Forrás: Saját számítás az IMD-adatbázis alapján.

A K+F input és output faktor átlagai az országcsoportokban*

Országcsoportok	Faktorátlagok
Fejlett nagy	0,53
Fejlett kicsi	0,38
Felzárkózó	-0,15
Fejletlen	-0,72

*Az 1 közeli mutatók nagyobb, a -1 közeliak gyengébb K+F teljesítményt jelentenek.

Forrás: Saját számítás az IMD-adatbázis alapján.

A K+F-nek a gazdaság fejlettségével összefüggő hatása a fejlett gazdaságokban jelentősebb (és a nagy országokban nagyobb, mint a kicsikben). A felzárkózók körében a hatás nagyjából semleges, a fejletleneknél viszont az alacsony teljesítmény sokban a tényező gyengeségével áll összefüggésben.

A jelzett hatásokat a K+F faktort befolyásoló egyes tényezőcsoportokra – így a kutatási teljesítményre, a K+F létszám és a K+F ráfordítás nagyságára, valamint az oktatás színvonalára – vonatkozó részletesebb *magyarországi* információk is magyarázhatják.

K+F teljesítmény

Vizsgálatunk során a K+F teljesítmény a K+F faktor legfontosabb tényezője. Hiszen megállapítható volt, hogy a nemzetközi szabadalmak száma, illetve az egy főre jutó GDP közötti korreláció közepes, 0,51.¹⁰

Ugyanakkor aligha vonható kétségbe, hogy a magyar szabadalmaknak a 3. ábrán ugyancsak szemléltetett tragikusan alacsony száma igen-igen kedvezőtlen a gyakorlat számára.

A gondok okai sokrétűek. Akadémiai, egyetemi körökben gyakran kedvezőtlen hatású például a szférának az elmúlt évtizedekben hagyományossá vált *alaputatás-orientációja*,¹¹ és az, hogy, amint ez az 5. táblázatból is kiolvasható, a magyar kutatók jelentős hányada – nem csekély mértékben a máig is változatlan ösztönzés hatására – elsősorban eredményeinek publikálását tekinti céljának, alig törekszik tudása üzleti hasznosítására. Kutatásaink során megállapíthattuk például, hogy a kutatói teljesítmények közt túlzottan sok az olyan alaputatási eredmény, amely a scientometria (a publikáció-számban mért indikátorok) tanúsága szerint eléri ugyan a világszínvonalat, de az ehhez szükséges alkalmazott kutatások hiánya következtében nem segíti a hazai cégek korszerűsítési törekvéseit sem, és a GDP-hez sem járul hozzá.¹² Ez éles ellentétben áll a világ legjobbainak ítélt kutató intézmények gyakorlatával.¹³

¹⁰ Érdekes, hogy a számítások szerint az összes szabadalmak száma, illetve a termelékenység között lényegében nincs is kapcsolat.

¹¹ Az ún. szocialista országokban kialakult e hagyományról lásd például *Kutlača* [2002].

¹² A közelmúltban befejezett, az EU által finanszírozott RECORD projekt az üzleti szempontból nemzetközileg versenyképes magyar kutatóhelyek számát tíz-egynéhányra – a hazai kutatóhelyek fél százalékára – becsülte (*Borsi-Dévai-Papanek*, 2004). Ugyanakkor az elemzések széles körben tártak fel az európai kutatási térségbe beilleszkedni képtelen kutatóhelyeket is (mindenekelőtt a versenyképtelen méretű, 0-1 főt foglalkoztató egyetemi kutatóhelyek körében). Mindenképpen tanulságos, hogy az elmúlt években a szakértők által korábban javasolt pályázati rendszer egyre szélesebb körű alkalmazása sem segített e gondokon.

¹³ Lásd: *Rush-Hobday-Bessant-Arnold* [1996].

**A kutatási eredményeit adott módon továbbadó kutatóhelyek részaránya
(Százalékban)**

A tudásátadás módja	Egyetemi	Akadémiai kutatóhely	Vállalati	Összesen
Szabadalom stb. értékesítése	17	18	57	20
Új termék, szolgáltatás értékesítése	12	14	57	17
Gép, berendezés értékesítése	6	14	36	11
Tanulmány az állami szférának	42	46	36	43
Tanulmány vállalatoknak	39	39	64	41
Tanulmány nemzetközi szervnek	19	29	14	21
Publikáció, konferencia-előadás	90	89	71	88
Oktatás	62	50	43	58

Forrás: A BME HFI és a GKI Rt. 2002. tavaszi felmérése.

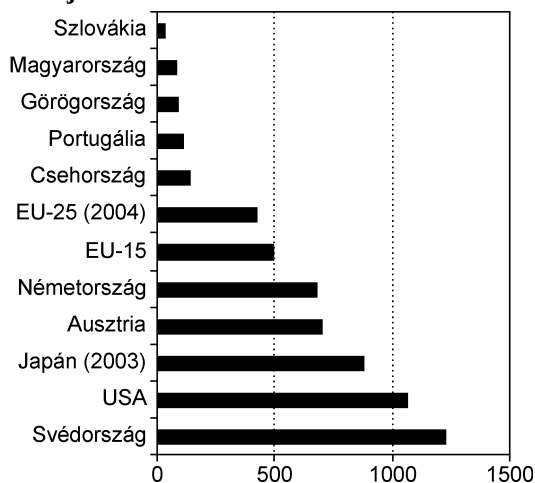
K+F ráfordítás

Az egy lakosra jutó K+F ráfordítás a K+F aktivitás tényezője. Számításaink szerint a tényező, illetve a „termelékenység” közötti korreláció meglehetősen szoros (0,77-es).

A fejlett országok a GDP 2-3-4 százalékát is költik K+F-re. Ugyanakkor a magyar gazdaságban ez az arány – főleg a vállalati költségek alacsony szintje miatt – az 1 százalékot sem éri el, amit a nemzetgazdasági teljesítményt rontó tényezőnek tekinthetünk. A GDP színvonalának jelentős különbségei miatt a probléma (miként ez a 4. ábráról is leolvasható) a GDP-arányos adatokból kiolvashatónál is súlyosabb.

4. ábra

Egy lakosra jutó K+F ráfordítás 2005-ben a GDP arányában

Forrás: EUROSTAT, Japán, USA: UNESCO-adatok.

A K+F létszám is a K+F aktivitást jellemző mutató. Az 1000 lakosra jutó K+F létszám és az egy főre jutó GDP közti korreláció is erős, 0,65. Így mindenképpen a gazdasági növekedés fékjének kell tekintenünk, hogy Magyarországon a K+F-fel foglalkozók lakosságon belüli aránya (szintén az IMD adatai szerint) a fejlett országok szintjének fele-harmada – de például a finn arálynak csak kevesebb mint negyede.

Az utánpótlás gondjait is jelzi, hogy a K+F létszám, illetve a PISA-eredmények, valamint a felsőfokú végzettség közti korrelációk is szorosak (0,63, illetve 0,68) – azaz az előző szintjének magyarázatát részben az utóbbiak körében kereshetjük.

Oktatás

Vizsgálatunk szerint a K+F aktivitás oktatási jellemzőkkel is összefügg. Külön kiemeljük, hogy a *PISA-teszt* (Programme for International Students Assessment, OECD, 2004) eredményei és az egy ledolgozott órára jutó GDP között közvetlenül is 0,56-os korreláció mutatható ki. Ez közepes érték (figyelemre méltó, hogy a korreláció a GDP/fővel némileg magasabb, 0,63). Hasonló szintű kapcsolatok mutathatók ki a PISA-eredmények és a K+F sikere (így a szabadalmak száma) között. A 25–34 éves korosztályból felsőfokú végzettséggel rendelkezők száma és az egy órára jutó GDP közti korreláció 0,59, szintén nem túl szoros (a felsőfokú végzettség száma és a K+F sikerek közti korreláció sem szorosabb).

A kutatások szerint a magyar oktatás színvonala szintén (több szálon is) gyengíti a nemzeti K+F hatékonyságát – és esetenként közvetlenül is visszafogja a nemzetgazdasági teljesítményt. Különösen kedvezőtlennek – így feladatkijelölő értékűnek – ítéltetjük az alapfokú oktatásnak a teszt szerinti alacsony színvonalát.

A PISA-jelentés súlyos problémákat talált a magyar tanulók felkészültsége és az oktatási rendszer hatékonysága terén. Megállapította, hogy a 15 évesek negyede (fele) nem tud rendesen olvasni, s nem rendelkezik elegendő matematikai felkészültséggel sem. A tanulók jelentős hányada nem sajátította el a szabályok tiszteletét, nem tud beilleszkedni a társadalomba. Az iskolák nem képesek bepótolni a társadalmi hátrányból adódó lemaradást, így a hátrányos helyzetűek már 10–12 éves korban Holtvágányra kerülnek (OECD, 2004, 1–37. o.). Mindez arra utal, hogy a hazai munkaerőbázisban jelentős az innovációk fogadása terén nehézségekkel szembekerülő hányada. Súlyosítja a helyzetet, hogy számos szakmában a szakmunkásképzés is megszűnt.

Szintén nyugtalanítónak tekinthetjük, hogy az 1990-es évek végén a magyar lakosság átlagosan 14–15 évet fordított tanulásra, ami – bár az évtized során nőtt – a felzárkózáshoz nem volt elég (mivel a fejletteknél az átlag 16–18 év). Az egyetemet, főiskolát végzettek aránya – bár növekvő – még ma is alacsony (a fejletteknél kialakultnak kb. a fele). Súlyosabb gond, hogy az aránynövekedés rossz struktúra mellett ment végbe, és például a természettudományos és mérnöki szakokon végzettek száma csökkent.

Bár egyes kiugróan tehetséges magyar tanulók sikerrel szerepelnek nemzetközi versenyeken, „az egyetemek versenyének nemzetközi térképén nem találunk magyar felsőfokú intézményt” (Z. Karvalics–Kollányi, 2006, 114. o.), a mieink csak kivételesen szerepelnek a jó egyetemek nemzetközi lajstromaiban. További kutatások szerint a hazai fiataloknak a tudomány iránti – átlagos – érdeklődése alacsony. Az erős hivatástudat ritka. Talán ennél is kedvezőtlenebb, hogy a fejlett országokban kialakultnál lényegesen *szűkebb körű az élethosszig tanulás is*. (Például Nyitrai, 2000 szerint.)

A magyar gondok egyik nyilvánvaló oka a gyenge finanszírozás. A hazai gazdaságban az oktatási kiadások GDP-hez viszonyított aránya ma – az IMD-statisztikák szerint – hasonló a fejlett országok szintjéhez, de mivel a GDP kisebb, mint a fejlettekénél, így az egy főre jutó oktatással kapcsolatos ráfordítások csupán a fejlettek szintjének mintegy egyharmadát teszik ki.¹⁴

A vállalatok innovációs készsége faktorról

A 6. táblázat adatai szerint a 3. táblázatban már említett innovációs készség faktornak a nemzetgazdasági teljesítményekre gyakorolt hatásai lényegesen erőteljesebbek, mint a K+F faktoré. Az erős innovációs hajlandóság a K+F sikereknél hatékonyabban növelheti, a gyenge a K+F problémáinál is erőteljesebben foghatja vissza a gazdaságok teljesítményét. A magyar tapasztalatok ezen eltérés magyarázatát is segíthetik.

6. táblázat

Az innovációs készség faktor átlagai az országcsoportokban

Országcsoportok	Faktorátlagok
Fejlett nagy	0,09
Fejlett kicsi	1,14
Felzárkózó	-0,62
Fejletlen	-0,66

Az 1 közeli mutatók az innovációs készség nagyobb, a -1 közeliéek kisebb jelentőségére utalnak.

Forrás: Saját számítás az IMD-adatbázis alapján.

A vállalkozási hajlandóság

Amint ezt a 3. táblázatban már láthattuk, a vállalkozási hajlandóság az innovációs hajlandóság faktor legfontosabb – a faktorról 0,87 erősséggel korreláló – változója.

A GEM (General Entrepreneurship Monitor) teljes vállalkozói mutatója magas és alacsony GDP-szinteken magasabb, közepes teljesítményeknél alacsonyabb. A vállalkozni kívánókkal, új vállalkozásokkal legmagasabb arányban rendelkező távoli kis és szegény mezőgazdasági országok (Peru, Uganda, Ecuador) esetében a magas arányt a kényszervállalkozások eredményezik. Ezeket Új-Zéland, Brazília, Ausztrália és az USA követi, itt a gazdag országokban a „lehetőség motiválta” (valamely – gyakran az erős szolgáltató szférák által felkínált – kedvező üzleti lehetőségek kihasználására törekvő) vállalkozók magas száma a jellemző. A tradicionális iparral rendelkező országok ipari társadalma nem vállalkozásbarát. Kevés a vállalkozó (többek között) Hongkongban, Szlovéniában és Japánban. E csoportban van Magyarország is, a magyar mutató az átlagosnak harmada (Szerb, 2005).

¹⁴ Ez is csak a közelmúltbeli oktatási bérrendezés eredménye. Nyitrai [2000] még azt állapította meg, hogy az oktatási kiadásoknak a GDP-hez viszonyított aránya nálunk 4,6 százalék, kisebb mint az USA-ban (5,4 százalék), Franciaországban (6,0 százalék) és Németországban (4,8 százalék). Így az alsó- és középfokú oktatásba egy főre kevesebb mint 2000 dollár jut, a felsőfokúra 4-6000 dollár, ami igen kevés, alig a fele a legtöbb fejlett országban kialakultnak (i. m. 5–19. o.).

A magyar lakosság átlagos vállalkozási készsége szerény, így nem kétséges, hogy fejlesztése önmagában is kedvezően befolyásolná a nemzetgazdaság teljesítményét.

A vállalkozási készség alakulását magyarázó tényezőkről a Világbank állított össze nemzetközi adatbázist. Ennek elemzése szerint a hazai vállalkozásindítási, tőkeátcsoportosítási lehetőségeknek fontos korlátja például, hogy a vállalkozásalapításhoz, az ingatlanvásárláshoz, illetve a cég megszüntetéséhez szükséges idő és költségek a magyar gazdaságban magasabbak, mint az EU-ban (az USA-ban még kisebbek, mint az EU-ban). A hitelhez szükséges fedezet megszerzése, az alkalmazottak (minimál-) bérének, munkaidéjének megállapítása, elbocsátása terén szintén az előbb jelzettekhez hasonló különbségek találhatók (amit a magyarországi hitelezéseknél az adósnylvántartás hiánya is fokoz). Az USA-ban és az EU-ban a vevőtartozások behajtásához szükséges idő és költségek viszonylag csekélyek, a magyar gazdaságban hosszú idő alatt is csak az adósság töredékének a behajtására van esély (Borsi, 2005).

A vállalatvezetés színvonala

A vállalatvezetés színvonalát jellemző (a vállalkozási hajlandóságon kívüli) mutatók, illetve a nemzetgazdasági teljesítmény közti kapcsolatok erősségét a 7. táblázat jellemzi. Közülük – az adatok szerint – különösen nagy hatású tényezők a piaci rugalmasság és az etikai elvek érvényesítése. Mindkettő a korszerű menedzsment alapvető követelményei közé sorolható.¹⁵

7. táblázat

Korreláció a vállalatvezetés faktor összetevői és a „termelékenység” között

A vállalatvezetés faktorösszetevői	Korreláció a termelékenységgel
Piaci rugalmasság	0,87
Odafigyelés az üzleti etikára	0,72
Hatékony marketing	0,51
A vezetés erős igazgatósági felügyelete	0,42
Rugalmas reagálás a kihívásokra	0,11

Forrás: Saját számítás az IMD-adatbázis alapján.

Kutatások (például: Chikán–Czakó, 2002) szerint a magántulajdonon alapuló piacgazdaságra való átmenet hatása, kiemelten egyes multinacionális vállalatoknak a megtelepedése is jelentősen javította a magyar gazdaságban működő vállalatok vezetési színvonalát. Nem kétséges azonban, hogy a korszerű vállalatvezetési technikák alkalmazásai terén – különösen a hazai tulajdonú cégek körében – van még mit behozni a lemaradásból.

¹⁵ Többek között Drucker [1985] hangsúlyozza, hogy az 1970-es évektől a piaci rugalmasság, a gyors alkalmazkodás a vállalati versenyképesség kulcsfontosságú tényezőjévé vált. Ennek hatására sorra szüntek meg a munkahelyek az acél-, gépkocsi-, gumi-, szórakoztató elektronikai ipar korábban legfontosabb munkahelyteremtő nagyvállalatainál, illetve a kormány által finanszírozott nagy szolgáltató intézményeknél, az iskoláknál, egyetemeken, kórházakban. Az újonnan alapított kis- és közepes vállalatok – például a Microsoft, a Netscape, a Cisco Systems, az Amazon.Com, a Yahoo – gazdasági ereje viszont szinte robbanásszerű gyorsasággal nőtt. Az intézményeknek – köztük a jognak és a jogbiztonságnak – nagy a gazdasági jelentősége, ez az új institucionalista iskola (például a Nobel-díjas R. Coase) alapvető tézisei közé tartozik.

A piaci alkalmazkodással kapcsolatos vállalati tervek gyakran egyoldalúak, rugalmatlanok. A Corvinus Egyetem – *Chikán Attila* által vezetett – vizsgálatai szerint ugyanis a vállalatok csaknem fele az 1990-es évtized elején védekező, visszahúzódó stratégiát is alkalmazott. A legtöbb cég (az évtized első felében kétharmaduk, később háromnegyedük) persze legalább pozíciói egy részének stabilizálására, de felük-kétharmaduk további szférákban növekedésre törekedett. A támadó stratégiát alkalmazók aránya azonban alig haladta meg a 10 százalékot. A nemzetközi versenytársak aktívabbak célkitűzéseik terén (*Czakó-Lesi-Pecze*, 2002).

Gyakran problematikus a *szervezés*, valamint az *összehangolás* is. A korszerű módszereket (így a Just-In-Time,¹⁶ a Total Quality Management – teljes körű minőségirányítás) ritkán alkalmazzák, a nagyszámú kényszervállalkozó körében ismeretlenek is. Különösen sok a gond a marketinggel kapcsolatosan. *Berács-Bauer-Kenesei-Kolos* [2002] úgy találták például, hogy a cégek gyakran választanak olyan piacokat fő piacuknak, ahol ők vannak vezető pozícióban. Legnagyobb fogyasztóik döntően más termelőcégek (B2B piac – Business to Business¹⁷), illetve kereskedelmi vállalatok. Vevőik és szállítóik körében egyaránt hosszú távú szerződésekkel erősített stabil kapcsolatok kiépítésére töreksenek. A lakosság számára csak a cégek alig több mint fele termel. A legtöbb piacon a márkák nemzetköziek. Ez (is) magyarázza, hogy a magyar piacokon a nagy nemzetközi cégek termékpaletta érdemben szűkebb lehet, mint a fejlett világban.

Ugyancsak számos tennivaló fogalmazható meg az irányítás (*utasítás/ösztönzés*) témakörében – hiszen a magyar cégek szférájában a Human Resource Management (emberierőforrás-kezelés) módszerek alkalmazási köre is szűk.¹⁸

Végül széles körben korszerűtlen a vállalati *szabályozás* is. A monitoring általában csak a pénzügyi kérdésekre koncentrál, a Balanced Scorecard-nak¹⁹ a vállalati működés egyéb területeire kiterjesztett technikái csak kivételesen jelennek meg a gyakorlatban. *Berács-Bauer-Kenesei-Kolos* [2002] például azt állapították meg, hogy bár a vállalatok fontosnak mondják a fogyasztók elégedettségét, ennek színvonalát csak 21 százalékuk méri és elemzi. Bár a felmérések szerint a tisztességtelen verseny a cégek nagy hányadánál (és a kis- és középvállalatok több mint felénél) jelentős veszteség forrása, nincs társadalmi összefogás a problémák mérséklésére. A korszerű vállalatirányítási rendszer, a corporate governance technikáinak alkalmazása is kivételes.

Az innovációk terjedésének gyorsítása szempontjából a vállalatvezetési színvonal általános javításánál is fontosabb lenne azonban a vállalatok innovációs hajlandóságának az erősítése. A 8. táblázat szerint az innovációs törekvések a magyar vállalatok körében sokkal ritkábbak ugyanis, mint fő nemzetközi versenytársainknál.

¹⁶ Just-In-Time (röviden JIT) egy gyártásszervezési és készletgazdálkodási leltárstratégia, amely a gyár folyamatban lévő készletének és az azzal kapcsolatos költség jelentős csökkentésével javítja a vállalat beruházási hatékonyságát. A JIT jelentősen javíthatja a gyáregység beruházási hatékonyságát és termékének minőségét.

¹⁷ Vállalatok közötti kommunikáció, kapcsolat, értékesítés (szervezeti piac).

¹⁸ A lehetséges módszerekről lásd például: EC [2004b].

¹⁹ A Balanced Scorecard (BSC) egy kiegyensúlyozott stratégiai mutatószámrendszer, amely a múlt teljesítményét tükröző pénzügyi mutatókat a jövő teljesítményét leginkább befolyásoló tényezőkről informáló mutatókkal ötvözi. Teljes rendszerét a vállalat küldetéséből és stratégiájából kell levezetni; céljai és mutatói a szervezet teljesítményét négy nézőpontból ragadják meg: a pénzügy, a vevők, a működési folyamatok és a tanulási-fejlődési képesség szempontjából.

**Az innovációt bevezető vállalatok aránya
(Százalékban)**

Vállalatcsoport	EU		Magyarország	
	Ipar	Szolgáltatások	Ipar	Szolgáltatások
Kisvállalatok	40	36	26	11
Középvállalatok	63	54	33	17
Nagyvállalatok	80	69	47	28
Összesen	47	44	29	12

Forrás: Community Innovation Survey, 3. EUROSTAT. 2003., Innováció 1999–2001. KSH, 2003.

A magyar vállalatvezetők széles körben gyenge menedzseri teljesítményeinek okai nem kellően feltártak. Úgy tűnik, hogy a magyarázatok közé sorolható a gazdasági tudnivalók elégtelen oktatása (*Papanek, 1999*), továbbá a kényszervállalkozók nagy száma is. De nem elhanyagolhatóak a kevésbé vállalatbarát gazdasági környezetnek – következő témánknak – az innovációk elhagyására ösztönző következményei sem.

A gazdasági környezet és az innovációk

Az innovációk sikere és a gazdasági környezet jellemzői közti erőteljes összefüggést már a Nemzeti Innovációs Rendszer koncepciói (lásd például: *Lundvall, 1988*), illetve a Triple Helix modell (*Etzkowitz–Leydesdorff, 1997*) is fontosnak mutatták. Vizsgálódásunknak a 9. táblázatban rögzített eredményei is megerősítik a kapcsolatokat jellemző néhány mutatószám, illetve a nemzetgazdasági teljesítmény közti összefüggés erősségét. A táblázat szerint az innovációk gazdasági környezetét leginkább jellemző mutatók az információs-technológiai képzettség, az ipar-egyetem közötti kapcsolatok, a fejlesztés-finanszírozás és az agyelszívás.

9. táblázat

**Korreláció az innovációk gazdasági környezetének jellemzői
és a termelékenység között**

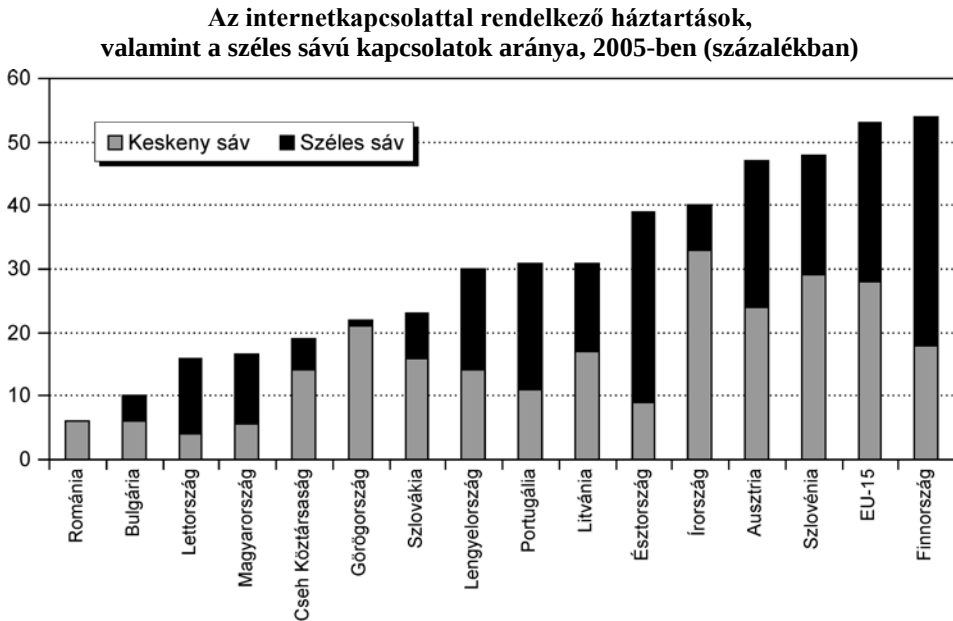
Jellemzők	Korreláció a termelékenységgel
Információs-technológiai képzettség	0,57
Az ipar-egyetem közötti kapcsolatok fejlettsége	0,63
A műszaki fejlesztés finanszírozása megfelelő	0,72
A magasan képzett külföldiek vonzása	0,31
High-tech export aránya a GDP-ből	0,25
Agyelszívás	0,68

Forrás: Saját számítás az IMD-adatbázis alapján.

A magyar gazdaságban a legtöbb felsorolt tényező terén (is) közismert lemaradás mutatkozik.

Az információs-technológiai szakértelmet világszerte (a fenti táblázat korrelációs adata szerint indokoltan) a nemzetgazdasági teljesítmény fontos magyarázó tényezőjének tekintik. Ugyanakkor sem a magyar lakosság, sem a vállalatok nem felkészültek az e-business elterjedésére. Amint ezt az 5. ábra is jelzi, a lakosság számos rétegénél a hardver is hiányzik ehhez.

5. ábra

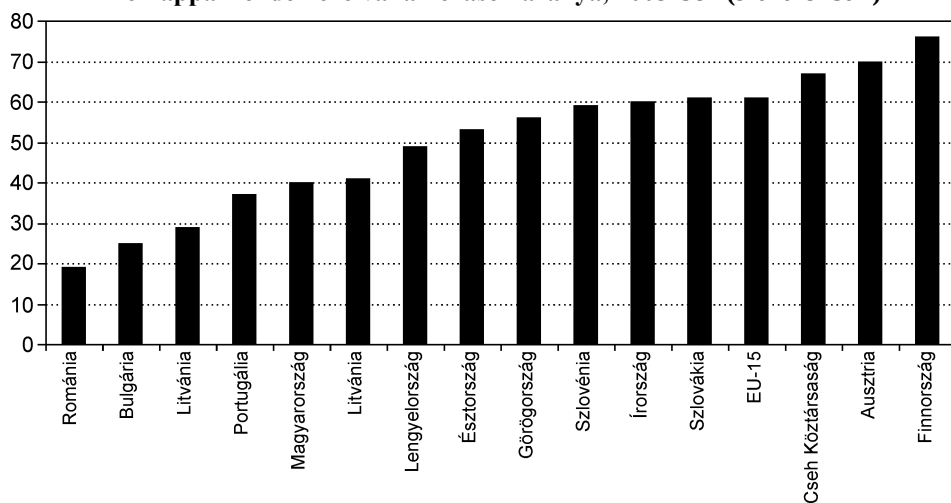

Megjegyzés: Bulgária, Románia, Írország: 2004.

Forrás: Eurostat.

Már csak a legkisebb hazai vállalatok számítógép-ellátottsága és internetkapcsolatai hiányosak súlyosan. A 6. ábra azonban azt mutatja, hogy a korszerű infokommunikációs technikák alkalmazása terén a nagyobb vállalatok is igen sok nehézséggel küzdenek (esetenként még egy egyszerű honlap készítését, illetve működtetését sem tudják vállalni).

A honlappal rendelkező vállalkozások aránya, 2005-ben (százalékban)

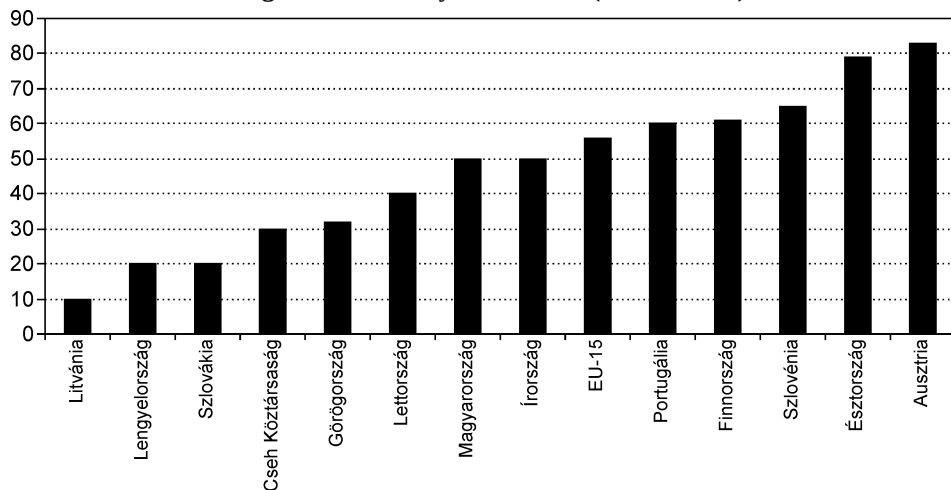

Megjegyzés: A mutató a legalább 10 főt foglalkoztató vállalkozásokra vonatkozik. Bulgária, Románia: 2004.

Forrás: Eurostat.

A magyar kormányzat szintén lassan halad az e-kormányzás bevezetésével (lásd a 7. ábrát).

A teljes mértékben online módon intézhető e-kormányzati szolgáltatások aránya, 2006-ban (százalékban)

Forrás: Eurostat.

Az alkalmazási problémákat a technika hiánya mellett az emberi tényező (a „digitális szakadék”, azaz az információs-technológiai eszközök használata terén széles körben hiányos gyakorlat) is fokozza. Az utóbbiak a magyar gazdaságban a hazai oktatási rendszer általános gondjaira (illetve a vállalatvezetők körében is gyakori menedzsmentismereti hiányosságokra) vezethetők vissza.

Az ipar-egyetem közötti kapcsolatok

Az EU a túlzottan publikációorientált K+F szféra problémájának az oldására első sorban az ún. vállalkozó egyetem koncepciójának az érvényesítését, az egyetemeken összegyűlt „tudás” üzleti hasznosítását ajánlja.

A megvalósítás az egyetem egészében a vállalkozói hajlandóság erősítését, az „akadémiai” (tudományos) és üzleti szempontokat egyaránt képviselő csúcส์vezetést, a több forrásra épülő finanszírozást, a fejlesztő perifériák (inkubátorok, ipari parkok) kiépítését, az ipari kapcsolatok javítását igényli. A javaslat szerint törekedni kell továbbá arra, hogy az oktatási intézmények, de a professzorok (és a hallgatók) is vállalatokat – ún. spin-off-okat²⁰ – alapítsanak mind kutatási eredményeik gyakorlati kipróbálására, mind a képességeik által lehetővé tett magas színvonalú szolgáltatások nyújtására (Hrubos, 2004).

Gazdaságunkban azonban az ajánlások követése lassú. A közelmúltban befejezett RECORD elnevezésű EU-projekt szerint a nemzetközileg versenyképes üzleti teljesítményű magyar kutatóhelyek száma tíz-egynéhány – a hazai kutatóhelyek fél százaléka – lehet (Borsi–Dévai–Papanek, 2004), ugyanakkor (mindenekelőtt a versenyképtelen méretű, 0–1 főt foglalkoztató egyetemi kutatóhelyek szférájában) széles körben találhatók az európai kutatási térségbe beilleszkedni képtelen K+F intézmények. Mindenképpen tanulságos, hogy e gondokon ez idáig a szakértők által korábban javasolt pályázati rendszer egyre szélesebb körű alkalmazása sem segített. A spin-offok létesítésének például a közelmúltig törvényi akadályai is voltak (Papanek–Perényi, 2006), és ezeket a 2004 végén elfogadott innovációs törvény is csak részben számolta fel. Így a „tudomány” és a „gyakorlat” közti szakadék fontos oka lehet annak is, hogy a magyar K+F szférának alig volt szerepe az elmúlt évtized hazai innovációs folyamataiban.

A fejlesztések finanszírozása

A hazai közvélemény biztosan természetesnek tekinti, hogy a nemzetgazdasági teljesítmények magyarázatát kereső elemzés a műszaki fejlesztések finanszírozási lehetőségeit is a legfontosabb (az egy munkaóra jutó GDP-vel szorosan korreláló) hatótényezők egyikének találja. Kétségtelen azonban, hogy a fejlett tőkeközvetítő rendszerrel rendelkező országok korábban is, ma is gyorsabban fejlődtek/fejlődnek, mint azok, ahol e rendszer kialakulatlan.²¹

Az elmondottak nyomán nem meglepő azon nézetünk, amely szerint a hazai tőkepiac fejletlensége is gátja az innovációk hazai terjedésének. A kezdő vállalkozások fi-

²⁰ Felsőoktatási intézményekből, közfinanszírozású kutatóhelyekről kiváló technológiaintenzív vállalkozások gyűjtőneve.

²¹ Az idézett, jellegzetesen hiánygazdasági felfogásmód – ha nem is elterjedt – nem ismeretlen a nemzetközi szakirodalomban sem. Az innovációknak az izraeli gazdaságban igen gyors terjedését például olykor a bőségesen rendelkezésre álló kockázati tőkével magyarázzák (Chorev, 2005).

nanszírozására első sorban hivatott családi, baráti szférák többsége tőkehiányos, az üzleti angyalok ritkák, a kockázati tőke kevés. A kapitalizáció/GDP nincs messze a közepesen fejlett gazdaságok szintjétől, azonban romló tendenciájú. A tőkepiaci likviditás (forgalom/GDP) igen alacsony. Ugyanakkor, bár a vállalatfinanszírozás inkább banki, mint piaci alapú, a magánszféra hitelállománya a fejlett országokéhoz képest igen alacsony, és romló, ma már a fejlődő országokéval egyező színvonalú (Mérő, 2003).

Agyelszívás

Végül vizsgálatunk kétségtelen kapcsolatokat (0,68-as korrelációt) mutatott ki a szaktudás megbecsülésének foka, illetve a „termelékenység” között is. A magyar tapasztalatok szintén valószínűsítik e kapcsolat valós voltát. Kutatóinknak meglehetősen nagy hányada dolgozik ugyanis külföldön, és ezt a nemzetgazdasági fejlődés gyorsítása érdekében a szakértők általában módosítandónak ítélik.

Az intézményi (politikai, jogi és makro-) környezet faktorról

Az előzőekben elmondottakat követően mindenképpen rá kell mutatnunk arra, hogy matematikai statisztikai vizsgálataink szerint erőteljes – talán az előzőknél is erőteljesebb – kapcsolatok vannak egyes, a K+F-en és az innováción túlmenő, a kormányzat tevékenységéhez köthető intézményi tényezők, illetve a nemzetgazdaságok „termelékenysége” között is. A következő elemzés szerint a jelzett tényezők terén kialakult magyar helyzet ugyancsak erőteljesen fékezi a felzárkózást.

10. táblázat

Az intézményi környezet faktorának változói

Befolyásoló tényezők	Korreláció a faktorról
Kormányzati oktatási ráfordítások/GDP (%)	0,58
A szellemi tulajdonjogok érvényesítése megfelelő	0,95
A jogi környezet támogatja a műszaki fejlesztést	0,91
A kormányzat működése átlátható	0,89
Korrupció	0,96
Bürokrácia	0,89
A vállalkozások törődése etikai kérdésekkel	0,95
Országkockázat	0,85

Forrás: Saját számítás az IMD-adatbázis alapján.

Az intézményrendszer vizsgálatánál a 10. táblázatban feltüntetett változók voltak egy faktorba rendezhetők. A faktor a változók varianciájának 77 százalékát magyarázza. Alakulásával a korrupció, a szellemi tulajdonjogok érvényesítése és a vállalkozások etikai kérdésekkel való törődése hozható a legszorosabb kapcsolatba. Fontos azonban az is, hogy a jogi környezet mennyiben támogatja a műszaki fejlesztést, mennyire átlátható a kormányzat működése és mennyire kiterjedt a bürokrácia.

A 11. táblázat adatai valóban az intézményrendszernek a nemzetgazdaságok teljesítményére gyakorolt kiemelkedően erős hatásait tanúsítják. Figyelemre méltó, hogy e hatás a fejlett országokban különösen a kisebbek körében jelentkezik.

11. táblázat

A faktorátlagok az országcsoportokban

Politikai, jogi és makrokörnyezet	
Fejlett nagy	0,47
Fejlett kicsi	1,14
Felzárkózó	-0,50
Fejletlen	-1,06

Forrás: Saját számítás az IMD adatbázis alapján.

Állami oktatási ráfordítások

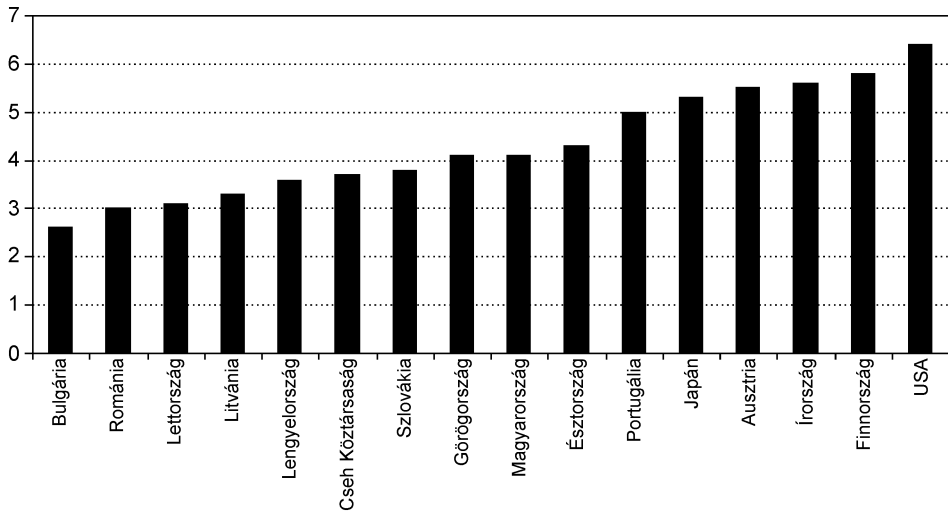
A tényező, illetve a termelékenység közti korreláció 0,59. Az állami oktatási ráfordítások alacsony színvonala így szintén fontos magyarázó tényezője annak is, hogy a magyar társadalom tudásbázisa több ponton is gyenge versenyképességű.

A szellemi tulajdonnal kapcsolatos jogok érvényesítési lehetőségei

A szellemi tulajdonhoz fűződő jogok érvényesítési lehetőségei, illetve a nemzetgazdaságok teljesítménye közti korreláció kifejezetten magas (0,79). Ez azt valószínűsíti, hogy a tényező a potenciális innovációs partnerek közti bizalom előfeltételeinek kialakításával, az „ipar” és a tudomány” közti gyors tudásáramlás elősegítésével fontos szerepet tölthet be a gazdasági felzárkózásban is. Az 1980-as évtized során az USA-ban hozott, a szellemi tulajdonvédelem erősítését célzó intézkedések e feltételezés megalapozottságát igazolják is.

Meggyőződésünk, hogy a tárgykörben a magyar gazdaságnak is jelentős tartaléakai vannak. A szellemi tulajdonvédelemmel kapcsolatos törvényeinket harmonizáltuk az EU-jogszabályokkal, és egyes szférákban érvényesülnek is. Vámszerveink például felkészültek a hamis márkájú áruk csempészetének a megakadályozására. A bűnüldözés számos más szervénél azonban jelentős kiegészítésre szorul még az apparátusnak a szellemi (így szoftver) tulajdonvédelemmel kapcsolatos szaktudása. A bíróságokon sincs elegendő, a tárgykörre vonatkozó ismerettel rendelkező szakértő stb. (Csiky, 1999). Így a szellemi tulajdonnal kapcsolatos jogok érvényesítési lehetősége korlátozott (lásd a 8. ábrát).

A szellemi tulajdonvédelem erőssége 2005-ben

Magyarázat: 1=gyenge vagy nem létezik, 7=a világ legszigorúbb jogi szabályozásával egyenértékű.

Forrás: WEF: The Global Competitiveness Report 2005–2006. Macmillan, N.Y. 2005.

Úgy tűnik továbbá, hogy részben témánkkal függ össze a szabadalmaztatás már említett elmaradása is. Az illetékesek esetenként azzal magyarázták ugyanis ez utóbbi problémát, hogy a szellemi tulajdonjogok a hazai K+F szféra számos intézményénél nincsenek pontosan tisztázva (illetve hogy a kutatóprofesszorok, bár tudományterületük elismert szakértői, a szabadalmaztatás jogi kérdéseiben olykor nehezen igazodnak el, intézményeiktől pedig e téren nem kapnak elegendő segítséget) (Dévai–Kérékgyártó–Papanek–Borsi, 2000).

Az átlátható kormányzati működés, illetve a korrupció gondjai

Korunkban sok helyütt, s az innovációk terén különösen széles körben erősödik a gazdasági folyamatok állami befolyásolása.

Az USA-ban korábban jórészt *autonóm* piacgazdasági folyamatok dinamizálták a gazdaság fejlődését. A XX. század végén felgyorsult műszaki haladás és a szigorodó rugalmassági követelmények miatt ma már a kormányzati szervek is komoly szerepet vállalnak a vállalati fejlesztési törekvések támogatásában. A szövetségi gazdaságpolitika elsősorban a műszaki haladás segítése, kiemelten a high-tech iparokban elért monopolpozíciók védelme terén növelte szerepét, az egyes államok pedig főként a klaszterek fejlődését támogatják.

Az *unió* – a lisszaboni program nyomán – keretprogramjaival az amerikainál is erőteljesebb közvetlen segítséget nyújt a K+F szférájának (is). Mivel azonban a Kojelentésben megállapították (Kok, 2004), hogy az első évek erőfeszítései (bár jelentősen gyarapították tudományos ismereteinket) a gazdaság dinamizálása terén nem hozták meg

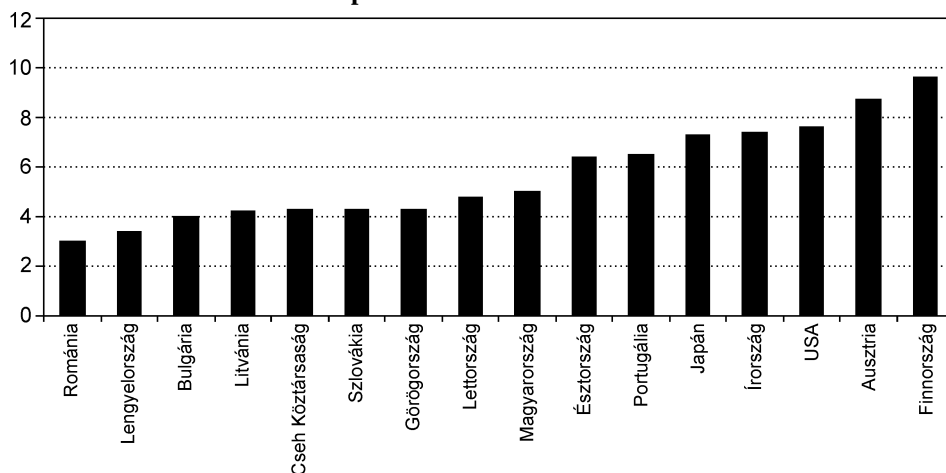
a kívánt eredményt, egész területén növelni kívánja fizikai és humántőke-beruházásait, törekszik gyorsítani az innovációt, és elterjedtebbé kívánja tenni az infokommunikációs technológiák használatát. Ezzel kívánja elősegíteni, hogy a termelékenység felpörögjön és a foglalkoztatottság növekedjen.

Vizsgálódásunk arra figyelmeztet azonban, hogy a jelzett törekvésektől csak egyes feltételek megteremtése esetén várható a gazdaságok teljesítményének javulása. Számításaink ugyanis szoros összefüggéseket (0,57-es, illetve 0,80-as korrelációt) mutattak ki a termelékenység, illetve egyrészt a kormányzat átlátható működésének mutatója, másrészt a korrupció színvonala között. Ez arra utal tehát, hogy az átlátható kormányzati támogatás emelheti, a korrupció viszont erőteljesen rontja a termelékenységet.

Az elmúlt évek hazai vitái miatt megemlítjük, hogy – bár a korreláció nem alkalmas az ok-okozati viszonyok feltárására – a nemzetközi szakértőknek kétségeik sincsenek az átláthatóság kedvező, a korrupció kedvezőtlen hatásairól.

9. ábra

A korrupciós index alakulása 2005-ben

Megjegyzés: A korrupciós index 0–10 közti érték, a kevésbé korrupt országok pontszáma magas, a korruptaké alacsony. Az index országonkénti nagyságát a Transparency International széles körű szakértői értékelések alapján állapítja meg.

Forrás: Transparency International [2005].

A magyar tapasztalatok ezúttal is alátámasztják a fenti megállapításokat. A felmérések úgy találták ugyanis, hogy a termelési-szolgáltatási kockázatokat lényegesen növelő *kiszámíthatatlan állami magatartás több százezer kisebb hazai cégnél fogja vissza a vállalkozási hajlandóságot*. Kíváncsinos lenne, hogy a kis cégeket terhelő adminisztratív kötelezettségeket ritkábban módosítsák, a szabályozókkal kapcsolatos döntéshozatalt áttekinthetőbbé tegyék, valamint szükség lenne az infláció megbízhatóbb kormányzati prognózisára stb. De több nemzetközi szervezet – például a korrupciót a közép-kelet-európai fejlődés legfontosabb gátjának minősítő World Bank-tanulmány [2000] – határozottan sürgeti a jogérvényesítés korlátainak (így a telekkönyv megbízhatatlanságának, egyes törvények áttekinthetetlenségének, a vontatott igazságszolgáltatási ügyintézésnek)

a felszámolását, a korrupció hangsúlyozottabb szankcionálását, az e célra ajánlható intézkedések meghozatalát. Ugyancsak javasolják a 9. ábra szerint „közepes” színvonalú korrupció visszaszorítását. Mindez lényegesen mérsékelné ugyanis az üzleti kockázatokot, s ezzel javítaná mind a vállalkozási-innovációs kedvet, mind a gazdálkodás általános perspektíváit.²²

Bürokrácia

A kiterjedt bürokráciának a vállalkozási készséget visszafogó hatásairól elmondottak után nem meglepő, hogy vizsgálataink szerint a bürokrácia és a nemzetgazdaságok termelékenységé közötti korreláció (–0,57) a két tényező viszonylag erős negatív kapcsolatára utal.

Üzleti etika

Aligha van szakértő, aki kétségbe vonná, hogy az etikai kérdéseket fontosnak ítéelő vállalatok súlya, illetve a termelékenység közti erős, 0,72-es korreláció a tisztességtelen verseny kedvezőtlen hatásait jelzi.

Ezért fontos, hogy minden, a (kis-) vállalati fejlődés segítését célzó hazai kormányzati programnak központi elemei legyenek a jogbiztonság erősítésére hivatott intézkedések (például a piacgazdaságokban megszokott vállalkozói érdekvédelmi szervezetek és a kisvállalkozói „Charta” támogatását szolgáló akciók, a közbeszerzések átláthatóságát megerősítő eljárási szabályok alkalmazása,²³ bírósági ügyintézés gyorsítására előírt lépések).

Országkockázat

Végül az országkockázat és a nemzetgazdasági teljesítmény közti igen magas (0,83) korrelációra is fel kell hívunk a figyelmet.

A politikai kockázatok hazai indexe alacsony, de romló, a gazdaságiaké közepes és stagnáló. A gazdasági kockázatok az EU-csatlakozás stabilizáló hatása ellenére stagnálnak, ennek fő oka egyrészt a nemzetközi konjunktúra, másrészt a hazai költségvetési és fizetésimérleg-deficit (Political Capital Institute, 2004, 2005).

Következtetések, javaslatok

A bemutatott kutatás keretében azt vizsgáltuk, miként hatnak a nemzetgazdaságok versenyképességére egyrészt a *munkaerőpiacnak*, másrészt a *K+F-nek és az innovációnak*, valamint az *üzleti környezetnek* a jellemzői. Abból indultunk ki, hogy a nemzetgazdaságok versenyképességének legfontosabb aggregált mutatója az egy főre jutó GDP, és ennek színvonala két tényező elemzését igényli. Egyrészt tanulmányoztuk tehát az elért teljesítményhez felhasznált munkamennyiséget (célszerűen az *egy főre jutó munkaórák számát* és az ezt alakító tényezőket), másrészt az egy munkaóra alatt létrehozott hozzáadott érték nagyságát (a „termelékenységet” és az elért színvonalat magyarázó tényezőket, kiemelten a *K+F-nek és az innovációnak a nemzetgazdasági teljesítményre gyakorolt hatásait*). A vizsgálni kívánt tényezők és a gazdaság egyéb jellemzői közti

²² Részletesebben lásd: Kornai–Rothstein–Rose–Ackerman [2005], Papanek [2006].

²³ Lásd: Transparency International [2005].

kapcsolatokat matematikai-statisztikai módszerekkel tártuk fel. A munka során döntően az IMD World Competitiveness Yearbook, 2006 adatait használtuk fel. A számítások 39 ország mintegy 70 mutatójára terjedtek ki.

Az elvégzett korreláció- és faktorelemzések arra mutattak rá, hogy a vizsgált tényezők valóban jelentős mértékben hatnak a nemzetgazdaságok teljesítményére – és a tényezők az egyes országok, országcsoportok számos jellemzőjének a függvényei. Az előzőekben részleteiben mutatták be a gazdasági jellemzőket és hatásaikat. Főbb megállapításaink a következők.

- Bár az egy fő által ledolgozott munkaórák száma és a nemzetgazdaságok teljesítménye között nincs szoros kapcsolat, kétségtelen, hogy a munkaerőpiac jellemzői erőteljesen befolyásolják a gazdaságok teljesítményét.

- A lisszaboni program feltételezésével ellentétben kizárólag a kutatás-fejlesztési ráfordítások növelésétől nem várható teljesítményjavulás. A gazdasági gyakorlatnak „felajánlott” – pontosabban: nemzetközileg szabadalmaztatott – K+F eredmények azonban segíthetik a gazdasági felzárkózást.

- A gazdasági haladás legfontosabb motorja vitathatatlanul az innováció: a termelésbe bevezetett új technológiák, a piacra vitt új termékek stb.

- A gyors haladáshoz azonban nélkülözhetetlen a gazdasági környezet – az aktorok vállalkozási és innovációs hajlandóságát megeremtő szabályozás – kialakítása is.

A matematikai statisztikai vizsgálatnak a K+F és az innováció nemzetgazdasági szerepével kapcsolatos eredményei összevágának az evolucionista közgazdaságtan (evolutionary economics – Hodgson, 2003) téziseivel. Úgy találtuk ugyanis, hogy mind a K+F, mind az innovációk a gazdasági versenyképesség és haladás kulcsfontosságú tényezői.

A készült faktoranalízis eredményei értelmében a K+F-nek a gazdaság dinamizmusára gyakorolt hatása a fejlett gazdaságokban kedvező (érdekes, hogy a nagy országokban nagyobb, mint a kicsikben). A felzárkózók körében a hatás nagyjából semleges. A fejletlenekeknél viszont az alacsony teljesítmény sokban a tényező gyengeségével magyarázható. E hatások egyes befolyásoló tényezőcsoportoknak – az oktatásnak, a K+F létszám és a K+F ráfordítás nagyságának, valamint a kutatási teljesítménynek – az alakulására vezethetők vissza.

Az innovációs készséget jellemző faktor szintén a K+F-nél is jelentősebben befolyásolja a nemzetgazdaságok teljesítményét, kedvező alakulása hatékonyabban növelheti, gyengesége erőteljesebben foghatja vissza a gazdaság termelékenységét. Szoros összefüggéseket találtunk a termelékenység, illetve a lakosság vállalkozási készsége, a vállalatvezetés megszokott színvonala és a gazdasági környezet adottságai között.

Számításaink a nemzeti intézményrendszernek a gazdaság teljesítményére gyakorolt kiemelkedően erős hatásait is kimutatták. Arra utaltak, hogy a termelékenységgel a korrupció, a szellemi tulajdonjogok érvényesítése és a vállalkozások etikai kérdésekkel való törődése is a legszorosabb kapcsolatba hozható.

Egy további gépi futtatás eredményei megállapításainknak egy fontos kiegészítését is lehetővé teszik. Megkíséreltük ugyanis a számításnál felhasznált mutatók egy, az előbbiektől eltérő csoportosítása szerint készített faktoranalízissel is feldolgozni a vizsgált adatbázist, s úgy találtuk, hogy a nemzetgazdaságok teljesítményét ezúttal is a fentiekhez hasonló faktorok magyarázták. Ugyanakkor azt is valószínűsíthettük azonban, hogy a faktorok közti egyensúly is a gazdasági fejlődés fontos követelménye, azaz az előrehaladás nem gyorsítható egy-egy kiragadott tényező kedvező alakításával.

Utóbbi elemzésünk abból indult ki, hogy az egy főre jutó GDP mutatója felírható három tényező (a termelékenység, az egy foglalkoztatott által ledolgozott munkaórák és a foglalkoztatottsági ráta) szorzataként is – az alábbiak szerint:

$$\text{GDP/fő} = \text{GDP/munkaóra} * \text{munkaóra/foglalkoztatottak} * \text{foglalkoztatottak/fő}$$

A vizsgálat céljaira megkerestük a fenti három szorzótényező alakulását magyarázó tényezőket. Ezek a következők voltak:

- GDP/munkaóra: egyrészt egy alapvetően az *innovációs környezetet* jellemző faktor (amely a szellemi tulajdonhoz fűződő jogok érvényesítési lehetőségei, az ipar-egyetem közötti kapcsolatok, a vállalatok közti műszaki fejlesztési együttműködés intenzitása, a műszaki fejlesztés finanszírozási lehetőségei, az információs technológiai képzettség, a hatékony marketing, az odafigyelés az üzleti etikára, valamint az agyelszívás mutatóit fogja egybe),

- másrészt egy a *tudásbázist* leíró faktor (mely a PISA-teszt eredményei, a 25–34 éves korosztályban a felsőfokú végzettségűek aránya, és az 1000 lakosra jutó K+F munkaerő mutatóiból képződött),

- munkaóra/foglalkoztatottak: egy, talán az országok *erőforrás-ellátottságát* számszerűsítő faktor (amely az információs technológiai infrastruktúra fejlettsége, a bérszínvonal és a K+F létszám mutatóiból keletkezik),

- foglalkoztatottak/fő: egy, a *munkaerőpiacot* jellemző faktor (amely a dolgozói motivációk, a munkatársi viszonyok, a munkanélküliségi ráta és a képzett külföldiek vonzása mutatókat fogja egybe).

Majd megállapítottuk, hogy a számításba vont mutatók, illetve az innovációs környezet, az erőforrás-ellátottság és a munkaerőpiac faktorai közti korrelációk rendre 0,79, 0,85, 0,87, azaz igen szorosak, s úgy határoztunk, hogy a tudásbázis alacsony korrelációs értékű faktorát a következő számítási lépésben már nem vesszük figyelembe.

A faktoranalízis eredményeként kapott értékek valamennyi országra megadták, hogy a jelzett *három faktor* miként hat a gazdasági teljesítményre (azaz kaptunk három, többségében plusz-mínusz egy közötti számot). Ezeket a vázolt elgondolásokat figyelembe véve összeszorozhatóaknak véltük, s *összeszoroztuk*. A 10. ábra mutatja az eredményeket.

Amint ezt jeleztük, az ábra a gazdasági fejlettséget magyarázó tényezők néhány, eddig feltáratlan alapvető jellemzőjére is rámutat. Nevezetesen:

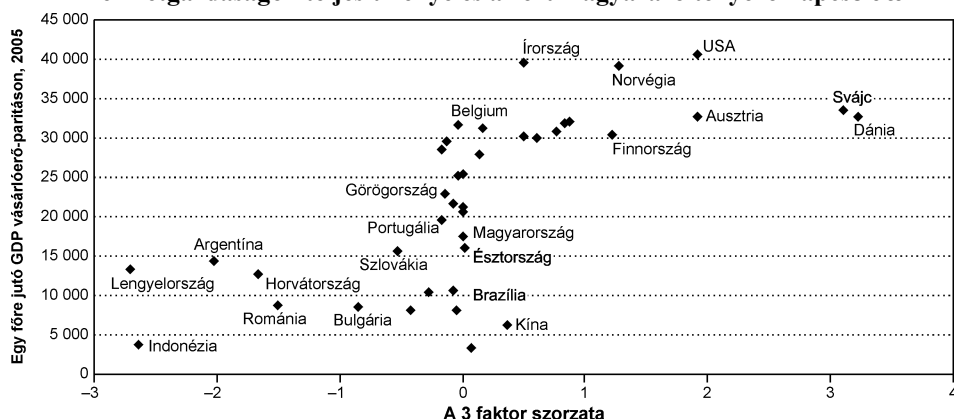
- Vitathatatlan, hogy a fejlett (magas egy főre jutó GDP-vel rendelkező) nemzetgazdaságok jelentős hányada mindhárom téren lényegesen átlag feletti, a fejletleneké viszont lényegesen átlag alatti mutatókkal rendelkezik.

- Sem a fejlettek között nincs olyan nemzetgazdaság, amely egy tényező tekintetében lényegesen átlag alatti színvonalú, sem a fejletlenek körében nincs olyan, amely egy tényezőben lényegesen átlag feletti teljesítményt nyújt.

- Mind a fejlettek, mind a fejletlenek körében gyakori az egy-két tényező tekintetében átlagos teljesítmény.

Úgy véljük, hogy a *kiegyensúlyozott fejlesztési erőfeszítési követelmények szigorát* megvilágító következtetésünk a kutatás egyik, a hazai gazdaságpolitika szempontjából legfontosabb eredménye. Arra utal ugyanis, hogy a gazdaságfejlesztés nem várhat sikert, ha valamely fontos tennivalót elhanyagol.

A nemzetgazdaságok teljesítménye és az ezt magyarázó tényező kapcsolata

Forrás: Saját számítás az IMD-adatbázis alapján.

Irodalom

- Balogh Tamás [2002]: Hol állunk Európában? *Magyar Tudomány*, 3. sz.
- Berács J. – Bauer A. – Kenesei Zs. – Kolos K. [2002]: Marketing és versenyképesség egy változó világban. In: Chikán A. – Czakó E. – Zoltayné P. Z.: Vállalati versenyképesség a globalizálódó magyar gazdaságban. Akadémiai Kiadó, Bp.
- Borsi Balázs [2005]: A vállalkozások szabályozási környezete. *Európai Tükör*, November. www.gki.hu „Cikkek/Borsi Balázs” címen.
- Borsi, B. – Dévai, K. – Papanek, G. [2004]: The RECORD experimental map. Innovative research organizations in European accession countries. EC. Magyarul: RECORD kísérleti térkép: innovatív kutató-fejlesztő szervezetek az Európai Unióhoz csatlakozó országokban. GKI Rt., 2005.
- Chikán A. – Czakó E. [2002]: Kis nemzetgazdaságok versenyképessége a globális gazdaságban – a magyar példa. In: Chikán A. – Czakó E. – Zoltayné P. Z.: Vállalati versenyképesség a globalizálódó magyar gazdaságban. Akadémiai Kiadó, Bp.
- Chorev, S. [2005]: Success in Israeli high-tech start-ups. Technovation.
- Coase, R. H. [2003]: The Firm, the Market, and the Law. U. of Chicago Press, 1988. Magyarul: A vállalat, a piac és a jog. Nemzeti Tankönyvkiadó, Bp.
- Cresson, E. – Bangemann, M. [1995]: Green Paper on Innovation. EC, Brussels.
- Csikó Péter [1999]: A szellemi tulajdonjogok érvényesítési lehetőségei. In: Papanek G. (szerk.): Jobbiztonság a magyar gazdasági életben. Filum.
- Czakó E. – Lesi M. – Pecze K. [2002]: A magyar vállalati magatartás és működés változásai a kilencvenes évek második felében. In: Chikán A. – Czakó E. – Zoltayné P. Z.: Vállalati versenyképesség a globalizálódó magyar gazdaságban. Akadémiai Kiadó, Bp.
- Dévai K. – Kerégyártó Gy. – Papanek G. – Borsi B. [2000]: Az egyetemi K+F szerepe az innovációs folyamatokban. Oktatási Minisztérium. Összefoglaló angolul: Role of the Technical University's R&D in Hungarian Innovations. *Periodica Polytechnica*, 2001. 1. sz.
- Drucker, P. E. [1985]: Innovation and Entrepreneurship, Practice and Principles. Heinemann. London. Magyarul: Innováció és vállalkozás az elméletben és a gyakorlatban. Park Kiadó, Bp. 1993.
- EC [2000]: Lisbon Presidency Conclusions. EC, Lisbon.
- EC [2002, 2003, 2004a]: European Innovation Scoreboard. www.cordis.lu/scoreboard <https://europa.eu.int/comm/eurostat> – a „structural indicators” link.
- EC [2004b]: Innovation Management and the Knowledge-driven Economy. EC, Brussels.
- EC [2006]: Presidency conclusions. EC, Brussels. 22–23. March.

- Etzkowitz, H. – Leydesdorff, L. (eds), [1997]: Universities and the Global Knowledge Economy. A Triple Helix of University – Industry – Government Relations. Pinter, London.
- Hodgson, G. M. (ed.) [2003]: A Modern Reader in Institutional and Evolutionary Economics. E. Elgar, Cheltenham. UK.
- Hrubos Ildikó (szerk.) [2004]: A gazdálkodó egyetem. Új Mandátum, Bp.
- IMD [2006]: World Competitiveness Yearbook, 2006. IMD, Lausanne.
- Katona József [2006]: Az innováció értelmezése az Oslo Kézikönyv 2005. évben kiadott harmadik kiadása alapján. MISZ.
- Kok, W. [2004]: Facing the challenge. EU High Level Group Report. Luxemburg.
http://europa.eu.int/comm/lisbon_strategy/index_en.html
- Kornai J. – Rothstein, B. – Rose-Ackerman, S. (szerk.) [2005]: Tisztesség és bizalom a poszt-szocialista átmenet fényében. Nemzeti Tankönyvkiadó, Bp.
- Kutlača, D. [2002]: University-industry Relations: a Key to a Successful NIS and a Mystery for Transition Economies. In: Borsi, B. – Papanek, G. – Papaionnou, T.: Industry Relationship for Accession States. Centres of Excellence in Higher Education. BUTE, Budapest.
- Lengyel I. – Rechnitzer J. [2004]: Regionális gazdaságtan. Dialógus-Campus, Pécs.
- Lundvall, B. [1988]: Innovation as an Interactive Process: From User-Producer Interaction to National Innovation System of Innovation. In: Dosi, G. et al. (eds.): Technical Change and Economic Theory. Pinter, London.
- McCarthy, R. M. [1964]: Basic Marketing: a Managerial Approach. Irwin, Homewood.
- Mérő Katalin [2003]: A gazdasági növekedés és a pénzügyi közvetítés mélysége. *Közgazdasági Szemle*, 7–8. sz.
- Nyitrai Ferencné [2000]: Az oktatás szerepe a gazdaság és a társadalom fejlődésében. KSH, Bp.
- OECD [2002]: Frascati Manual. Proposed Standard Practice for Surveys of Research and Experimental Development. OECD, Paris. Korábbi változat: 1993, magyarul: Frascati Kézikönyv. OMFB, 1996.
- OECD [2004]: Learning for Tomorrow's World: First results from PISA (Programme for International Students Assessment) 2003. OECD, Paris. www.pisa.oecd.com
- Papanek Gábor [1999]: A kisvállalati gazdaságtan hiányáról. *Vezetéstudomány*, 3. sz.
- Papanek Gábor [2003]: Az „európai paradoxon” a magyar K+F szférában. *Fejlesztés és finanszírozás*, 4. sz.
- Papanek Gábor [2006]: Tudásáramlás, jogbiztonság, együttműködés: a magyar gazdaság fejlődésének láthatatlan forrásai. Aula, Bp.
- Papanek G. – Némethné P. K. – Borsi B. [2005]: A „jövő-iparok” és magyarországi helyzetük. *Gazdaság és Statisztika*, 1. sz.
- Papanek G. – Perényi Á. [2006]: Spin-offok a fejlett világban és Magyarországon. *Európai Tükör*, 1. sz.
- Political Capital Institute [2004, 2005]: Magyarország politikai és gazdasági kockázati indexe. www.politicalcapital.hu
- Porter, M. E. [1980]: Competitive Strategy. Free Press, N.Y. Magyarul: Versenystratégia. Akadémiai Kiadó, Bp. 1993.
- Porter, M. E. [1998]: The Competitive Advantage of Nations. Free Press, N. Y.
- Rush, H. – Hobday, M. – Bessant, J. – Arnold, E. [1996]: Technology Institutes: Strategies for Best Practice. International Thomson Business Press, London.
- Szerb László (szerk.) [2005]: Vállalkozásindítás, vállalkozói hajlandóság és a vállalkozási környezeti tényezők alakulása Magyarországon a 2000-es évek első felében. Pécsi Tudományegyetem.
- Transparency International [2005]: Global Corruption Report 2005. Pluto Press, London.
- World Bank [2000]: Anticorruption in Transition. World Bank, N. Y.
- World Bank [2005]: Doing business in 2005. World Bank, N. Y.
- Z. Karvalics L. – Kollányi B. [2006]: Humán tőke és versenyképesség. In: Vértés A. – Viszt E.: Tanulmányok Magyarorság versenyképességéről. Új Mandátum, Bp. 109–132. o.

MELLÉKLET

Az elemzésbe vont változók

Az ipar részesedése a GDP-ből	Vállalati rugalmasság a piacokon
Egy főre jutó GDP (US dollár, vásárlóerő-paritáson)	A vállalkozások törődése etikai kérdésekkel
GDP (milliárd US dollár)	Az igazgatóság hatékonyan felügyeli a vállalat vezetését
Foglalkoztatottság (%-ban a népesség arányában)	Vállalkozási hajlandóság
Az ipar részesedése a foglalkoztatásból (%)	Hatékony marketing
Munkanélküliségi ráta (%)	Rugalmas reagálás a kihívásokra
Hosszú távú munkanélküliségi ráta	Népesség (millió fő)
A fiatalok munkanélküliségi rátája	A 15 év alattiak részaránya a népességből (%)
A foglalkoztatók tb-hozzájárulása (az egy főre jutó GDP arányában)	A 65 év felettiak részaránya a népességből (%)
Országkockázat	Az úthálózat sűrűsége
Valutastabilitás	Vezetékes telefonok száma 1000 lakosra
A kormányzat átlátható működése	Mobiltelefonok száma 1000 lakosra
Bürokrácia	Számítógépek száma 1000 lakosra
Korrupció	Internethasználók száma 1000 lakosra
Munkaerő-piaci szabályozás	Internetkölttség (20 óra betárcsázás, US dollár)
Bevándorlás szabályozása	Széles sávú internetezők száma 1000 lakosra
Jövedelemmegoszlás: a háztartások jövedelmének hány százaléka jut a felső 20 százalékra	A műszaki együttműködés fejlett a vállalatok között
Termelékenység: GDP/foglalkoztatott	Információs-technológiai képzettség
Termelékenység: GDP/munkaóra	A jogi környezet támogatja a műszaki fejlesztést
Termelékenység a mezőgazdaságban: GDP/foglalkoztatott	A műszaki fejlesztés finanszírozása megfelelő
Termelékenység az iparban: GDP/foglalkoztatott	Csúcstechnológiai export (millió US dollár)
Termelékenység a szolgáltatásban: GDP/foglalkoztatott	Egy lakosra jutó K+F ráfordítás (US dollár)
Egy órára jutó bérjövdelem (US dollár)	A K+F ráfordítás aránya a GDP-ből (%)
A feldolgozóipari egységnyi munkaerőköltség (ULC) változása (%)	A vállalkozási K+F aránya a GDP-ből (%)
Menedzseri juttatások (US dollár)	1000 lakosra jutó K+F munkaerő
Mérnöki juttatások (US dollár)	Belföldi szabadalmak száma (2002–2004 átlaga)
Igazgatói juttatások a feldolgozóiparban (US dollár)	A belföldiek által külföldön bejelentett szabadalmak száma
Éves átlagos munkaórák száma	A szellemi tulajdonjogok érvényesítése megfelelő

Munkatársi viszonyok	Kormányzati oktatási ráfordítások/GDP (%)
Dolgozói motivációk	A 25–34 éves korosztályból a felsőfokú végzettségűek aránya
Aktivitási ráta	A PISA-teszt eredményei a 15 éves korcsoportban
Aktivitási ráta a nők körében	Az ipar-egyetem közötti kapcsolatok fejlettsége
Külföldi foglalkoztatottak aránya	Egy főre jutó GDP (US dollár, vásárlóerő-paritáson)
Agyelszívás	Egy foglalkoztatottra jutó GDP
Magasan képzett külföldiek vonzása	Tudomány szerepének hangsúlyozása az iskolában
Tudományos publikációk száma	Fiatalkorú érdeklődése a tudomány iránt
	Az alapkutatás hozzájárul a hosszú távú gazdasági fejlődéshez

Egyetemek és vállalkozások átalakuló K+F kapcsolata

CSONKA LÁSZLÓ

*A nemzeti innovációs rendszer elemei közötti kapcsolatok fejlesztését célozzák a regionális egyetemi tudásközpontok, nemcsak a résztvevők, hanem egy-egy régió javára is. Az Elektronikus Jármű és Járműirányítási Tudásközpont a magyarországi autóiipari hagyományokra építve kíván szakterületén integrátorként fellépve tudásszolgáltatást nyújtani a potenciális vevőknek. Ennek érdekében az egyetemi hagyományokat ötvözik az ipari kutatás-fejlesztési gyakorlattal. A tudásközpont működésének középpontjában a létrehozása óta eltelt két évben az ipar-egyetem együttműködés feltételeinek kialakítása, az egyes kutatási projektek gazdasági életképességének biztosítása állt. Ugyanakkor egyelőre korlátozottan figyelhető meg a tevékenység regionális hatása.**

Journal of Economic Literature (JEL) kód: L14, O32.

A XX. századra a tudásra, tanulásra épülő tevékenységek, szűkebben értelmezve a kutatás-fejlesztés (K+F) vált a fejlődés mozgatórugójává, miközben e tevékenység is egyre összetettebbé vált. Ez együttműködésre sarkallja az egyes szereplőket, amelynek eredményeképpen a különféle K+F szövetségek, hálózatok, közös kezdeményezések száma ugrásszerűen emelkedett a hetvenes évektől kezdve (Narula–Hagedoorn, 1999, Hagedoorn, 2002). Ez a folyamat egész régiókat, térségeket értekelhet fel, ahol a felhalmozódó tudás, a képességek jobban kihasználhatók, hasznosíthatók. Az elméleti kutatások is éppen ezért fordultak a nemzeti (regionális, ágazati) innovációs rendszerek felé (Edquist, 1997). Az innováció téren sikeres régiók, együttműködések tapasztalataiból leszűrhető, hogy ezek a partnerek széles körét – vállalkozások mellett egyetemeket, kutatóintézeteket, egyéb közvetítő intézményeket – egyesítik. Az ilyen pozitív példák – a kedvező környezeti feltételeken túl – a legtöbb esetben aktív kormányzati támogatási politikák is igényeltek (Inzelt, 2004).

E tapasztalatok alapján születtek a kilencvenes évek vége óta Magyarországon is olyan kormányzati programok, amelyek fő célkitűzése a felsőoktatási szféra és a vállalkozások közötti kapcsolatok előmozdítása, közöttük a tudás áramlásának, hasznosításának javítása volt; és mind több programban jelentek meg ezek a célok a másodlagos szempontok között. Magyarországon a hálózati együttműködések kialakítása a K+F és az innováció terén elmaradt a fejlett nyugat-európai országokhoz képest (Szalavetz, 2003). A Nemzeti Kutatá-

* A cikk az NKFP 5/123/2004 számú Versenyképes integrálódás az Európai Kutatási Térségbe című kutatási program részeként készült esettanulmányon alapul. A szerző köszönettel tartozik Inzelt Annamáriának, Vince Péternek és a tudásközpontban részt vevő cégek vezetőinek az esettanulmány elkészítéséhez nyújtott segítségükért.

si és Technológiai Hivatal (NKTH) által 2004-ben indított Regionális Egyetemi Tudásközpont (RET) program olyan kezdeményezés, amelynek fő célja a felsőoktatás és a vállalkozások közti K+F együttműködések létrehozása, támogatása.

A következőkben a RET program első, 2004-es kiírásában támogatást elnyert Elektronikus Jármű és Járműirányítási Tudásközpont (EJJT) kerül bemutatásra a konzorciumi tagok vezetőivel készített interjúk és a tudásközpont működését bemutató írott források alapján. A RET pályázat, majd a magyarországi autóipar helyzetének rövid bemutatása után következő fejezetek előbb a tudásközpont szervezetét, majd K+F folyamatait, illetve a résztvevők K+F együttműködéseit mutatják be. Az utolsó rész a tapasztalatok rövid összegzését nyújtja.

A Regionális Egyetemi Tudásközpont program

A Regionális Egyetemi Tudásközpontok (RET 2004) létrehozását kezdeményezők 2004-es programmal az volt a kormány célja, hogy kialakuljanak a kutatás-fejlesztésben és a technológiai innovációban egyaránt élen járó szerveződések, amelyek pozitív hatást fejthetnek ki régiójuk fejlődésére. „A tudásközpont egyetemek, vállalkozások és más tudományos kutatással vagy innovációval foglalkozó szervezetek együttműködése nemzetközi színvonalú, fókuszált kutatás-fejlesztési és innovációs feladatok végrehajtására. A Regionális Egyetemi Tudásközpont fontos jellemzője az emberi és anyagi erőforrások koncentrálása, valamint a K+F és a gazdasági szféra együttműködése, illetve a regionális hatás” (NKTH, 2004).

Ennek érdekében a korábbi gyakorlathoz képest – az innovációs járulék többletforrásait felhasználva – jelentősebb pénzügyi erőforrásokat fordított a kormány e célra, hogy elérhető legyen a finanszírozásnak a kellő hatáshoz szükséges kritikus tömege. Az első évben (2004-ben) a hat támogatott projekt részére mintegy 9 milliárd forintot juttatott a pályázatot kiíró NKTH, illetve a lebonyolításért felelős Kutatás-fejlesztési Pályázati és Kutatáshasznosítási Iroda (KPI). Az azóta meghirdetett két újabb pályázati körben pedig 6-6 tudásközpont 2005-ben 6 milliárd forint, illetve 2006-ban 2,5 milliárd forint támogatásban részesült. Az első pályázat sajátossága az volt, hogy – noha a támogatást több évre igényelhették a pályázók (a projektek futamideje 48 hónap volt, ez a későbbi kiírásokban 36 hónap lett) – a végül nyertes konzorciumokkal először csak 1 éves próbaidőre kötöttek szerződést. Az első évnek a tapasztalatai alapján hosszabbították meg a szerződéseket a projekt hátralévő futamidejére. A tudásközpontoknak a teljes időszak alatt évente kell beszámolót készíteniük szakmai és pénzügyi tevékenységükről. A kiírás fontos eleme volt, hogy a létrejövő projektek idővel önfenntartóvá váljanak, így a pályázóktól hosszabb távú, 9–10 éves stratégia felvázolását várták el.

A pályázati kiírásban a támogatható tevékenységek között az alkalmazott K+F kiemelten szerepelt, így alapkutatás is csak úgy végezhető (a K+F költségvetés 30 százalékáig), hogy arra alkalmazott K+F és kísérleti fejlesztés épül. (Ez utóbbi a költségvetésnek legfeljebb 50 százalékát teheti ki.) Az ipari partnereknek az EU szabályaival, valamint az Innovációs Alapra vonatkozó előírásokkal összhangban – a tevékenység típusától függően változó mértékű – önrészt kell biztosítaniuk, míg a felsőoktatási intézmények, a közfinanszírozásból működő kutatóintézetek esetén a támogatás mértéke elérheti a 100 százalékot is.

A támogatási összegnek legfeljebb a fele használható fel eszközvásárlásra, infrastruktúrafejlesztésre, ám a tudásközpontoknak az első évben e kiadások megvalósítására nem volt lehetőségük, csupán az együttműködés folyamatainak beindítását, a működés kereteinek kialakítását végezheték el. Mind a K+F tevékenységgel, mind a beruházások megvalósításával kapcsolatban fontos elvárás volt, hogy azokra koncentrá-

tan, a befogadó egyetemen vagy annak közvetlen környezetében kerüljön sor, ezáltal erősítve a projektek regionális dimenzióját, és a felsőoktatási szektor tudásteremtésben, tudásterjesztésben játszott szerepét (Varga, 2004).

A pályázat kiírásában nemcsak az értékelési szempontok szerepeltek, hanem meghatároztak bizonyos hatásindikátorokat is, amelyekkel az éves beszámolóokban a projekt eredményeit nyomon kívánják követni. Ilyenek a piacközelbeli K+F eredmények száma, szabadalmi bejelentések, a szabadalmak száma, a K+F tevékenységbe bevont PhD- és egyetemi hallgatók, vagy a létesített új munkahelyek száma, a K+F eredmények gazdasági hasznosításából származó bevétel nagysága. Ezen túlmenően a KPI külföldi szakértők bevonásával egy korszerű monitoringrendszer kiépítését is kezdeményezte, aminek a kialakítása 2006-ban kezdődött el.

Autóipar Magyarországon

A járműgyártásnak évtizedes hagyományai alakultak ki Magyarországon az 1900-as évek kezdete óta eltelt időszakban. A szocializmus alatt folyó teherautó- és autóbúszgyártást követően a rendszerváltás után több autóipari multinacionális nagyvállalat is telepített Magyarországra gyártó-, összeszerelő üzemet (később pedig K+F központot), amelyek nagyon eltérő gyártáskultúrával rendelkeznek. A multinacionális nagyvállalatok (Suzuki, Audi, Opel) beszállítói igényekkel léptek fel, ami jelentős lökést és támogatást adott a hazai alkatrészgyártók, autóipari beszállítók piacváltásához is (Havas, 2000). Ugyanakkor ezek a hazai vállalkozások alacsony szellemi hozzáadott értéket képviselő feladatokat látnak el, és kevés a K+F-ben is versenyképes főegység-beszállítói státuszt elnyert vállalkozás.

Ezzel párhuzamosan az autóipar is jelentős változásokon ment, meggyeresztül. Ebben az iparágban is rendkívül nagy hangsúly került az új fejlesztésekre, a minél korszerűbb, környezetet fokozottabban kímélő termékekre, gyártási folyamatokra. A fejlesztéseknek mind nagyobb aránya kerül át a beszállítókhöz, amelyek mára – megfordítva a korábbi arányokat –, az autókban található fejlesztések legalább 60 százalékát végzik el. Ez azt is jelenti, hogy a beszállítóknak maguknak is ki kell építeniük K+F kapacitásait, vagy együttműködéseket kell kialakítaniuk olyan szervezetekkel, amelyeknek e téren már vannak tapasztalataik. A lehetséges partnerek közül fontos szereplők a hazai felsőoktatási intézmények, amelyek a leendő mérnökök képzése mellett az iparági kutatásokban (alap- és alkalmazott kutatásokban) is jelentős szerepet vállalnak.

Az EJJT által lefedni kívánt szűkebb szakterület – az autóipari elektronikus rendszerek – dinamikus fejlődik, szerepe meghatározó a kormány- és félrendszeres fejlesztésében, a járműforgalom szervezésében, a közlekedésbiztonságban. Az elektronika, a mechatronika vagy az irányításelmélet legújabb eredményei szükségesek a folyamatos fejlődéshez, ezért „...az alapkutatások szempontjából is erős ösztönző hatással bírnak. A hazai alapkutatások ezen a területen kiemelkedők, és több mint 20 éve a világ élvonalában lévőnek számítanak.” (Bokor et al., 2006). Ennek a tudásbázisnak egy jelentős része éppen a Budapesti Műszaki és Gazdaságtudományi Egyetemen halmozódott fel a korábbi kutatási projektek során, ahol az oktatásban is alkalmazzák ezeket az eredményeket.

Az Elektronikus Jármű és Járműirányítási Tudásközpont

A Budapesti Műszaki és Gazdaságtudományi Egyetemen (BMGE) 2005. január 1-jén létrejött Elektronikus Jármű és Járműirányítási Tudásközpont (EJJT) fő célkitűzése az, hogy integrátorként összegyűjtse, továbbfejlessze a szakterületen meglévő „know how”-t, és erre alapozva tudásszolgáltatást nyújtson a vállalati szféra számára. Felvállalva a közve-

títoi szerepet az akadémiai és a vállalkozási szféra között, azt kívánja elérni, hogy az EJJT a támogatás lejártát követően életképes szervezetté váljon, értékesíthető, „tudástípusú” termékekkel jelentkezzen a lehetséges vevők széles köre számára (EJJT, 2005).

Szereplők és kapcsolataik

A Regionális Egyetemi Tudásközpont pályázat kiíróinak a szándéka az volt, hogy a létrejövő tudásközpontok horizontálisan és vertikálisan is integrálják egy-egy szakterület és régió meghatározó szereplőit, az egyetemeket, a kutatóintézeteket, valamint a kis- és nagyvállalatokat. A pályázat kiírása és a beadási határidő között 2004-ben ugyanakkor – szokatlanul rövid idő –, mindössze egy hónap állt a jelentkezők rendelkezésére, hogy összeállítsák pályázatukat. Ez a helyzet az olyan pályázóknak kedvezett, akik előzetesen alaposan ismerték egymást, korábbi K+F együttműködések során kellő ismereteket szereztek egymás képességeiről, szándékairól. Az EJJT esetében tovább egyszerűsítette a lehetséges partnerek kiválasztását az, hogy e szakterületen viszonylag kevés szereplővel kell (lehet) számolni. Így a végül taggá vált partnerek az adott szakterület hazai K+F tevékenységének meghatározó hányadát képviselték, és jelentős nemzetközi tekintélyt, ismertséget is kivívtak már maguknak (www.ejtt.bme.hu).

Az EJJT esetében (is) a jó személyes kapcsolatoknak meghatározó szerepük volt a konzorcium felállításában. A tagok között az elmúlt 6-8 évben folytatott együttműködéseket nagyban megkönnyítette, hogy valamennyi félnél voltak olyan vezetők, akik kellő ismeretekkel rendelkeztek az eltérő szektorokban működő partnerekről. Ezek a kapcsolatok alapvető fontosságúak voltak, és elősegítették az együttműködésre képes partnerek kiválasztását, és ahhoz is hozzájárultak, hogy a különböző szektorokban (akadémia, vállalkozás, felsőoktatás) működő szervezetek jobban ismerjék egymás működését. Ez lehetővé tette, hogy csak olyan partnereket vonjanak be az együttműködésbe, amelyekről tudták, hogy kellő motiváltsággal, nyitottsággal fognak bekapcsolódni az együttműködésbe. Ezek hiányában hiába tevékenykedett valaki ezen a szakterületen, nem kerülhetett be a konzorciumba.

A pályázati kiírásból adódóan a központi szerepet az *egyetem* tölti be, amely szellemi bázisként is szolgált, hiszen számos jelenlegi vállalati K+F vezetőt indított el pályáján, akik ott végeztek egyetemi vagy doktori tanulmányaikat. A BMGE-n kapott helyet fizikailag is a tudásközpont. Különálló szervezeti egységként alakították ki, az egyetemi karokhoz hasonló a jogállása, a tudásközpont vezetője dékáni jogkörrel rendelkezik. Ez a megoldás, bár operatív szinten kellő önállóságot biztosít a tudásközpont működéséhez, de alapvetően továbbra is az egyetemi rendszer szerves része. Így például harmadik féllel való kapcsolataikban, a közbeszerzésekben is az egyetemi szabályozásnak megfelelően kell eljárniuk.

Az egyetem több tanszéke rendszeresen közreműködik a munkákban, emellett lehetőség van a feladatok és az elvárt teljesítmények alapján további tanszékek munkatársainak bevonására is. Az együttműködés tagja a felsőoktatási és a vállalkozási szféra határán elhelyezkedő *akadémiai kutatóközpont*, ahol alap- és alkalmazott kutatás, valamint kísérleti fejlesztés egyaránt folyik. Felhasználásorientált tevékenységével egyaránt nyitott a felsőoktatási és a vállalkozási szektor tagjaival kialakított együttműködések iránt.

A vállalkozási szektorból két nagy- és két kisvállalat vesz részt az együttműködésben. A két *nagyvállalat* (multinacionális cégek hazai leányvállalatai) az iparág alapos ismeretében olyan igényeket tud megfogalmazni a kutatással szemben, amelyek figyelembe vétele elvezethet a gazdaságilag hasznosítható eredményekig. Mindkét nagyvállalat alkalmanként korábban is adott megbízásokat a különböző tanszéknek meghatározott K+F

(rész)feladatok elvégzésére. Saját fejlesztéseikhez kapcsolódó, alapkutatáshoz közelálló feladatok kidolgozását bízták elsődlegesen az egyetem különböző karaira, olyan munkákat, amelyekhez a szükséges (emberi és tárgyi) kapacitások biztosítása nem állt a vállalkozások szándékában, érdekében. A két *kisvállalat* jellemzően egy-egy piaci rés, illetve szolgáltatási igény kielégítésére specializálódott. A tudásközpont számára is speciális ismereteikben, illetve rugalmasságukban, a felmerülő problémákra adott gyors válaszadási képességükben rejlik az előnyük. Egyikük fő termékét mára sok országban értékesítik, és számos multinacionális cég használja e vállalkozás által kifejlesztett műszert.

A vállalatok vezetői, munkatársai közül többen mind a mai napig aktívan részt vesznek az egyetem oktatási tevékenységében is. Ez felöleli a PhD és MA hallgatók diplomamunkájának vezetését, és – elsősorban a multinacionális vállalatok részéről – kutatásaik támogatását (finanszírozását), kurzusok tartását (a naprakész gyakorlati ismeretek átadása érdekében), valamint egyes tanszékek oktatási programjának kialakításában való aktív részvételt is. Az együttműködés szakterületének jellegzetességéből adódóan a konzorciumnak tagja még egy *szakértői*, tanúsítói tevékenységet folytató vállalat is, amely hasznos támogatást tud nyújtani a tudásközpontnak is olyan esetekben, amikor a munka egészen a kész termékek, prototípusok fejlesztéséig eljut.

Hét szereplő (egyetem, kutatóintézet, 4 vállalkozás és egy minőségtanúsító intézet) alkotja a tudásközpont magját, ezek az együttműködés teljes jogú tagjai, de természetesen a lista nem végleges, nem zárt. A tudásközpont szélesebb körű szakmai kapcsolatokkal is kiépít nemzetközi és hazai szakmai társulásokkal, más projektekkel és cégekkel annak érdekében, hogy idővel meg tudjon felelni a pályázati kiírás elvárásának, annak, hogy tevékenysége önfenntartóvá váljon.

Intézményi és működési keretek

A pályázat megjelenésekor a korábban is együttműködő felek közösen döntöttek úgy, hogy kapcsolatuk elmélyítéséhez ezt a formát választják. Az EJJT által lefedett szakterület – igazodva az ipari résztvevők által megfogalmazott igényekhez – interdiszciplináris jellegű, ezért a hagyományos, diszciplinák szerint szerveződő egyetemi struktúra kevésbé lett volna alkalmas annak befogadására. Ezért került kialakításra külön *önálló egységként* a tudásközpont. Ebben a szervezetben már lehetővé válik az, hogy akár az egyetem több tanszékének kutatói is együtt tudnak dolgozni az ipari szakemberekkel. A központ további erőssége, hogy résztvevői a teljes innovációs láncot képviselik (az alapkutatástól a termégyártásig), emellett létrehozták a projekt irányításának a szervezetét és feltételeit is. Ez lehetővé teszi számukra, hogy önállóan, kari szinten is életképes együttműködést hozzanak létre, és így valóságos és nem virtuális központként funkcionáljanak. Vagyis az összes feladatkört a tudásközpont el tudja látni, ezeket nem kellett más egyetemi karokhoz delegálni. Ez ugyanis csökkentené az együttműködésből eredő szinergiák kihasználását, gátolná az erőforrások hatékony, koncentrált felhasználását.

Az EJJT-t az Irányító Testület vezeti. Az operatív irányítás szakmai, szervezési és pénzügyi feladatai három igazgató között oszlanak meg, munkájukat a programigazgató segíti. A tudásközpont és a támogatást folyósító NKTH szerződése igen aprólékosan szabályozta a munka elvégzésének, illetve az ahhoz szükséges feltételek kialakításának módját. A munkát 5 fő *kutatási programban*¹ foglalták össze. Ezeket a programokat pedig 19 projektre bontották le, amelyek maguk is összetett – olykor interdiszciplináris – feladatokat tartalmaznak az alapkutatástól a kísérleti fejlesztésig. Az ilyen jellegű

¹ Ezek a járműcsoport irányítása, közvetlen járműkörnyezet-kapcsolat alapú irányítás, járműszintű irányítás, intelligens aktuátorok és platformrendszerek. Részletesen lásd: EJJT [2005].

problémák megoldása érdekében egy ún. mátrixstruktúrát² alakítottak ki, amelyben nem előzetesen állítottak fel munkacsoportokat, hanem az elvégzendő feladatok és a partnereknél rendelkezésre álló humán erőforrás egyeztetésével határozták meg az egyes projekteken dolgozók körét. Ez a struktúra lehetővé teszi, hogy az egyes projektekhez, a megoldandó feladatokhoz keressék meg a megfelelő szakértelemmel rendelkező kutatókat, és ne akadjanak el feladatok azért, mert az a szervezeti egység, amelyhez delegálták a feladat megoldását, nem rendelkezik a kellő szaktudással, kapacitással.

Ahhoz, hogy a tudásközpont hosszabb távon önfenntartóvá válhasson, a K+F tevékenységnek, az éppen folyó munkáknak átláthatóknak kell lenniük, amelyet a vállalkozások pénzügyi érdekeltségük miatt meg is követelnek. Előzmények hiányában az EJJT-nek új működési módot kellett kialakítania, illetve ehhez új eszközrendszert meghonosítani az egyetemi szervezeten belül. Ennek a lényege az, hogy az egyetemi környezetben a tudásközpont működésében a vállalatszerű jelleg minél erősebben érvényesülhessen. E törekvés részeként már a pályázat előkészítési, tervezési szakaszában támaszkodtak az üzleti szférában elterjedtebb ún. Balanced Scorecard módszer nonprofit szervezetek számára kialakított változatára. Ez támogatja a menedzsmentet egy kiegyensúlyozott stratégiai mutatószámrendszerrel, amely a múlt teljesítményét tükröző pénzügyi mutatókat a jövő teljesítményét leginkább befolyásoló tényezőkről informáló mutatókkal ötvözi. A rendszer kialakítása érdekében az EJJT felső és középszintjei körében készítették reprezentatív felmérést.

A tervek teljesülését az utólagos feladatfinanszírozás mellett a folyamatos monitoring és az időszakos ellenőrzések biztosítják. Évente háromszor tartanak ellenőrzést a projektek időarányos előrehaladásáról, s a tudományos igazgató feladatai között szerepel az általános projektkontroll. Ennek a rendszernek a bevezetése olyan szemléletmód elfogadtatásának a kísérlete, amely olyan új elvárásokat jelent az egyetemi kutatók számára, amilyenekkel eddig nem kellett szembenézniük (például egy valódi teljesítményekre épülő bérezés bevezetésével). Természetesen nehéz piaci viszonyokat modellezni az egyetemen belül, de a résztvevők elemi érdeke az, hogy felkészüljenek arra az időszakra, amikor saját magukat kell eltartani bevételeikből állami támogatás nélkül. Ennek nyomát jelenleg leginkább a projektek pénzügyi tervezésében (a belső árajánlatok versenyeztetésében), a munka ellenőrzésére kialakított gyakorlatban lehet felismerni.

A tudásközpont eltérő környezetbe ágyazott, és fizikailag is elkülönült partnereket hoz össze és integrál egy új szervezetbe, ami összetett munkaszervezési feladatot jelent. Az első évben például a tudásközpontnak nem volt lehetősége semmilyen beruházásra, közös laboratórium létesítésére, ezért a feladatokat a már meglévő infrastruktúrák jobb integrálásával oldták csak megoldani. A munka jobb megszervezése érdekében kialakítottak egy elektronikus *projektmenedzsment* rendszert is, amely a K+F folyamatokon túl kiterjedt a vezetés, az erőforrás-menedzsment, a marketing területeire is. A projektmenedzsment-feladatok ellátására kidolgozott szoftver az általános funkciókon túl fel van készítve a kutatás-fejlesztési tevékenység sajátosságaiból adódó speciális feladatokra is, segítségével a projektek teljes „életciklusa” folyamatosan ellenőrizhető. (Ez a tudásközpont egyik olyan terméke, amely máris felkeltette külső érdeklődők figyelmét is.) A munkát különböző helyeken végző együttműködő partnerek igényeit figyelembe véve a rendszer biztosítja az interneten keresztüli elérhetőséget a megfelelő jogosítványokkal rendelkező felhasználók számára, megkönnyítve a munkák összehangolását, a haladás ellenőrzését, az elvégzett feladatok, eredmények dokumentálását. Eddigi eredményeiket, a kialakított rendszer működőképességét mutatja az, hogy a tudásközpont 2006 nyarán (működésének második évében) megszerezte az ISO 9001-es tanúsítványt minőségirányítási rendszerére.

² Részletesen lásd: www.ejjt.bme.hu

A tudásközpont kialakította saját *pénzügyi rendszerét* is. A tudásközpont vezetőjének dékáni jogkörrel való felruházása lehetővé tette, hogy a saját szervezet centralizált forráskezelést alakítson ki, amely számos elemében különbözik az egyetemi K+F finanszírozás hagyományos gyakorlatától, és lehetővé teszi a gazdasági szempontok korlátozott érvényesítését is. Az egyik leglényegesebb vonása az, hogy bármilyen kifizetésre utólag, a feladat elvégzését követően kerülhet sor, akkor, ha a projektvezető, és a tudásközpont igazgatója is igazolta a teljesítést. Ez azt is jelenti, hogy a forrásokat nem osztják szét előre a tanszékek, a közreműködők között. Az NKTH a támogatást az egyetem számlájára utalja át, ahol azt a tudásközpont számára elkülönítetten tartják nyilván a (maximált) „rezi” levonása után. Ez a forráskezelés lehet a garanciája annak, hogy pénzt csak valós, a projekt érdekében végzett munka ellenében fizessenek ki. Ez a megoldás eltér a közfinanszírozású kutatások előfinanszírozási gyakorlatától, és a tudásközpont irányítóinak szándéka szerint ez által elkerülhetőek lesznek az olyan problémák, amikor valaki a „polcra leemelt” kutatását, korábbi eredményeit „újracsomagolva” szeretne többletjövedelemhez jutni. Azáltal pedig, hogy az NKTH a tudásközpontnak utalja át a támogatást, nem pedig a tagoknak, elkerülhető az a probléma, hogy valaki nem, vagy nem megfelelően teljesít, de a kapott támogatás visszautalását is halogatja. (A kutatásban közreműködő kutatókat nem a tudásközpont alkalmazza, a pályázati támogatásból mindössze 2-3 főállású munkatársat foglalkoztatnak. A többi közreműködő megbízási szerződés keretében végzi a központ által kijelölt feladatát.)

A munka folyamán lehetnek az egyes tanszékeknél (pl. eszközhasználati) költségek, amelyek a tudásközpontnak végzett munka folyamán merülnek fel. Az ilyen helyzetek megoldására kialakítottak az egyetemmel egy belső számlázási rendszert. (Egy ilyen „személyre szabott” rendszer bevezetése ellen bizonyos mértékű ellenállás – mint ez esetben is megtörtént – mindig várható az egyéb feladatokkal már amúgy is leterhelt egyetemi adminisztráció részéről.) A pénzügyi rendszer megfelelő kialakítása, a kifizetések nyomon követhetősége már csak azért is fontos, mert a konzorcium ipari tagjai saját forrásukkal is részesednek a tudásközpont finanszírozásából. Egy üzleti alapon működő vállalkozás nyilvánvalóan nem szívesen fektet olyan együttműködésbe, amelyben nem lehet ellenőrizni a kifizetéseket. (Ez a törekvés az NKTH részéről is mind erősebben jelentkezik, és tetten érhető a tudásközponttal kötött szerződés aprólékosságában, amely szinte „percre lebontva” rögzíti az elvégzendő feladatokat és kifizetésüket.)

A vállalkozások pénzügyi érdekeltsége (jótékony) hatással van a kutatás minőségére, az előrehaladás feszességére azáltal, hogy a kapcsolódó egyetemi kutatásokban is megjelenik az üzleti érdek, az eredménykényszer. Azokban a projekteknél érvényesülhet ez erőteljesebben, amelyekben a vállalkozásoké a vezető szerep, mint a külső forrást is hasznosító projekteknél. Már az első év végén is több olyan projektje volt az EJTT-nek, amelyek folytatásához a külső partnerek által fizetett innovációs járulék terhére sikerült forrásokat bevonni. Hosszabb távon a tudásközpont önfenntartóvá válása szempontjából is meghatározó, hogy a bevételeket és kiadásokat megfelelően tudják nyilvántartani, s ezek a kezdeményezések egyértelműen jelzik a gazdasági érdekek, az üzleti szempontok felbukkanását az egyetemi szervezet egy részlegének működésében, bár ennek hatásai még korlátozottak. E szempontok megjelenését mutatja az is, hogy a tudásközpont attól az egyetemi részlegtől vagy kutatótól veszi meg a tudást, ahonnan a legjobb minőségben és adott esetben a legolcsóbban lehet megszerezni. Azoknál a projekteknél ugyanis, amelyek termékei már ma is piacképesek, nagyon fontos tényező az ár. A tervezésnél előfordulhat, hogy „valakinek megszalad a ceruzája”, ha korábban nem volt kényszerítve piaci szemléletű gondolkodásra. Azonban az ilyen esetekben vagy újragondolják a tervezést és csökkentik az összeget, vagy nem kötnek szerződést az adott partnerrel, hiszen a feladatot csak azokkal tudják elvégeztetni, akik piaci teljesítményt piaci áron tudnak nyújtani.

A tudásközpont célja, hogy „Európa egyik meghatározó járműelektronikai fejlesztő és szolgáltató központjává” váljon az egyetemi és akadémiai, valamint a piaci szféra K+F tevékenységeit, pozitívumait ötvözve. E cél csak akkor érhető el, ha tevékenységét több dimenzióra is kiterjeszti a kutatás és az oktatás közötti szinergia kihasználásával.

Az EJJT széles körű és igen jól megalapozott *oktatási stratégiát* dolgozott ki, amelynek nem titkolt célja, hogy aktívan hozzájáruljon a két szektor – az akadémia és a vállalkozások – közötti K+F együttműködés javításához. Egyrészt a naprakész szakismeretek átadása érdekében új tantárgyakat, tankönyveket dolgoznak ki, a vállalati szakértők bevonásával előadásokat, laborgyakorlatokat tartanak. Így az egyetem segítséget kap a (talán a leginkább) illetékesektől, a vállalkozásoktól, hogy olyan hallgatókat képezzen, amilyenekre a gazdaságnak valóban szüksége van. Másrészt a különféle témavezetési lehetőségek, diplomatervek, PhD disszertációk, TDK munkák kapcsán sok hallgatót tudnak bevonni a kutatási munkákba. Ez nemcsak a hallgatók érdekeit szolgálja, hanem a részt vevő vállalkozásoknak is lehetőségük nyílik, hogy tapasztalatokat szerezzenek képességeikről, és amikor az utánpótlás biztosítása kerül szóba, akkor a legtehetségesebb hallgatók közül tudjanak választani. Erre jó példa a központ egyik nagyvállalata, amely az elmúlt években diplomamunkák és több PhD disszertáció elkészítésében segédkezett, és a diákok közül többen ma már e cég alkalmazásában állnak. A folyamatot segíti, hogy az induló év „beruházási stopja” ellenére már működik egy ún. doktorandusz labor az egyetemen meglévő infrastruktúra kihasználásával, ahol a PhD hallgatókat lehet koncentráltan foglalkoztatni.

Az ismeretek továbbadása nem csak a hallgatók vagy a közvetlen partnerek felé fontos. A tudásközpont célja nem csupán termékek kidolgozása, hanem a tudásszolgáltatás is, amely jól működő *tudás- és technológiatranszfer*-folyamatokat tesz szükségessé. Ennek érdekében a tudásközpont megkezdte kapcsolati hálózatának kiépítését a potenciális vevőkkel éppúgy, mint a szakmai szövetségekkel. A tudásközpont munkatársainak publikációs tevékenysége is hozzájárul ahhoz, hogy eredményeiket a szakma megismerhesse. Ezen információforrás a nagyvállalatok számára is fontos, mert folyamatosan figyelik a lehetséges partnerek megtalálása érdekében a szakirodalmat (a nemzetközit és a magyar) is. Ezeken túlmenően a tudásközpont jelen van számos rendezvényen, tanácskozásokon, az ismeretterjesztő médiában, TV- és rádióműsorokban.

K+F együttműködés és munkamegosztás

A tudásközpont tudományos programját alapvetően az ipar igényei szerint formálták, hiszen a végső cél az, hogy hosszú távon önfenntartóvá váljék az együttműködés, ez pedig csak úgy lehetséges, ha a piac által keresett, értékesíthető ötletekkel állnak elő, ilyen jogokat birtokolnak. A *tudományos program* éppen azt célozza, hogy a tudásközpont ötvözze az ipar és a többi szereplő (akadémia, egyetem) törekvéseit, elvárásait, az ipari igényeket lefordítsa alap- és alkalmazott kutatási, valamint kísérleti fejlesztési feladatokra. E szellemenben került kialakításra az 5 fő programcsoport és az ezek részét képező 19 projekt, amely az alapkutatástól a prototípusfejlesztésig fogja át a kutatási területeket. Minden projektnek megvan a maga felelőse. A munkák irányítása úgy épül fel, hogy egyetemi szakember felügyeli az általános irányítási, menedzsment feladatokat, akadémiai szakember a tudományos programot, és vállalati vezető a fejlesztési feladatokat. Így valósul meg a szakmai, a tudományos és az ipari igények megosztása, szinergiája.

E tudományos program keretében kialakított projektekben a résztvevők eltérő célokkal, feladatokkal és eltérő mértékű elkötelezettséggel vesznek részt. Az ipari partnerek esetében a tudásközpont keretében végzett munka szempontjából fontos, hogy az a *holnapután fejlesztése*ihez is hozzájáruljon, a hosszú távú fejlesztéseket alapozza meg tudásbázisuk gazdagításával. A nagyvállalatok részvételének a fő motivációja az adott részterületen hiányzó szakértelem, illetve az, hogy egyes feladatok nem oldhatóak meg saját szervezetükben kellő hatékonysággal, ezért kihelyezik bizonyos problémák megoldását. A kisvállalatok érdekeinek is megfelelően a tudásközpont végső programjába is bekerültek jövőbeli fejlesztéseik fő irányát jelentő kutatási területek. Kisvállalatok esetében pedig az amúgy is tervezett fejlesztésekhez kapott kiegészítő erőforrások ezek gyorsabb ütemű megvalósítását teszik lehetővé. Ez a kisvállalatoknak, amelyek mindig a kínálkozó piaci réseket megtalálva igyekeznek kielégíteni vásárlóikat, olykor a túlélést jelentheti. Az együttműködésben vállalt feladatok a vállalatmérettől függően jelentenek eltérő mértékű kötelezettséget. Ez a kisvállalatok kapacitásainak akár több mint felét is lekötöheti, a nagyvállalatok esetében ez az arány azonban jóval kisebb. Az egyetem oldaláról pedig az egyik legfontosabb feladat az oktatás és a kutatás közötti egyensúly megtalálása.

A nemzeti innovációs rendszer (NIR) szempontjából mind az akadémiai, a felsőoktatási, mind a vállalkozási szektornak *eltérő szerepe* van. E két szektor közötti kapcsolatok nagy részben meghatározzák a rendszer sikerességét. A tudásközpont éppen abból a szempontból fontos eszköz, hogy az egyetemi kutatás gyakorlatába is bevezesse a gazdaságossági, hasznosíthatósági szempontokat. A RET program rövid távon a megfelelően motivált szakemberek számára teremt lehetőséget, és csak hosszú távon, közvetetten járul hozzá az intézmények (elsősorban a felsőoktatási intézmények) alkalmazkodásához. Külföldön számos példa található az olyan egyetemek kiugró sikerességére, amelyek megértették és igazodni tudtak ezekhez az új feltételekhez, kutatási aktivitásukat a gazdasági hasznosíthatóság szemszögéből szervezték át, erősítve szabadalmaztatási tevékenységüket, ipari kapcsolataikat. A regionális egyetemi tudásközpontok is megteremtik a lehetőségét, hogy egyes esetekben, területeken az egyetem is képes legyen a fejlesztési folyamatot minél közelebb vinni a piacképes termékig, és ez új szemléletmódot igényel az ott dolgozóktól. Nem lehet azonnal eltüntetni az egyetemi és az ipari kutatási hagyományok eltérő jellegzetességeit, szemléletmódját, igényeit, és teljesen új alkalmazkodási mintát elsajátíttatni bármelyik partnerrel. Az egyetem jelenleg ugyanis azokon a területeken a legerősebb, amelyekben magas szellemi hozzáadott értékre van szükség, és kevésbé a tőke- és munkaigényes feladatokban. Az egyetemi kutatások jellemző vonása az ipari igényektől független és azoknál kisebb nagyságrendű, a tanár-diák kapcsolatokban elvégezhető feladatok ellátása. Az akadémiai partner már nyitottabb volt az ipari igényekre, hiszen maga is számos piacon értékesíthető terméket fejlesztett (pl. szoftverek). A vállalkozások pedig sikeresebbek, ha az elméleti problémára már megszületett első, nyers megoldást kell adaptálni, finomítani a piaci igényekhez. E kutatási *kompetenciák közelítése* a feladata az együttműködést irányító stratégiai, tudományos és fejlesztési igazgatóknak. A megvalósítás terepe azonban a közösen végzett munka. Ennek keretét a partnerek kutatói közötti megbeszélések biztosítják, amelyeken találkoznak a konzorciumi tagok képviselői, megbeszéljük az adott feladatok állapotát, „benchmarkolnak”, és kitűzik a következő feladatokat. Ezeken a fórumokon lehet megbeszélni a résztvevők teljesítményét, a szükséges módosításokat.

Az együttműködések szempontjából előnyös az, hogy az egyetemi partnerek e területen folyó kutatásai mindig is inkább alkalmazott kutatás jellegűek voltak, tehát az egyetem általános irányultságánál egy fokkal mindig is közelebb álltak a piaci igényekhez. Az együttműködések eredményeképpen az egyetem képessé válhat olyan kutatások

elvégzésére, amelyek az ipar igényeit jobban figyelembe veszik, ezáltal a kutatásba bevonható külső források is bővíthetők. (E többletforrások pedig bővíthetik az alapkutatásokra fordított kiadásokat, ami hozzájárul a tudásbázis folyamatos megújításához, bővítéséhez, és ez által az újabb ipari igények kielégítéséhez.) A vállalkozások jelenleg is támaszkodnak az egyetemi kutatások eredményeire, elsősorban a fejlesztéseiket megalapozó alapkutatói területeken, vagy ahol saját kapacitásai elégtelenek.

Az együttműködés fejlesztése, az egyetemi kutatás gyakorlatának átalakítása nem minden esetben és területen lehet egyformán sikeres. Az első év egyik programja, amely kis- és nagyvállalatok, valamint egyetemi tanszékek közti együttműködésben folyt, kézzel fogható eredményeket hozott. Ez a *projekt* annak a jeleit mutatja, hogy az állami támogatás megszűnése után is életképes lesz, hiszen máris három újabb (állami támogatás nélküli) ipari projekt nötte ki magát az eredeti kezdeményezésből. Ezek a tudásközpontnak bevételt is hoztak, hiszen az innovációs járulékból levonható vállalati források segítségével fejlesztettek a megrendelő vállalkozások számára. Ezzel közelebb került a tudásközpont a kormányzati program fő célkitűzéséhez is, ahhoz, hogy az ipari kis- és nagyvállalatok egyetemekkel közösen olyan kutatásokat végezzenek, amelyek eltartják magukat, új vállalkozói forrásokat vonnak be.

Az alkalmazkodás, a saját lábón állás próbája lesz, hogy – a támogatási időszak végére – létrejönnek-e a kutatási eredmények gazdasági hasznosítására *spin-off* vállalkozások. Az önfenntartás biztosítására a tudásközpontnak olyan területeken van esélye, amelyeken a megoldások még nem sztenderdizáltak, valamilyen újdonsággal kell jelentkezni, és fejlesztésre van szükség. Így a kereskedelmi, szolgáltatási területeken egy *spin-off* cég nem lehet versenyképes. Az EJTT maga végzi el a kutatási programjából adódó K+F feladatokat, nem áll szándékában kutatásintenzív *spin-off* vállalkozás létrehozása. A későbbiek folyamán viszont igény merülhet fel kereskedő cégek alapítására, olyan vállalkozásokra, amelyek a tudásközpont termékeinek piaci elterjedésével kapcsolatos feladatokat látnak el (szerviz, termékek utógondozása).

Az együttműködést segítő és gátló tényezők

Az eddigiekben megpróbáltuk bemutatni azokat a folyamatokat, amelyek a tudásközpont létrehozása nyomán elindultak az ipar és az egyetem közötti kutatási kapcsolatok kialakításának érdekében. Érdeemes néhány körülményt külön is számba venni, amelyek elősegítik vagy éppen hátráltatják ezt az alkalmazkodási folyamatot.

Az egyik legkritikusabb tényező az ipar-egyetem kapcsolatok fejlesztésében a munkát elvégző kutatók képzettsége, szemléletmódja. Az akadémiai, felsőoktatási kutatási hagyományok eltérnek a versenyszféra által igényelt szemléletmódtól. A tudásközpont az egyetemen belül kialakított viszonylagos önálló szervezetével lehetőséget kínál arra, hogy a piaci elvárásokból minél többet meghonosítsanak, adaptáljanak. Erre az alkalmazkodásra nyilvánvalóan nem mindenki képes vagy hajlandó az egyetemeken. Jól ismert probléma a tanszéki oktatógárdák elöregedése, a fiatalok elvándorlása a versenyszférába. Az idősebb oktatók, kutatók pedig kevésbé rugalmasak, kevésbé hajlandóak megtanulni egy új munkakultúrát. (Sokan egyfajta bérkiegészítésnek tekintik a pályázatokon elnyert és előlegként kifizetett összegeket, és már meglévő eredményeiket szeretnék „átfazonírozva” elfogadtatni a pályázat lejáratakor.) Ilyen körülmények között a tudásközpont feladata megtalálni azokat az embereket, akik képesek a váltásra, az új szemléletmód elsajátítására, s velük szerződni a feladatokat elvégzésére. Éppen ezért helyez nagy hangsúlyt az EJTT a fiatal kutatók, PhD hallgatók bevonására a munkába, hiszen ők azok, akik a leginkább képesek lehetnek ezeknek az elvárásoknak megfelelni.

Az együttműködés másik fontos sarokpontja a *szellemi tulajdonjogok szabályozása*. A kérdéskör fontosságát a 2006-ban életbe lépett K+F és innovációs törvény is felismer- te, és rendelkezett a megfelelő szabályozás bevezetéséről a felsőoktatási intézmények- ben. A vállalkozások számára (amelyek többnyire anyagi kockázatot vállalnak egy-egy kutatás fejlesztésével) fontos, hogy ráfordításaik hasznát realizálni is tudják. Márpedig ez csak úgy lehetséges, ha a K+F eredményét szabadalom, know-how formájában meg tudják védeni, és az újdonság jelentette hasznot ők arathatják le. Ha a K+F-ben egy felsőoktatási intézmény a partner, akkor viszont nehézkes annak eldöntése, hogy e part- nernél ki is a jogtulajdonos, kivel kell/lehet szerződni az eredmények hasznosítására. Magyarországon ráadásul kevés felsőoktatási intézmény rendelkezik olyan szabályozás- sal, amely a vállalkozások számára is kellő útmutatást adna a hasonló kérdések rendezé- séhez. Ezért a K+F eredmények hasznosítása eddig jobbára a részt vevő felek jóindula- tától, rátermettségétől függött. A törvény ezen a helyzeten kívánt változtatni, ám a gyakorlatba való átültetése nehézkesen halad.

A legtöbb felsőoktatási intézmény mind a mai napig nem dolgozta ki a maga végle- ges szabályozását. Mindazonáltal a tudásközpontnak – már csak azért is, mert az egye- tem keretein belül jött létre – követnie kell befogadó intézménye szabályozását, hiszen nem elég jelentős szervezet a kérdéskör és a belőle fakadó finanszírozási és szakmai feladatok önálló ellátására. Így a legkisebb, még kellően tőkeerős egység az egyetem, amely fel tudja vállalni a szabadalmakkal járó feladatokat. Az a terület, amelyben a tudásközpont tevékenykedik, amúgy sem annyira szabadalomintenzív, mint például a gyógyszeripar. Ritkábban nyújtanak be szabadalmakat, és a tudásközpont pénzügyileg, illetve szakmai-jogi szempontok szerint sem felkészült szabadalmak fenntartására. A végleges megoldás kialakításáig ezért a konzorciumi szerződésben rögzítettek egy rugalmas megállapodási keretrendszert, amely valamennyi fél számára szabályozza ezt a területet. A tudásközpont gyakorlata az, hogy royalty szerződéseket kötve (bizonyos mértékű bevétel ellenében) lemond a tulajdonjogról. Ez a royalty díj minden esetben a tudásközpontot illeti meg, s a bevételből további közös kutatásokat lehet finanszírozni.

Gyakran szóba kerül az *állami finanszírozás szerepe* is az együttműködések támoga- tásában. Egyetemi, akadémiai szemszögből nézve az állami támogatás lehetővé tette, hogy létrejöjjön egy ernyőszervezet a korábbi tevékenységek összefogására, intenzíveb- bé tételére. Folytonosságot, stabilitást, tervezhetőséget biztosít a K+F tevékenységek intenzitásának, színvonalának fenntartásához, és emellett a munkatársaknak kevesebb időt kell fordítaniuk pályázatírásra, forrásszerzésre. Kisvállalkozások számára is fontos (ha nem is kiemelt szempont) az állami támogatás megszerzése, hogy nagyobb projektet meg tudjanak valósítani, amilyenre a piaci hitelek feltételei mellett egyébként nemigen tudnának vállalkozni. Nagyvállalkozások esetében az állami források szerepe mérsékel- tebb, ám bizonyos esetekben mégis ösztönzik a vállalkozásokat olyan projektek végre- hajtására, amelyekbe tisztán saját forrásból nem tudnának vagy nem akarnának befog- ni. Jellemzően azonban az így elnyert összegek csupán töredékei a nagyvállalkozások összes K+F ráfordításainak, illetve az adott együttműködés céljaira felhasznált saját forrásoknak is.

*

A kormányzat, ha kicsit késve is, de a kilencvenes évek második felére felismerte, hogy a nemzeti innovációs rendszer sikeressége alapvetően befolyásolja a gazdaság versenyképességét. A kormány néhány K+F-et támogató programmal már korábban is megpróbált a hazai NIR kedvezőtlen helyzetén javítani, ám csak az innovációs járulék bevezetése után állt rendelkezésre akkora pénzügyi erőforrás, amellyel jelentősebb ha- tást lehet elérni. Az először 2004-ben kiírt RET pályázat olyan eszköz, amellyel az aka-

démiai és felsőoktatási szférában keletkező kutatási eredmények gazdasági hasznosíthatósága, és ez által a régiók gazdasági versenyképessége (végső soron a társadalom jóléte) jelentősen javítható.

A BMGE keretein belül létrejött Elektronikus Jármű és Járműirányítási Tudásközpont létrehozásához kedvező kiindulási alapot teremtett az, hogy a tagok előzőleg már ismerték egymást személyesen, évek óta kapcsolatban álltak egymással különféle K+F megbízásokon keresztül. Ez lehetővé tette a sikeres együttműködéshez szükséges bizalom megteremtését. A tagok képességeinek és lehetőségeinek figyelembe vételével alakították ki a tudományos programot, és megvalósítására egy – az egyetemen belül – relatíve önálló szervezetet hoztak létre. Az EJJT-t létrehozó szakemberek számára nyilvánvaló követelmény a szemléletmódváltás, az egyetemi kutatás ipari igényekhez való közelítése. A központ hatása ugyanakkor nyilvánvalóan korlátozott. Lehetősége van kiválasztania azokat a kutatókat, akik alkalmasak, nyitottak, kellően motiváltak megfelelni az új típusú elvárásoknak, továbbá hallgatók bevonásával hozzá tud járulni egy új gondolkodású szakembergárda felnövekedéséhez. Ám mindez nem képes gyorsan, vagy teljes körűen átalakítani a rendszert. Amennyiben a tudásközpont képes lesz hosszabb távon is fenntartani magát, akkor a program közelebb juthat fő célkitűzéséhez is, azaz a régiók versenyképességének növeléséhez, bár ehhez a jelenleginél jóval több szereplőnek kellene aktívan bekapcsolódnia az együttműködésekbe.

Irodalom

- BME EJJT [2005]: Elektronikus Jármű és Járműirányítási Tudásközpont, Rövid bemutató.
 BME EJJT [2005]: Elektronikus Jármű és Járműirányítási Tudásközpont, Éves jelentés, 2005.
 Bokor J. – Palkovics L. – Stukovszky Zs. [2006]: Az egyetem és ipar újszerű együttműködése. BME Ipari Nyílt Nap, 2006. február 28.
 Dyker, D. A. – Nagy, A. – Stanovnik, P. – Turk, J. – Usenik, H. – Vince, P. [2002]: „East-West” networks and their alignment: industrial networks in Hungary and Slovenia’, *Technovation*, Vol 23, 603–616. o.
 Edquist, Ch (szerk.) [1997]: *Systems of Innovation: technologies, institutions and organizations*. Pinter, London UK.
 Hagedoorn, J. [2002]: Inter-firm R&D partnerships– An overview of major trends and patterns since 1960. *Research Policy*, 31, 477–492. o.
 Havas, A. [2000]: Local Regional and Global Networks: Reintegration of the Hungarian Automotive Industry. In: *Hirschhausen és Bitzer (szerk.): The Globalisation of Industry and Innovation Eastern Europe: From Post-socialist Restructuring to International Competitiveness*. Cheltenham, Edward Elgar, 95–127. o.
<http://www.ejtt.bme.hu> (2007. 02. 05.)
 Inzelt, A. [1999]: The transformation role of FDI in R&D: analysis based on material from a data bank. In: *Dyker, D. A. – Radosevic, S. (szerk.): Innovation and Structural Change in Post-Socialist Countries: a Quantitative Approach*. Kluwer, Dordrecht.
 Inzelt, A. [2004]: Az egyetemek, a vállalkozások és a kormányzati kapcsolatok fejlődése az átmenet idején. *Közgazdasági Szemle*, LI. évf. szeptember, 870–894. o.
 Narula, R. – Hagedoorn, J. [1999]: Innovating through alliances: moving toward international partnerships and contractual agreements. *Technovation*, Vol. 19, 283–294. o.
 NKTH, KPI [2004]: Regionális Egyetemi Tudásközpontok, Pályázati felhívás. Budapest, október 4.
 Palkovics L. [2006]: Elektronikus Jármű és Járműirányítási Tudásközpont – „Best practice” példák: menedzsment és monitoring rendszer. NKTH RET Workshop, február 7.
 Stukovszky Zs. [2006]: Elektronikus Jármű és Járműirányítási Tudásközpont – ismertetés a 2005. év eredményeiről. NKTH RET Workshop, február 7.
 Szalavetz Andrea [2003]: Hálózati szerveződés az „új gazdaságban” – a világgazdaság centrumában és azon kívül. *Információs társadalom*, Vol. 3, No. 1, 96–110. o.
 Varga Attila [2004]: Az egyetemi kutatások regionális gazdasági hatásai a nemzetközi szakirodalom tükrében. *Közgazdasági Szemle*, Vol. LI., 259–275. o.
 Interjúk Dr. Stukovszky Zsolttal, prof. Bokor Józseffel, dr. Palkovics Lászlóval, dr. Szalay Zsolttal és dr. Wahl Istvánnal.

Konjunktúraelemzések 2007 tavaszán

A különböző gazdaságkutató intézetek minden év tavaszán közreadják előző évi gazdasági helyzetértékelésüket és prognózisukat. A sajtó többnyire csak a legfontosabb gazdasági mutatókról ad tájékoztatást, és igen röviden számol be az értékelésről, az intézetek által készített vaskos tanulmányok pedig nem mindig jutnak el az érdeklődőkhöz. Ezért 2001 óta közöljük ezekből az értékelésekből, illetve prognózisokból a kutatóintézetek rövid összefoglalóit. Idén ezeket az elemzéseket kiegészítettük a Gazdasági és Közlekedési Minisztérium, az MNB és a Pénzügyminisztérium értékelésével és prognózisával. Különösen izgalmasak ezek a jelenlegi kiigazító és reformintézkedések időszakában készült elemzések, amelyek több oldalról mutatják be a fejleményeket és a várható rövid távú hatásokat.

Az ECOSTAT Kormányzati Gazdaság- és Társadalomstratégiai Kutató Intézet elemzése és prognózisa¹

A magyar gazdaság 2006. évi eredményeiről, és előrejelzés a 2007. évi kilátásokról

BELYÓ PÁL

A múlt évben a magyar gazdaságpolitika gyökeresen megváltozott, a kormányzat a gazdasági racionalitást középpontba állító gazdaságpolitika mellett kötelezte el magát, szemben a választási ciklusokhoz kötődő tervezéssel. A 2006 második félévében indult és a következő években folytatódó reformsorozat célja az ország külső és belső egyensúlyának helyreállítása és a tartós növekedés feltételeinek megteremtése. A hozott intézkedések növekedési áldozatokkal járnak, amit a tavalyi eredmények és az idei költségvetés irányzásai is tükröznek. A hazai gazdaság 2006-ban 4 százalékos közeli ütemben bővült, növekedése az év második felében lassult, az államháztartási és a folyó fizetési mérleg egyenlege a vártnál kedvezőbb lett.

A korrekció irányát, mértékét és feltételeit az Új Egyensúly Program, majd az aktualizált Konvergenciaprogram foglalta keretbe. A költségvetési törvény GDP-arányosan 3 százalékos megtakarítást tervez, ami a jelen feltételek mellett megvalósítható. A 2008. évi hiánycsökkentés teljesítéséhez további intézkedésekre is szükség lehet. *A fejlesztéspolitika irányváltását a nagy elosztórendszerek reformja, valamint a Nemzeti Fejlesztési Terv célkitűzései és eszközrendszere jelentik.* Teljesítését a fejlesztési források átcsoportosítása, valamint az EU 2007–2013. évi támogatási programjának pénzeszközei biztosítják.

A gazdaságpolitikai hangsúlyváltozások hatására a múlt évi gazdasági folyamatok eltértek a korábbiaktól. Az egyensúlyi mutatók javultak, a növekedési kilátások alacsonyabbak, mint az előző években. *A bruttó hazai termék volumene 3,9 százalékkal nőtt, a munkanaphatást is figyelembe véve 4 százalékkal bővült a termelés 2006-ban.* A növekedés üteme az év során fokozatosan csökkent. Az irányváltás a negyedik negyedévtől vált érzékelhetővé, a GDP növekedése ekkor 3,2 százalékra mérséklődött. Keresleti oldalról a termelést a dinamikus bővülő export „ösztönözte”, a lakossági fogyasztás növekedése elmaradt a GDP ütemétől és a reálkeresetek emelkedésétől. A beruházások az év során folyamatosan zsugorodtak, éves szinten 2 százalékkal csökkentek.

A kiigazító intézkedések hatására 2006-ban az államháztartási hiány GDP-arányosan 9,9 százalék lett, kisebb a korrekciós intézkedésekben szereplő értéknél. Bevételi oldalon valamennyi jelentősebb tételnél túlteljesültek a tervek, ugyanakkor a kiadási keretszámokat is több ponton túlléptük (családi támogatások, működési kiadások). A tb-alapok 125 milliárd forintos deficitet mutattak, annak ellenére, hogy tavaly jelentősen emelkedett a költségvetési hozzájárulás mértéke.

A folyó fizetési mérleg GDP-arányos hiánya 1,5 százalékponttal, 6,6 százalékra csökkent. A folyó hiány finanszírozási szerkezete változott, a közvetlen tőkebefektetések egyenlege az első háromnegyed évben a korábbinál kedvezőbb volt, az újra befektetett

¹ Az összefoglaló az ECOSTAT Kormányzati Gazdaság- és Társadalomstratégiai Kutató Intézet munkatársai által készített prognózis (MONITOR – Reformok és növekedési kilátások. 2007. március) alapján íródott.

Belyó Pál, az ECOSTAT főigazgatója, a közgazdaság-tudományok kandidátusa.

jövedelem szaldója érdemben nem változott. A portfóliótőke és az egyéb befektetések egyenlege valamelyest nőtt.

A bruttó állóeszköz-felhalmozás éves szinten 1,8 százalékkal, a negyedik negyedévben 4,6 százalékkal visszaesett a múlt évben. A beruházások hasonló ütemben csökkentek, ennek éves lefutása a GDP-hez hasonló volt: az első negyedévet még dinamikus növekedés jellemezte, majd az ezt követő negyedévekben az aktivált eszközállomány volumene csökkent. Mind a kormányzati, mind a magánberuházások visszaestek, alapvetően a megszorító csomag és a pesszimista várakozások miatt.

A háztartások fogyasztási kiadása mérsékelten, 1,2 százalékkal bővült. A végső fogyasztás igen szerény mértékben, 0,4 százalékkal emelkedett 2006-ban. A fogyasztás vártnál visszafogottabb növekedését a lakossági jövedelmek mérsékeltebb emelkedése okozta. A foglalkoztatottak száma nagyjából stagnált, a bruttó átlagkereset 8,1, a nettó 7,5 százalékkal emelkedett, a reálkereset 3,5 százalékkal múlt felül az előző évet.

Tavaly a kedvező külső konjunktúra hatására az áru- és szolgáltatásexport 18,0 százalékkal, az import 12,6 százalékkal nőtt. 2006 volt az első olyan év, amelyben az áru- és szolgáltatásforgalom egyenlege többlettel zárt, az árukereskedelem passzívuma csökkent, a szolgáltatásforgalom aktívuma emelkedett. Külkereskedelmünk az elmúlt években egyre inkább a növekedés hajtóerejévé vált. A nettó export 2004 óta járul hozzá pozitívan a GDP növekedéséhez, 2006-ban a bruttó hazai termék 3,9 százalékos bővüléséből 3,4 pontnyi ebből származott.

A gazdaságpolitika kiemelt prioritása 2007-ben is a pénzügyi egyensúly fokozatos elérése, majd fenntartása. Rövid távú cél az államháztartás egyensúlyának mielőbbi helyreállítása. A program fontos eleme az adóalapok szélesítése, az arányosabb közteherviselés kialakítása. A hosszabb távú célok középpontjában a versenyképesség javítása, a gazdaság fenntartható felzárkózási pályára állítása, valamint az ellátórendszerek reformjának eredményes végrehajtása áll.

2007-ben a gazdaság növekedési üteme modellszámításaink szerint 2,4 százalék lesz. Az államháztartási hiány jelentősen csökken, GDP-arányosan várhatóan 6,6 százalékra mérséklődik. A folyó fizetési mérleg egyenlege javul, az idei hiány 5 százalék körüli, jövőre 4,5 százalékra mérséklődhet a bruttó nemzeti termékhez viszonyítva.

Az egyensúlyi és növekedési célok teljesítéséhez a világgazdasági feltételek kedvezőek. A világgazdasági növekedés üteme megközelíti az 5 százalékot, és 2008-ban sem csökken jelentősen ez alá. Az élénk konjunktúra ösztönző külső környezetet jelent a magyar gazdaság számára. Európa legnagyobb súlyú gazdaságaiban a bővülés 2007-ben is meghaladja az elmúlt két évtized átlagát. A globális gazdaság dinamikus növekedésének hátterében a nagy volumenű külkereskedelmi forgalom áll. Számításaink szerint a világkereskedelmi forgalom továbbra is élénk lesz, évi 7-8 százalékkal bővül.

A hazai gazdaság továbbra is exportorientáltan fejlődik, az erőteljes exportkereslet felhasználási oldalról biztosítja a gazdasági növekedés elfogadható ütemének fenntartását. Az export 2007-ben is magasabb ütemben fog bővülni, mint az import. Folytatódik a külkereskedelmi egyenleg javulása, egyfelől az importnál tartósan magasabb exportnövekedés, másfelől a tavalyinál kedvezőbb cserearányok miatt. Az import mérsékelt növekedését keresleti oldalról a lakossági fogyasztás várható csökkenése támasztja alá. Számításaink szerint az áru- és szolgáltatásexport volumene 9,5 százalékkal, az importé 7,3 százalékkal növekszik 2007-ben. Az áru-külkereskedelem mérlegének hiánya 1 milliárd euró alatt lehet.

Az egyensúly elérésében a kiigazító intézkedések szerepe meghatározó. Ezek három területet érintenek. Az ártámogatások, árkiegészítések leépítése már 2006. utolsó negyedévében megkezdődött. Új alapokra helyeződött a gázárkompenzáció rendszere, ennek célja a világpiaci árszínvonal érvényesítése. A gyógyszerkassza hiánya évről évre nőtt, a költ-

ségvetési források elosztásának rendszere itt is változik. Megtakarítások 2007 második negyedétől kezdődően jelentkezhetnek. A tömegközlekedési díjak rendezése a központi költségvetés fogyasztóiár-kiegészítés sorának javulását eredményezheti. Konkrétumok még nem láthatók, döntés a tavasz végére várható. A fenti intézkedésekből fél és egy százalék közötti GDP-arányos megtakarítás adódhat 2007-ben. Az egészségbiztosítási alap – a gyógyszerfinanszírozás újraszabályozásán túl – szintén jelentősen változik.

Már az idei költségvetés is tartalmaz döntéseket a *közigazgatás átalakításáról*, a rendszerben elérhető megtakarításokról. Regionális átszervezésből, intézmények összevonásából, létszámleépítésből várható kiadáscsökkenés. Az intézkedések 2008-ban eredményezhetnek jelentős megtakarítást, amikor a végkielégítések, átalakítások több-letkölségei már nem terhelik a központi költségvetést.

A 2007. évi hiány mérséklésének jelentős része az adó- és járulékbévételek emeléséből származik. Bár az Alkotmánybíróság döntése csökkentheti a bevételek növekedését, a többletforrás a GDP 1,5–2 százaléka között alakulhat. A pénzügyi egyenleg javításában meghatározó lehet a gazdasági növekedés, azon belül is a fogyasztás alakulása. A fogyasztás tervezettnél kisebb csökkenése – amire az utóbbi hónapok fogyasztásihiteladataiból következtetni lehet – növelheti az adóbevételeket, így a várt deficitcsökkenés az említett sáv felső határán lehet.

2007 végére a GDP-arányos államháztartási hiány 6,6 százalékra mérsékelődhet. A Konvergenciaprogramban vállalt kötelezettségek teljesítése és az államháztartási egyensúly hosszú távú fenntarthatósága érdekében további lépésekre is szükség van. 2007-ben a kiadások korábbi korrekciója révén érhetünk el javulást, 2008-ban – a jelenlegi elgondolások ismeretében – a közigazgatás racionalizálásából adódó megtakarítások hozhatnak eredményt. Ezek, valamint a lassan gyorsuló gazdasági növekedés hatása számításaink szerint eléri a GDP 1,5 százalékát. A középtávú tervek szerint 2008-ban 2,4 százalékkal kell javítani az egyenleget. Minthogy az elsődleges egyenleg továbbra is negatív, az ország adósságállománya emelkedik.

Laza fiskális politika és a nemzetközi pénzpiacok növekvő volatilitása mellett az elmúlt évben szigorú volt a monetáris politika. A kamat év végére – apró lépésekben – 8 százalékra emelkedett. Az infláció az átmeneti költségvetési intézkedések hatására emelkedett, de a középtávú inflációs cél is változhat. Az árfolyam az egyre hitelesebbé váló költségvetési politika mellett stabilizálódott. A következő időszak kamatlépéseit az infláció alakulása és az azt befolyásoló tényezők határozzák meg, nevezetesen az, hogy milyen mértékben fogják vissza a háztartások fogyasztásukat, milyen erős lesz a hatósági áremelések tovaggyűrűző hatása, illetve hogyan változnak az inflációs várakozások.

A jelenlegi feltételek alapján azzal számolunk, hogy elértük a kamatemelési periódus jelen időszaki csúcspontját. 2007-től csökkenhet az alapkamat, a mostani hatásokat figyelembe véve év végére 7 százalékra, kedvező körülmények mellett ennél jobban, akár további egy százalékponttal is mérséklődhet az irányadó kamat. A forint/euró árfolyama éves szinten 250–260 forint között változhat és az éves átlagos árfolyam 251-252 forint lehet.

2006 elején történelmi mélypontra jutott az infláció. A változatlan adótartható index alapján számolva viszont 2004 vége óta nem csökken a fogyasztóiár-színvonal. 2006 utolsó negyedében a hatósági áremelések miatt az árindex gyorsan 7 százalék közelébe emelkedett. 2007 elején az árintézkedések miatt tovább nő a 12 havi fogyasztóiár-index. Számításaink szerint 2007 májusáig emelkedik, majd lassul az infláció, *éves szinten átlagosan 7,4 százalékos lesz a drágulás. 2008-ban 3,6 százalékra süllyedhet az áremelkedés átlagos éves üteme.*

A pénzpiacok stabilitását, a forint árfolyamát és az irányadó kamat mérséklését a hazai tényezők kevésbé veszélyeztetik. A belső deficit folyamatosan csökken, piaci

várakozások szerint is teljesíthető a rövid távú cél. A nemzetközi pénzpiacokban rejlő kockázat, a hirtelen kilengések ugyanakkor továbbra is veszélyforrást jelentenek.

2006-ban a *lakosság gazdasági aktivitása* kismértékben javult. A *foglalkoztatottak átlagos létszáma* 36,5 ezer fővel haladta meg a múlt év utolsó három hónapjának szintjét. 2006-ban a teljes munkaidőben foglalkoztatott alkalmazottak száma nem változott, 2789,7 ezer fő volt. Az alkalmazotti létszám a versenyszférában 0,6 százalékkal emelkedett, a költségvetési szervezeteknél 2,2 százalékkal csökkent. *2007-ben a foglalkoztatásban jelentős változásokkal nem számolunk, a vállalkozói szférában emelkedhet, a közszférában várhatóan csökken a foglalkoztatottak száma.* A munkanélküliségi ráta a 2004–2005-ös évekhez képest emelkedett, 7,5 százalékra nőtt. 2007-ben a közszféra átszervezése miatt a munkanélküliek száma tovább nőhet, *a munkanélküliségi ráta elérheti a 7,8 százalékot.*

Tavaly a nemzetgazdaság egészében a bruttó átlagkereset 8,1 százalékkal, a nettó 7,5 százalékkal volt magasabb, mint az előző évben. Ezen belül a vállalkozói szféra bruttó átlagkeresete 9,3 százalékkal, a költségvetési dolgozóké 6,4 százalékkal emelkedett. A nettó átlagkereset növekedése a versenyszférában 8,5 százalék, a közszférában 6,0 százalék volt. A szeptembertől 2 százalékponttal emelt egyéni egészségbiztosítási és a 0,5 százalékponttal növelt munkavállalói járulékkulcsok miatt a nettó keresetek éves növekedési üteme 2006 november-decemberében két százalékponttal csökkent. *2006-ban a reálkereset átlagosan 3,5 százalékkal nőtt, a nyugdíjak reálértéke ezt valamivel meghaladón, mintegy 3,6 százalékkal emelkedett.* 2007-re a költségvetési szerveknél a kormány 6,65 százalékos bruttó béremelést hagyott jóvá az év második felétől. A versenyszférában az Érdekegyeztető Tanács ajánlása alapján 5,5–8 százalék közötti béremelésre van lehetőség. Az áthúzódo hatásokat és a járulékkulcsok emelkedését figyelembe véve a nettó bérek a fentieknél alacsonyabb mértékben emelkednek. A fogyasztóiár-index 7 százalékot meghaladó növekedését figyelembe véve *2007-ben a reálkeresetek 3 százalék körüli csökkenésével számolunk.* A lakossági fogyasztásban folyamatosan nő a szolgáltatások aránya, a teljes lakossági fogyasztásnak mintegy 40 százalékát teszi ki. 2007-ben a vásárlóerő szűkülése és az infláció emelkedése miatt a lakossági fogyasztás kismértékű csökkenésével számolunk.

A 2006. decemberi adatok szerint a *lakossági megtakarítások* állománya meghaladta a 21 000 milliárd forintot, az előző évi záró állományhoz képest 11,6 százalékkal emelkedett. A lakosság hitelállománya meghaladta a 6000 milliárd forintot, egy év alatt 20,3 százalékkal nőtt. Az elmúlt évi mintegy 1000 milliárd forint hitelállomány-növekedés mintegy kilenczede devizaalapú. 2007-ben éves szinten a megtakarítások 5-6 százalékos és a lakossági hitelállomány további 20 százalék közeli növekedésével számolunk.

A Gazdasági és Közlekedési Minisztérium elemzése a makrogazdasági folyamatokról és kilátásokról¹

TURÓCZY LÁSZLÓ

A 2007. évi makrogazdasági folyamatokat döntően a tavaly év közben végrehajtott gazdaságpolitikai fordulat – már 2006 végén is egyértelműen érzékelhető – hatásainak kibontakozása határozza meg. Noha a külső konjunktúra összességében idén is viszonylag kedvezően alakul, a szigorú fiskális és állami jövedelempolitika következtében visszaeső belső kereslet tovább fékezi a gazdasági növekedést. A reálgazdaságot jellemző dinamikavesztés mellett ugyanakkor 2007-ben számottevően enyhülnek az elmúlt években felhalmozódott egyensúlyi feszültségek.

A külső konjunktúra 2007-ben is kedvezőnek ígérkezik, de a tavalyi, kivételesen dinamikus nyugat-európai növekedés nem ismétlődik meg

Az elmúlt évben összességében a vártnál is kedvezőbben alakultak a globális, azon belül is különösen az európai konjunkturális folyamatok. A világ gazdasági növekedés 5 százalékos feletti ütemre gyorsult, és az Európai Unió bővülése is megközelítette a 3 százalékos, s ezzel 2000 óta a legmagasabb ütemet érte el. A kelet-közép-európai EU-tagállamok túlnyomó többségére is gyorsulás, illetve részben rekordütemű növekedés volt jellemző: 2006-ban (Magyarország kivételével) a régióon belül relatíve fejlettebbnek számító visegrádi országok is 6-8 százalékos körüli ütemben növekedtek, míg a balti államokban folytatódott a 10 százalékos körüli (vagy a fölötti) dinamika. Összességében magyar szempontból a külső konjunktúra 2000 óta nem volt olyan kedvező, mint tavaly.

A globális növekedési kilátások idén is kedvezőek, de a tavalyi, kivételesen dinamikus európai konjunktúra aligha fog megismétlődni. A nemzetközi intézmények előrejelzései szerint Európában egyértelmű lendületvesztés várható, de a növekedés így is minden bizonnyal meghaladja a 2000 óta eltelt évek átlagát. A várható lassulás mértéke ugyanakkor kifejezetten jelentősnek ígérkezik Magyarország legfőbb exportpiacán, Németországban, ahol a növekedés idén 1 százalékos közelébe eshet vissza (jelentős részben az év eleji áfaemelésnek köszönhetően, ami – az előrehozott beszerzéseken és beruházásokon keresztül – a tavalyi növekedést mesterségesen növelte, az ideit viszont azonos mértékben fékezni fogja). Mindent egybevetve a jelenleg ismert prognózisok szerint Magyarország legfontosabb külgazdasági partnereinek átlagos növekedése 2007-ben 2,5 százalékos körül alakulhat, ami csak kismértékű visszaesést jelent a tavalyi, kiugróan magas ütemhez képest.

¹ Az elemzés a GKM Magyar Gazdaság 2006/4. című makrogazdasági elemző kiadványa alapján készült. A kiadvány és a prognózisok készítésében a szerzőn kívül részt vettek: *Bajnóczi Mihály, Henger Péter, Lay Csaba és Tóth Péter.*

Turóczy László a Gazdasági és Közlekedési Minisztérium Stratégiai Főosztályának főosztályvezető-helyettese.

A tovább lassuló hazai növekedés szinte kizárólag a külső keresletből táplálkozik

A kedvező nyugat-európai trenddel szemben a magyar gazdaság növekedése már tavaly is fokozatosan lassult, s az utolsó negyedévben – amikor az évközi kormányzati intézkedések hatásai érzékelhetővé váltak – a GDP-bővülési ütem 3 százalék közelébe esett, teljesen erodálva az EU-hoz viszonyított (a korábbi években stabilan 2 százalékpont fölötti) növekedési többletet. Az éves átlagos növekedés (1996 óta először) nem érte el a 4 százalékot (a munkanaphatással korrigálva éppen 4 százalék volt), s ezzel Magyarország vált a kelet-közép-európai régió legszerényebben növekvő gazdaságává.

A szerény növekedés mögött a rendkívül visszafogott (az évközi kormányzati intézkedésektől függetlenül is), gyakorlatilag stagnáló belső felhasználás és a példátlan mértékben növekvő nettó export kettőssége húzódik meg. Némiképp meglepő módon a háztartások fogyasztási kiadásai tavaly – jóllehet a nettó reálkeresetek az év nagyobb részében dinamikusán emelkedtek – már az első félévben is csak szerényen nőttek, az utolsó negyedévben pedig (immár az évközi intézkedésekkel összefüggésben) 0,1 százalékra esett vissza a növekedési ütem. Mivel a közösségi fogyasztás egész évben stabil 4-5 százalékos volumencsökkenést mutatott (és a csökkenés üteme az utolsó negyedévben 7 százalék fölé ugrott), a teljes végső fogyasztás az év egészében csupán 0,4 százalékkal bővült. Ilyen lanyha fogyasztási dinamikára az előző évtized közepén végrehajtott kiigazítás óta nem volt példa. Idén a megugró infláció, a szigorú jövedelempolitika és az ennek nyomán erőteljesen romló (nettó) reáljövedelmi pozíció tovább fékezi (minden bizonnyal a negatív tartományba veti vissza) a lakossági fogyasztási dinamikát, és mivel a közösségi fogyasztás volumene – tekintettel a fiskális keresletszűkítésre – bizonyosan tovább zsugorodik, a teljes végső fogyasztás is csökkenni fog 2007-ben (prognózisunk szerint kb. 1 százalékkal).

A bruttó állóeszköz-felhalmozás volumene 2006-ban csökkent – erre ugyancsak nem volt példa az 1995-ös megszorítás óta –, és a csökkenés üteme éven belül az utolsó negyedévben volt a legnagyobb (4,5 százalék az előző év azonos időszakához viszonyítva). A beruházások tavalyi visszaesése mögött részben előre jól látható, részben azonban váratlan tényezők húzódnak meg. Törvényszerű volt a korábbi években – a fenntartathatatlan állami kamattámogatási rendszer segítségével – csúcsra járatott lakásépítések megtorpanása, illetve visszaesése, és számítani lehetett arra is, hogy mérséklődni fog a közlekedési infrastrukturális beruházások 2005-ben 30 százalék fölötti bővülési üteme. Ez utóbbi esetben azonban váratlan volt, hogy az első negyedévi, több mint 60 (!) százalékos bővülés után a növekedési ütem hirtelen negatívvá vált, dacára annak, hogy az önkormányzati szektort a választási években általában fokozott beruházási aktivitás jellemzi. A legnagyobb – és legnegatívabb – meglepetést azonban a feldolgozóipari beruházások alakulása jelentette: az alapvetően exportorientált és folyamatosan két számjegyű termelésbővülést mutató ágazat beruházásainak volumene ugyanis annak ellenére jelentősen (éves szinten 5,1 százalékkal) csökkent, hogy a külső konjunktúra és a magas szintre emelkedő kapacitáskihasználtság a beruházások felfutását indokolta volna (különösen a már 2005-ben is szerény dinamikához képest). Az idei kilátásokat tekintve is a feldolgozóipari beruházások alakulása jelenti a legnagyobb bizonytalanságot, hiszen a másik két meghatározó ágazat (lakásépítések, infrastrukturális fejlesztések) várakozásunk szerint idén is szerényen fog teljesíteni. Feltételezve, hogy magas kapacitáskihasználtság mellett a középtávon is kedvezőnek ígérkező külső konjunktúra a beruházási aktivitás fokozására készíti a feldolgozóipari szereplőket, és így az ágazat beruházásai a tavalyi visszaesés után idén újra növekedésnek indulnak, a bruttó állóeszköz-felhalmozás 2007-ben 2-3 százalékkal növekedhet.

A 2006-ban mindössze 0,5 százalékkal bővülő belföldi felhasználás mellett a GDP növekedését szinte kizárólag a kivitel húzta: a nemzeti számlák szerinti (áru- és szolgáltatás-) export volumene tavaly 2000 óta a leggyorsabb ütemben, 18 százalékkal bővült. Eközben a behozatal – bár gyorsult a 2005. évi, részben egyszeri tényezők miatt rendkívül alacsony dinamikához képest – csupán 12,6 százalékkal nőtt, s ennek köszönhetően a nemzeti számlák szerinti külkereskedelem egyenlege többletbe fordult, ami utoljára szintén 1996–1997-ben fordult elő. A nettóexport-pozíció javulása önmagában több mint 3 százalékponttal járult hozzá a bruttó hazai termék tavalyi növekedéséhez. Idén a külső konjunktúra alakulása nyomán valamelyest bizonyosan mérséklődni fog, de várakozásunk szerint így is a két számjegyű tartományban maradhat az exportdinamika. Ettől a behozatal növekedése – tekintettel a visszafogott belső keresletre – továbbra is jelentősen el fog maradni, de az exportnövekedési többlet biztosan csökken. Összességében a GDP növekedése – szinte kizárólag a nettóexport-pozíció folytatódó javulásának köszönhetően – a következő negyedévekben 3 százalék alá esik, és éves átlagban 2,5 százalék körül alakulhat.

Termelési oldalról vizsgálva a lassuló GDP-növekedés motorja a tavalyi évhez hasonlóan valószínűleg idén is az ipar lesz. Az ipari termelés 2006-ban (2000 óta először) 10 százalék fölötti ütemben bővült, és a növekedési ütem az év nagyobb részében a két számjegyű tartományban mozgott. (Az ipari GDP növekedése 8,6 százalékot ért el.) Hasonlóan a korábbi évekhez, az ipari növekedést 2006-ban is az exportértékesítések dinamikus, éves átlagban 14,6 százalékos növekedése hajtotta, de a belföldi értékesítések is 4 százalékkal bővültek. A külső konjunktúra várható alakulására – illetve néhány folyamatban lévő nagyberuházás befejezésére és a termelés megindulására – tekintettel az ipari növekedésben csak kismértékű lassulásra számítunk 2007-ben. Az iparral szemben a szolgáltató ágazatok növekedése lassult tavaly, és idén a fogyasztási kereslet visszaesése további lendületvesztést valószínűsít. A piaci alapú szolgáltatások többsége várakozásunk szerint 2007-ben lassuló, de pozitív növekedést fog mutatni, a közszolgáltató ágazatok teljesítménye viszont a tavalyi minimális növekedés után idén minden bizonnyal csökkenni fog. Az építőipar termelése a 2005-ös kiugró növekedés után tavaly csökkent, és az idei enyhe téli hónapokban is negatív tartományban mozgó növekedési index azt valószínűsíti, hogy idén sem várható érdemi növekedés az ágazatban.

A lanyhuló reálgazdasági konjunktúra ellenére nem romlanak a munkaerő-piaci mutatók

2005 után tavaly is jelentősen emelkedett a munkaerő-piaci aktivitás: az aktivitási ráta (a 15–74 év közötti népesség arányában) éves átlagban újabb fél százalékponttal, 55 százalékra emelkedett (ami azonban még mindig messze elmarad az Európai Unió átlagától). Kedvező fejlemény, hogy az aktivitás növekedése immár nagyobb részben a foglalkoztatottság (közel 30 ezer fős, 0,7 százalékos) bővüléséből táplálkozott, szemben 2005-tel, amikor a növekvő aktivitás szinte teljes egészében a munkanélküliség megugrásában csapódott le. Ezzel együtt a munkanélküliség tavaly is tovább nőtt (éves átlagban 7,5 százalékot ért el), de a növekedés üteme év közben fokozatosan mérséklődött a 2005-ben bekövetkezett (több mint 1 százalékpontos) megugráshoz képest. Idén az aktivitás folytatódó növekedésére számítunk, figyelembe véve a szabályozórendszer munkavállalást, illetve -keresést ösztönző változásait is (például az egészségügyi ellátás biztosított jogviszonyhoz kötése). A lanyhuló reálgazdasági konjunktúra a foglalkoztatottság növekedésének megtorpanását indokolná, ennek azonban egyelőre (sem 2006 második felében, sem az idei év első hónapjaiban) nem látszanak a jelei, sőt mind a

foglalkoztatottak, mind a versenyszférában alkalmazottak számának növekedése egyenese-
sen gyorsult az utóbbi hónapokban (és nem elsősorban az enyhe időjárás hatása miatt).
Erre tekintettel arra számítunk, hogy az aktivitás emelkedése továbbra is legalább rész-
ben a foglalkoztatottságot fogja növelni, s így a munkanélküliségi ráta csak kismérték-
ben emelkedik (annak ellenére, hogy a munkanélküliek száma valószínűleg tovább nő).
A költségvetési szektorban folytatódik az alkalmazotti létszám csökkenése, ezt azonban
várakozásunk szerint nagyrészt felszívja a létszámát az egyensúlyjavító intézkedések
tavaly szeptemberi bevezetése óta is töretlenül bővítő versenyszféra, illetve az utóbbi
években folyamatosan duzzadó nonprofit szektor.

2006-ban a bruttó nominális keresetek átlagosan 8,1 százalékkal emelkedtek nem-
zetgazdasági szinten, ami 3,4 százalékos átlagos nettó reálkereset-emelkedésnek felel
meg. Éven belül ugyanakkor jelentős váltás figyelhető meg a kereseti dinamika lefutása-
ban: az év első nyolc hónapjának átlagában a 8 százalék körüli bruttó nominális kereset-
emelkedés még több mint 5 százalékos nettó reálemelkedésnek felelt meg, az év utolsó
négy hónapjában azonban – az infláció megugrása és a szeptemberi járulékváltozások
nyomán – csökkentek a nettó reálkeresetek. Az elmúlt hónapok adatai azt mutatják,
hogy a versenyszféra a megváltozott makrogazdasági környezetre részben a nominális
keresetek emelésével reagált: a szektor kereseti dinamikája az elmúlt hat hónap átlagá-
ban 10 százalék fölé emelkedett (nem kizárólag az egyszeri kifizetések miatt, illetve nem
csak azokban az ágazatokban, ahol a szabályozási változások felfelé nyomhatták a mi-
nimálbér körüli kereseteket). Feltételezhető, hogy a keresetemelkedés üteme a tavaszi
hónapok során (a szokásos éves béremelések időszakában) mérséklődni fog, de bizo-
nyosan az 5,5-8 százalékos OÉT-megállapodás felső határához lesz közelebb. A köz-
szférában a tavalyi illetményemelések áthúzó hatása, illetve a 2008 januárjában ese-
dékes 13. havi illetmények felének idei évre előrehozott kifizetése együttesen 6,5-
7 százalékos keresetemelkedést eredményez, így a nemzetgazdaság átlagában a tavalyi-
hoz hasonló mértékű, 7,5-8 százalékos bruttó nominális keresetemelkedést prognosztizá-
lunk, ami azonban a nettó reálkeresetek 4 százalék körüli csökkenésével egyenértékű.

A visszafogott belső keresletnek köszönhetően javulnak az egyensúlymutatók

Amint azt a nemzeti számlák kapcsán már tárgyaltuk, 2006-ban rendkívüli javulás
következett be a külkereskedelem egyenlegében, elsősorban a termékforgalom egyenleg-
javulásának köszönhetően. Az euróban számított termékkivitel külső konjunktúra által
húzott, 16,6 százalékra gyorsuló növekedését az import szintén gyorsuló, de az export-
hoz képest szerény (csupán 13,9 százalékos) bővülése kísérte, ami a külkereskedelmi
termékforgalom mérlegének közel 1 milliárd eurós javulását eredményezte. A külkeres-
kedelmi hiány ezzel 2 milliárd euró alá csökkent, és GDP-arányosan csak az 1990-es
évek legelején volt ilyen alacsony. Bár hasonló mértékű javulásra idén nem lehet számí-
tani, és az exportdinamika – külső konjunkturális okokból – valamelyest mérséklődni
fog, a renyhe belső kereslet miatt azonban az import növekedése továbbra is el fog ma-
radni a kivitelétől, így a külkereskedelmi hiány 2007-ben is várhatóan tovább, prognózi-
sunk szerint 1,3 milliárd euró körüli szintre csökken.

Az áru- és szolgáltatásegyenleg (ez utóbbin belül is az idegenforgalmi szolgáltatá-
sok egyenlege) javulásának köszönhető a folyó fizetési mérleg hiányának tavalyi,
1 milliárd euró körüli csökkenése. Az éves deficit a GDP 6 százaléka alá (az 1990-es
éves közepe óta nem tapasztalt szintre) süllyedt, a nettó külső finanszírozási igény pedig
– a tökémerleg (szokásos) többletét figyelembe véve – a GDP 5 százalékára mérséklő-
dött. (Érdemes ugyanakkor azt is megjegyezni, hogy a pénzügyi mérlegből számított

külső finanszírozási igény tavaly is lényegesen, kb. 2 milliárd euróval meghaladta a folyó és a tőkemérleg együttes egyenlegéből adódó értéket.) A csökkenő külső finanszírozási igény teljes egészében a külső adósságot duzzasztotta, tekintettel arra, hogy a nem adóssággeneráló tőkebeáramlás egyenlege negatív volt. Ez különösen annak fényében meglepő, hogy a Magyarországon végrehajtott külföldi közvetlen tőkebefektetések összértéke tavaly megközelítette az 5 milliárd eurót. A teljes működőtőke-beáramlásnak azonban több mint felét adóssággeneráló tételek hozták, miközben a külföldi befektetők eddig nem tapasztalt nagyságú (3,8 milliárd euró értékű) osztalékot vontak ki hazai érdekeltségeikből. Tovább rontotta a finanszírozási pozíciót a magyar vállalkozások – más szempontból egyébként örvendetes – 2 milliárd eurót is meghaladó működőtőke-exportja (amely döntően néhány hazai nagyvállalat regionális terjeszkedésével függ össze). Idén a külső finanszírozási igény további jelentős csökkenését prognosztizáljuk, legnagyobb részben az áru- és szolgáltatásegyenleg javulásának köszönhetően. A finanszírozási igény nagyobb részét fedezheti a 3,5 milliárd euró körüli nem adóssággeneráló működőtőke-beáramlás (ezen belül azt feltételezzük, hogy az újrabefektetett jövedelem értéke – a tavalyi, nagymértékű osztalékkivonás után – újra 2 milliárd euró körüli szintre ugrik vissza), néhány hazai nagyvállalat már említett regionális akvizíciói azonban akár idén is a finanszírozási pozíciót rontó, magas tőkeexportot generálhat.

Az inflációs folyamatokban látványos fordulat következett be az elmúlt évben, amit még markánsabbá tettek a fogyasztói árak alakulását erőteljesen befolyásoló kormányzati intézkedések. Az első félév nagyobb részében még folytatódott a 2005 második felében felgyorsult defláció, ebben azonban már nem a piaci folyamatok, hanem a 25 százalékos áfakulcs csökkentése játszotta a meghatározó szerepet. Ezt követően előbb a maginfláció, majd a teljes fogyasztóiár-index is egyértelmű emelkedésnek indult, és az emelkedő alaptrendhez hozzáadódó szeptemberi áfaemelés, illetve a több hullámban végrehajtott hatóságiár-emelések együttesen az infláció megugrásához vezettek 2006 őszén, majd 2007 elején. A 12 havi árindex tavasszal (9 százalék körüli szinten) érheti el idei csúcspontját, az év második felében azonban meredek deflációra számítunk. A tavaly szeptemberi intézkedések áthúzódó hatásának kifutása önmagában is jelentősen csökkenteni fogja a 12 hónapra visszatekintő árindexet, de emellett a visszaeső lakossági kereslet és az erős forintárfolyam is az infláció mérséklődése irányába mutat (elősegítve, hogy az adó- és hatóságiár-emelések egyszeri árszintemelő hatása ne épüljön be az inflációs várakozásokba). A 12 havi árindex év végére 5 százalék körüli szintre eshet vissza, az éves átlagos infláció azonban (a magasabb első félévi árindexek miatt) minden bizonnyal meg fogja haladni a 7 százalékot.

A GKI Gazdaságkutató Zrt. elemzése és prognózisa¹

A csata már a következő évekért folyik

KARSAI GÁBOR

A 2006 közepén kezdődött *gazdaságpolitikai fordulat* a bevételeket és kiadásokat egyaránt érintő költségvetési kiigazításból, illetve az állami tevékenység reformjának megkezdéséből áll. Ez 2006 őszétől erőteljesen hat a gazdasági folyamatokra, s egyúttal politikai-társadalmi feszültségeket okoz. A gazdasági folyamatok korábbi trendje *eddig három ponton* módosult jelentősen. Szeptembertől kezdve az államháztartási hiány növekedése lefékeződött, az infláció jelentősen felugrott, a reálbérek és -jövedelmek korábbi gyors növekedése pedig csökkenni kezdett. Ezekkel a trendmódosulásokkal és a külső egyensúly folytatódó javulásával a magyar gazdaság 2006 második felében elkerülte a fenyegető pénzügyi krízist. A konvergenciaprogramot az EU valamennyi testülete elfogadta.

Az *államháztartási hiány* azonban így is messze meghaladta a tervezett 4,7 százalékot, az előző évi 7,5 százalékot, és a GDP 9,5 százaléka körül alakult. A GDP-arányos *államadósság* az év eleji 62 százalékról mintegy 67 százalékra nőtt. A *külső egyensúly* viszont *javult*, az áruforgalmi mérleg hiánya – a 1,5 százalékos cserearányromlás ellenére – 2 milliárd euróra mérséklődött (2005-ben 2,8 milliárd euró volt). A szolgáltatási aktívum emelkedett. A folyó fizetési mérleg hiánya csökkent, így a kissé növekvő EU-támogatást figyelembe véve a külső finanszírozási igény kb. 4,8 milliárd euróra, a GDP 5,4 százalékára mérséklődött (az előző évi 6 százalékról). A *gazdasági növekedés üteme* – az *élénkülő európai konjunktúra ellenére* – *lassult*. A GDP az év egészében a 2005. évi 4,2 százalék után 3,9 százalékkal nőtt, de a dinamika negyedévről negyedévre mérséklődött, és az utolsó negyedévben már nem volt gyorsabb az EU átlagánál. Az infláció „U” alakú görbét futott be, és a február–márciusi mélypont után szeptembertől gyorsult jelentősen. Az év egészében 3,9 százalék volt az infláció, decemberben már 6,5 százalék, 2007 januárjában pedig 7,8 százalék.

A bruttó keresetek 2006 egészében 8,1 százalékkal, a *reálkeresetek* 3,5 százalékkal *nőttek*. Az év első felében 5 százalék feletti volt a reálbér-emelkedés, a kiigazítás nyomán azonban az augusztushoz viszonyított csökkenés mintegy 4 százalékos lett. A bérkiáramlás augusztusban és decemberben, vagyis az adó- és járulékemeléseket megelőző hónapokban ugrott meg, ami „előrehozott” jövedelemkiáramlásra utal. A *lakosság fogyasztása* 1,2 százalékkal emelkedett. A *beruházások* 1,8 százalékkal mérséklődtek. A költségvetési kiigazítás bejelentése nem növelte a pénzpiacok bizalmát, erre csak összszel, a politikai és gazdasági feszültségek erősödése után került sor. *A piac csak ekkor hitte el, hogy a kormány valóban végigviszi programját.* Éves átlagban az euró árfolyama 264,3 forint volt, több mint 6 százalékkal gyengébb az előző évinél. Az év közepén a leértékelődés meghaladta a 10 százalékot, 2006 decemberében és 2007 januárjában viszont 254 forintos átlagárfolyam alakult ki, ami már kb. 4 százalékos erősödést jelent 2006 átlagához képest (és lényegében visszatérést a korábbi évek árfolyamához).

¹ A cikk a GKI Gazdaságkutató Zrt. egész kollektívája által készített, 2007. március 12-én publikált „Előrejelzés a magyar nemzetgazdaság 2007. évi fejlődéséről (1. sz. előrejelzés)” alapján készült.

Az átmeneti forintgyengülés nyomán a jegybanki alapkamat az év eleji 6 százalékról ötszre több lépésben 8 százalékra emelkedett; azóta változatlan.

A tavalyi gazdasági folyamatokra egyidejűleg jellemzők kedvező, romló és aggasztó folyamatok. Kedvező az egyensúly kezdődő általános javulása; a pénzpiac stabilizálódása; a foglalkoztatásban, az állami szféra méretében és intézményrendszerében, a fehéredés terén megindult (sok esetben még szerény) szerkezeti és hatékonysági változások. *Elkerülhetetlenül romlik* (lassul) a gazdasági növekedés, (gyorsul) az infláció, (emelkedik) a munkanélküliség, a belföldi piachoz kötődő üzleti és a fogyasztói várakozás. *Aggasztó* a beruházások visszaesése.

A világgazdasági feszültségek enyhén erősödők, de ez egyelőre alig fékezi a világgazdaság növekedési ütemét, miközben növeli a kockázatokat, főképp a pénzpiacok globalizálódásán keresztül. Az átlagos olajár (Brent) várhatóan 60 dollárra mérséklődik, a dollár éves átlagban valószínűleg 1,30-ra gyengül (2006: 1,25). A kamatok már várhatóan nem emelkednek. Az EU gazdasági fejlődése a 2005. évi 1,7 százalékról 2006-ban 2,9 százalékra gyorsult, 2007-ben is valószínűleg 2,7 százalék körüli lesz. Az eurózónában ennél néhány tizedszázalékkal alacsonyabb, Németországban 2 százalékot alig meghaladó dinamika várható.

Az üzleti szféra várakozásai 2006 közepén, a kiigazító csomag hatására csak viszonylag kis mértékben romlottak, azóta némi hullámvás mellett valamelyest javultak. Ezzel szemben a fogyasztói bizalmi index a kiigazítás bejelentését követően nagymértékben zuhant, azóta kisebb hullámvással tovább csökken.

A gyors és nagyfokú államháztartási egyensúlyjavulás kényszere miatt a magyar gazdasági fejlődés jellege és üteme 2007-ben átmenetileg eltér a többi közép-európai országtól. Nálunk az élénk exportkereslet stagnáló hazai fogyasztói kereslettel és bizonytalan beruházási szándékokkal találkozik. A szomszédos országokban viszont többnyire szárnyaló belföldi felhasználás kapcsolódik egybe az európai konjunktúrával. Így idén Magyarországon differenciált és lassúbb lesz a fejlődés, míg a környező országokban fennmarad a gyors növekedés. Az inflációnál fordított a helyzet: a mi átmeneti inflációs sokkunkkal szemben a szomszédoknál lassul, vagy alig gyorsul az áremelkedés. Reformjainkkal viszont versenyképességi előnyt szerezhetünk.

A költségvetés a GDP 6,8 százalékának megfelelő deficitje a szigorú költségvetési politika fennmaradása esetén *biztonsággal elérhető*. A PM által vártnál kedvezőbb 2006. évi helyzet és a feltételezettnél magasabb adóbevételek miatt *a 2007. évi hiány a GDP 6,5 százaléka lesz.* A bruttó államadósság valószínűleg csak megközelíti a GDP 70 százalékát. Ennél magasabb adat akkor jöhet létre, ha a vártnál jóval nagyobb maradványfelhasználás vagy adósságátvállalás történik. *A külső egyensúly tovább javul*, az áruforgalom hiánya kb. 1 milliárd euróra zsugorodik. (A cserearányok nem változnak.) A folyó fizetési mérleg deficitje (5 milliárd euró) és a külső finanszírozási igény (4 milliárd euró) egyaránt jelentősen mérséklődik, ez utóbbi a GDP kb. 4 százalékára.

Ma még bizonytalanul ítéltető meg az üzleti szektor reagálása a költségvetési kiigazításra. A stabilabb makrogazdasági feltételek ösztönzőleg hatnak a közepes és a nagyobb cégek rendkívül lanyhává vált beruházási döntéseire, tőkeszerző képességére. Kérdéses a kisvállalkozások magatartása, ahol a tehernövekedés is jelentősebb és a kiszolgáltatottság is nagyobb. Az infláció alakulása szempontjából az egyik kulcskérdés az üzleti szféra bérmagatartása. Várhatóan a korábbi évek trendje folytatódik mintegy 7-8 százalékos bruttó keresetemelkedéssel. A költségvetési szektorban a 13. havi fizetés felének 2007. II. félévi béremelésre fordítása következtében a kimutatott éves átlagos béremelkedés 6 százalék körüli lesz, de a 2008. januári kereset viszont – újabb intézkedés nélkül – zuhanni fog az előrehozott kifizetés következtében. [A megoldás szellemes, a kompromisszumkésztség a sztrájk elkerülése érdekében érthető. A konvergencia-

programot nem érintő trükk része azonban a további 2008. évi korrekciót lebegtető költségvetési elígérkezés, ami nagyon vitatható. Ha ugyanis a gazdasági helyzet kedvezőbb lenne a konvergenciaprogramban előirányoztnál, az így keletkező forrásokat – a még mindig EU-csúcsot jelentő hiány mellett – *aligha célszerű* a költségvetési szféra (többletteljesítmény megkövetelése nélküli) béremelésére fordítani.] Végül is a nemzetgazdaság egészében a bruttó bér 7 százalékkal, a nettó bér 3 százalékkal nő, *a reálbér pedig kb. 3,5 százalékkal csökken. Ezzel ez utóbbi a 2005. évi szintre mérséklődik.* A nyugdíjak az automatizmusok révén 4,7 százalékkal emelkednek, ez reálértéken 1,7 százalékos csökkenést jelent. A régi nyugdíjak korrekcióját is figyelembe véve *a nyugdíjak reálértéke* csak 0,5 százalékkal esik.

Bár a keresleti korlát elég hatékonyan fékezheti az áremelési szándékokat, a GKI Zrt. *némileg emeli 2007. évi inflációs előrejelzését.* Ennek főleg módszertani okai vannak: a KSH a vártnál több díjemelést számolt el január–februárra, ami *6,5 százalékra emeli az éves átlagot.* Az inflációs csúcs az első negyedévben 8,5–9 százalék között várható, de szeptembertől már zuhanhat a havi árindex, s az év végén 4,5 százalék közelében lesz.

A reáljövedelem visszaesése és a 2007 első felében (a kamatadót is figyelembe véve) negatív reálkamat miatt a GDP növekedésénél várhatóan kisebb lesz a bruttó megtakarítások növekménye, így rátája is mérséklődhet. A *nettó megtakarítási ráta* viszont – a hitelfelvétel lassuló dinamikája következtében – *kissé emelkedhet.* A *fogyasztás stagnálása* mellett a lakossági beruházások csökkenése várható.

A *beruházások 2007-ben valószínűleg 4 százalék körüli ütemben bővülnek.* A korábban jóval lassabban, de folytatódik az autópálya-építés, miközben az EU-támogatású – elsősorban az NFT első üteméből áthúzódó finanszírozású – beruházások erőteljesen élénkülnek. Az NFT II. keretében idén még kevés projekt tényleges megvalósítása kezdődik meg (mivel saját költségvetését az EU nagyon későn hagyta jóvá). Az üzleti szférában a kedvező európai konjunktúra talaján élénkebb beruházási aktivitás remélhető. A folyó áron számított *beruházási ráta* azonban idén tovább mérséklődik, 21 százalék körül lesz.

A *gazdasági növekedés* főleg a belföldi kereslet csökkenése miatt jelentősen *lassul, kb. 3 százalékos* lesz. A bővülő európai piac hatására az ipari termelés 9 százalékkal nő. A tavalyi megtorpanás után az építőipar kb. 3 százalékkal bővíti termelését. Az üzleti szolgáltatások dinamikusan, a közszolgáltatások nagyon szerényen emelkednek. Az év során a foglalkoztatás 0,5 százalékos csökkenése várható, a versenyszféra valós és fehérredés révén emelkedő létszáma ugyanis nem tudja teljes egészében ellensúlyozni a költségvetési leépítést. A munkanélküliségi ráta csak kissé – 7,5 százalékról 7,8 százalékra – romlik, mivel a költségvetési szektorból elbocsátottak egy része nyugdíjba vonul. Ilyen gazdasági fejlődés esetén a pénzpiac hazai okokból alapvetően kiegyensúlyozott marad. Az *euró átlagárfolyama kb. 252 forint,* ingadozási sávja 248–258 között lesz, az év közepétől további erősödés valószínű. A monetáris politika a középtávú inflációs cél tartása érdekében bátran „átnézhet” az átmeneti inflációs sokkon, azt nem kell követnie, sőt az év közepétől csökkentheti a kamatokat. A *jegybanki alapkamat 2007 végére 6-6,5 százalékra mérséklődik.*

A megkezdett gazdaságpolitikai fordulat hatásai 2007 második felében egyre inkább érezhetővé válnak. *Jó esély van arra, hogy a költségvetési kiigazítás hatásosnak bizonyul.* Ugyanakkor számos reformlépésre még csak ezután kerül sor. A kormányzat elvi elkötelezettsége egyértelmű, de ennek ellenére nem zárható ki, hogy kedvezőtlen politikai fejlemények nyomán a reformok továbbvitele, végrehajtása és társadalmi elfogadtatása felpuhul. Ha ez bekövetkezne, súlyos nehézségeket okozna már 2008-ban is, de főleg 2009–2010-ben.

A KOPINT-TÁRKI Zrt. elemzése és prognózisa

A magyar gazdaság kilátásai 2007 tavaszán¹

GÉM ERZSÉBET

Élénk, a tavalyinál alig enyhébb nemzetközi konjunktúra közepette 2006 végén–2007 elején a magyar gazdaságban egyelőre látható cezúra nélkül folytatódtak az elmúlt évek tendenciái. A növekedés üteme kis mértékben, de tartósan mérséklődött, miközben az ipari termelés és az export szárnyalt, a magánfogyasztás bővülése jelentősen csökkent. Továbbra is magas az államháztartási hiány, ugyanakkor az adók emelésének drasztikus hatása az inflációra és a bérterhekre már a múlt év utolsó harmada óta érvényesül. Némileg új és az ország pénzügyi egyensúlya szempontjából igen kedvezőtlen fejlemény, hogy növekvő eladósodás mellett a háztartások mérsékelték nettó megtakarításait, és a nem adóssággeneráló működőtőke-beáramlás számottevően csökkent. 2007-re a növekedési ütem jelentős mérséklődését, a pénzügyi egyensúly némi javulását, áprilistól az infláció lassulását várjuk.

2006-ban Magyarországon 3,9 százalékkal bővült a *bruttó hazai termék*,² kissé (0,3 százalékponttal) alacsonyabb ütemben, mint a megelőző évben, és lényegesen lassabban, mint az EU-hoz újonnan csatlakozott országok alkotta térségben. Az elmúlt évekhez képest alacsonyabb éves növekedési ütem kialakulásában jelentős szerepe van az utolsó negyedévben mért visszaesésnek a GDP keresleti oldalán: a belföldi felhasználás 0,3 százalékos csökkenésén belül a háztartások fogyasztása stagnált, a közösségi fogyasztás pedig 7,3 százalékkal visszaesett, s a beruházások 4,6 százalékkal csökkentek. *Mindez már jelentős mértékben a költségvetési konszolidációt célzó megszorító intézkedések hatását tükrözi.* A növekedés motorja ugyanakkor a *nettó export régóta példátlan bővülése* maradt: az éves export 18, az import mindössze 12,6 százalékkal emelkedett. A negyedik negyedévben mindkét oldalon számottevően nőtt a forgalom. Mind az áru-, mind a szolgáltatás-külkereskedelemben jelentős volt az exporttöbblet mind a négy negyedévben, ami alapvetően a *kedvező exportpiaci konjunktúra következménye.* A GDP *termelési oldalán* az ipar jelentette a húzóerőt. Az ipari ágazatok gyors, 8,6 százalékos növekedését meghaladta a legdinamikusabban bővülő feldolgozóipar, 9,5 százalékos növekedésével.

Miközben Magyarországon 2006-ban – a 2005. évi közel 4 százalékos bővülés után – *megállt a belföldi kereslet* (a végső fogyasztás és az állóeszköz-felhalmozás együttes) *növekedése*, a legtöbb új EU-tagországban magas szinten stabilizálódott, illetve gyorsult (Csehországban, Lengyelországban, Szlovéniában mintegy 5, Szlovákiában 7 százalékkal nőtt), néhol pedig egyenesen kirívó méreteket ért el (Észtországban, Lettországonban

¹ A cikk a KOPINT-TÁRKI Zrt. kollektívája által készített 2007/1-es Konjunktúrajelentés alapján készült.

² Mind 2005-ben, mind pedig 2006-ban számottevően romlottak az ország cserearányai. 2005-ben 1,6, 2006-ban pedig 1,4 százalékkal (a két évben együtt mintegy 3 százalékkal). Ez azzal járt, hogy a hazai – cserearány-változással korrigált – reáljövedelem (RGDI) lényegesen lassabban bővült, mint a GDP (a hazai termelés). 2005-ben a cserearányromlás a GDP növekményének mintegy 26, 2006-ban pedig közel 29 százalékat vitte el. Így a hazai jövedelem 2005-ben csak 3,1, 2006-ban pedig 2,8 százalékkal emelkedett, miközben a GDP 4,2, illetve 3,9 százalékkal bővült.

A GDP mérésében bekövetkezett módszertani változásokat 2006/3 Konjunktúrajelentésünkben ismertettük.

Gém Erzsébet, a KOPINT-TÁRKI Zrt. vezető kutatója.

és Romániában 14-16 százalékot). E változás kísérőjeként keresleti oldalon a hazai növekedés egyedüli (azonosítható) forrása az áru- és szolgáltatáskereskedelem egyenlegének a javulása volt: a nettó export közel 3,5 százalékponttal járult hozzá a növekedéshez – az új EU-tagországokkal összehasonlítva ez is kivételesnek számít. A nettó export bővülése ráadásul nem a nemzetgazdasági importvolumen növekedésének lassulásából származott (amire egyébként okkal számíthatnánk a hazai kereslet dinamikájának jelentős visszaesésekor), hanem abból, hogy az áru- és szolgáltatáskivitel volumene erősebben gyorsult (11,5-ről 18 százalékra), mint a behozatalé (7-ről 12,5 százalékra). A nemzetgazdasági kivitel tavalyi bővülésének 18 százalékos ütemét tekintve az új EU-tagországok között az élen álltunk: a hazainál egyedül Szlovákiában nőtt gyorsabban az áru- és szolgáltatásexport volumene.

Nem kellően megalapozottak tehát azok a gyakran olvasható, sommás megállapítások, amelyek szerint az új EU-tagországok közül egyedül Magyarország nem tudta kihasználni az EU-térségben tapasztalt keresletbővülést. A hazai feldolgozóipar és az áru-, illetve szolgáltatásexport messzemenően kihasználta a külső keresletbővülés kínálta lehetőségeket. Ha nem következett volna be a kivitel kimagasló növekedése, akkor a gazdaság bővülési ütemének visszaesése – a fiskális korrekciós intézkedések következtében – jóval jelentősebb lett volna. Az elmúlt év folyamatainak értelmezését, így azok prognózisát tekintve éppen az a legfontosabb kérdés, hogy a belföldi kereslet dinamikájának visszaesésében milyen szerepet játszhattak az autonóm folyamatok, illetve a gazdaságpolitikai beavatkozások.³

Ez a kérdés azért is fontos, mert amíg a végső fogyasztás és a közületi beruházások növekedésének lassulása/visszaesése összhangban van a fiskális korrekcióval, a *magánberuházásoknak* – különösen a *feldolgozóipari beruházásoknak* – a statisztika által kimutatott visszaesésére nem létezik igazán jó magyarázat. A külföldi kereslet bővült, a kapacitások kihasználtsága emelkedett, aminek minden korábbi tapasztalat szerint a magánberuházások növekedésével kellett volna együtt járnia. 2006-ban azonban – a statisztikák szerint – ennek ellenkezője történt.

További értelmezési nehézséget jelent, hogy a GDP-növekedésének és összetevőinek negyedévenkénti alakulásáról szóló 2006-os adatok más képet mutatnak az előző év azonos negyedévéhez képest, és mást az előző negyedévi adatokhoz képest: míg az éves bázison számolt negyedéves adatok egyértelmű hanyatló irányzatokat jeleznek, a szezonálisan kiigazított negyedéves dinamika nem mutat határozott irányzatot. A GDP növekedése a harmadik negyedévig enyhén gyorsult, a beruházási adatok – valóságos folyamatokkal aligha összefüggő – szélsőséges kilengéseket mutatnak, és a végső fogyasztás irányzata sem egyértelmű.

Mindezek alapján nehéz prognózist készíteni erre az évre, már csak azért is, mert a januárról rendelkezésre álló makroadatokat töredékesek és nem egy irányba mutatnak: 1. Az ipari termelés továbbra is 10 százalék feletti dinamikával nő, s a termelés motorja változatlanul az erős exportkereslet. 2. A nettó export tehát várhatóan továbbra is a növekedés motorja lesz, bár ha az exportkapacitások bővítéséhez szükséges beruházások beindulnak, az az import emelkedésén keresztül csökkentheti a nettó exportot. 3. Ha viszont nem indulnak be a vállalati beruházások, akkor az ipar nem tudja továbbra is kihasználni a kedvező nemzetközi konjunktúra lehetőségeit. 4. A reáljövedelmek csökkenése miatt a lakossági fogyasztás csökkenése volt várható, a fogyasztás jelentős részének változását jelző kiske-

³ Ennek megítélését azonban megnehezíti, hogy a GDP bővüléséhez belföldi oldalról, több év irányzatát megtörve, tavaly a „készletváltozás és nem specifikált felhasználás” emelkedése is hozzájárult. E tétel negatív egyenlegét korábban a nettó export javulása ellensúlyaként volt szokás értelmezni, tavalyi emelkedése azonban úgy is felfogható, hogy ezúttal a belföldi keresletnövekedés lassulásának mértéke lehet túlbecsült.

reszkedelmi forgalom volumene azonban még januárban is 1,2 százalékkal bővült: a lakosság továbbra is magas hitelfelvétellel finanszírozza fogyasztását, amivel növeli eladósodását. 5. Az eddigi bérmegállapodások és az első havi adatok alapján a reálkereset a vártnál kisebb mértékben eshet vissza. 6. A közösségi fogyasztás és a közzsféra beruházásainak bővítésére egyelőre nincs ugyan költségvetési forrás, az EU-támogatásokból finanszírozott projektek beindulása azonban számottevő beruházásnövekedéssel járhat az államháztartási szektorban. Ennek az ez évi hatása attól függ, milyen gyorsan sikerül beindítani az egyelőre még kezdeti szakaszban lévő folyamatot.

Mindezen tényezők bizonytalan hatását számba véve 2007-re fenntartjuk a korábbi, a kormányénál némileg optimistább, 2,8 százalékos GDP-növekedési prognózisunkat. Továbbra is úgy látjuk, hogy az ütem jelentősen mérséklődik, de mértékét néhány körülmény – elsősorban a kedvező külpiaci környezet, az emiatt várhatóan előbb-több beinduló vállalati beruházások, a reálkeresetek vártnál némileg enyhébb visszaesése, a lakosság eladósodás révén történő fogyasztássimítása, a közösségi beruházásokra fordítható uniós pénzek – enyhíteni fogja.

A *GDP termelési oldalát* részletesebben tekintve a *mezőgazdasági termelés* 2006-ban kis mértékben, 2 százalékkal visszaesett. A többéves hanyatlás után már az is eredménynek tekinthető, hogy az állattenyésztés végre legalább stagnált. A belföldi élelmiszerpiac 2006 első negyedévében még 9 százalékkal bővült, majd a növekedés üteme egyre lassult, 2007 januárjában pedig az eladások már csak stagnáltak. Az agrár-exporttöbblet évek óta tartó zsugorodása 2006-ban megállt, de az egyenlegjavulás csak minimális. Tovább haladt integrálódásunk az uniós, különösen a közép-európai élelmiszerpiacba, aminek az is következménye, hogy a Lengyelországból és Szlovákiából érkező élelmiszerimport ma már jelentősen meghaladja az oda irányuló magyar kivitelt. A két éves enyhe visszaesés után 2007-ben – átlagos időjárás esetén – a *mezőgazdasági termelés* kis mértékű növekedésére számítunk. A termelés 5, az ágazati hozzáadott érték 10 százalékkal emelkedhet. A belföldi élelmiszerpiac enyhén zsugorodik, jó esetben stagnál. Az élelmiszer-külkereskedelem exporttöbblete kis mértékben nőhet.

Tavaly az *ipar* – s azon belül is a feldolgozóipar – volt a magyar gazdaság legdinamikusabb szegmense, termelése évek óta nem látott ütemben, 10,1 százalékkal bővült. A gyors növekedést a kedvező exportpiaci konjunktúra idézte elő, emiatt az év második felében, a kedvezőtlenebbé váló hazai konjunkturális feltételek közepette sem lassult, hanem még gyorsult is az ipar bővülése. Ennek alapja az exportértékesítés volt: a legerőteljesebb év/év dinamikát az utolsó három hónap exportértékesítése mutatta. Ugyanakkor a hazai értékesítésben az erősebb első félévi után a restriktív intézkedések hatására gyengébb második félévi értékesítés következett. Az ipar tavalyi bővülése kelet-közép-európai összehasonlításban is figyelemre méltó: az Eurostat adatai szerint a magyarnál csak a lengyel ipar kibocsátásának bővülése volt erőteljesebb. Az *ipari* termelést az idén is az export dominálja majd. Kedvező külpiaci folyamatok esetén a tavalyitól némiképp elmaradó 9 százalék körüli ipari dinamikára számítunk, mivel a magas második félévi bázis hatása visszafoghatja az idei növekedést. A hazai értékesítés mérsékelt növekedése legkorábban az év második felében várható.

Amint az várható volt, a kiugróan erős 2005-ös teljesítmény után 2006-ban visszaesett az *építőipar termelése*. Az 1,6 százalékos volumencsökkenésen belül az épületek építése 3,9 százalékkal nőtt, az egyéb építmények építésénél 7,5 százalékos visszaesés történt. Ez utóbbi alapvetően az állami beruházások visszafogásának következménye, noha az átadott autópálya-szakaszok hossza tavaly is jelentős volt. 2006-ban számottevően visszaesett a lakásépítés: a használatba vett lakások száma 18 százalékkal, a kiadott új lakásépítési engedélyek száma 13 százalékkal maradt el a 2005. évitől. Az építőipari vállalkozások új szerződéseinek állománya december végén 75 százaléka volt az egy évvel korábbinak, idén

január végén pedig csupán 70,3 százaléka. A tavalyi év második felében elkezdődött építőipari dekonjunktúra tehát idén év elején is folytatódik: a termelés volumene 2,9 százalékkal csökkent 2006 januárjához képest. (Szezonálisan és munkanaptényezővel kiigazítva a januári termelés 1,4 százalékkal maradt el a tavaly decemberitől.)

A GDP felhasználási oldalát tekintve 2006-ban – 1995 óta először – csökkent a beruházások volumene a megelőző évhez képest. A csökkenés mértéke 2 százalék volt, és döntően a feldolgozóipari beruházások és a lakásépítések visszaesésének tudható be. A beruházások alakulását markáns éven belüli dinamika jellemezte: amíg az első negyedévben még mind a vállalkozások, mind a költségvetési intézmények jelentősen növelték beruházásaikat, addig – aligha függetlenül a választási évtől – a második negyedévben már csak a költségvetési intézmények, az év második felében azonban már mindkét szférában csökkent a beruházások volumene.

Alapvető kérdés, hogy a gyors ipari termelésnövekedésben is megmutatkozó kedvező külső konjunkturális feltételek dacára miért volt ilyen lanya a feldolgozóipar beruházási aktivitása. (A képet némiképp árnyalja, hogy a KSH közlése szerint az exportját rendkívül dinamikus bővítő járműgyártásban 12,4 százalékkal növekedtek a beruházások tavaly.) Az általánosabb magyarázat a magyar gazdaságnak a nemzetközi versenyképesség-vizsgálatokban rendre visszatérő intézményi gyengeségében keresendő: a nemzetközileg kiugró mértékű költségvetési hiány által magasán tartott kamatok, illetve az instabil gazdaságpolitikai környezet által generált – a vállalati gazdálkodás tervezhetőségét nehezítő – stop-go ciklusok jelenségében. További versenyképesség-rontó tényezőként értelmezhetők az élőmunka – nemzetközi összevetésben egyébként is magas – közterheinek növekedése, valamint a költségvetési egyensúlyjavító program vállalkozási adóterheket növelő lépései.⁴ A különféle felmérések – köztük a KOPINT-TÁRKI feldolgozóipari konjunktúratesztje – szerint a vállalatok számára emellett jelentős problémát okoz a szakemberhiány is.

Mindezek ellenére a kedvező külső konjunkturális feltételek fennmaradása és a januári konjunktúratesztünk szerint optimistának tekinthető vállalati várakozások alapján az állami szektornak a tavalyihoz hasonló beruházási aktivitása mellett a feldolgozóipari beruházások mérsékelt növekedésére számítunk. 2007-ben összességében szerény, de a tavalyinál érezhetően erőteljesebb, 1-2 százalékos beruházásnövekedést várunk, ami az államháztartási stabilizáció tervezett pályájának fenntartása esetén 2008-ban 3-4 százalékos szintre emelkedhet.

2006-ban az exportértékesítés a magyar gazdaság sikerterülete volt: az áruexport volumenének 16,8 százalékos, kiugró növekedése ráadásul számottevően alacsonyabb, 12,6 százalékos importnövekedéssel párosult. Az export növekedése euróban magasabb, az importé alacsonyabb az EU-25 átlagánál; az „újak” átlagától viszont mind a kiviteli, mind a behozatali mutató elmarad. A jelentős exportbővülést keresleti oldalról a világkereskedelem, ezen belül a magyar kivitel szempontjából fontos piacok felvevőképességének dinamikus bővülése tette lehetővé. A mérleg még kedvezőbb lehetett volna a kizárólag az energiahordozók áremelkedésének számlájára írható 1,4 százalékos cserearányromlás nélkül. Az exportálók számára azonban ennek hatását némileg ellensúlyozta a forintárfolyam gyengülése, ami megemelte az export forintárszintjét.

A magyar exportkilátások 2007-re keresleti oldalról kedvezőbbek, mint néhány hónappal ezelőtt voltak. Határozottan javultak a világkereskedelem bővülésére vonatkozó prognózisok, részben éppen a legfontosabb magyar felvevőpiacok, az EU-tagországok kilátásaira alapozva. Bár a feldolgozóipari beruházások visszaesése problémát okozhat,

⁴ Ágazatspecifikus okok is léteznek: ilyen például a gyógyszerpiac, a gyógyszerár-finanszírozás kormányzati átalakítása, amelynek hatására több nemzetközi gyógyszergyártó cég elhalasztotta tervezett magyarországi beruházásait.

az export fokozásának ugyanakkor a hatékonyságnövelésben és a kapacitáskihasználás emelésében vannak tartalékai. Így az export az idén 10-11 százalékkal, jövőre ennél kicsivel dinamikusabban bővülhet.

Az *importra ható tényezők* közül az alacsonyabb belföldi fogyasztói kereslet 2007-ben csökkent a behozatalt, a beruházói importkereslet azonban nehezen prognosztizálható. Két gyenge év után, és az EU-társfinanszírozású fejlesztések indulása közepette a beruházási importigénynek emelkednie kellene. A termelés (és az export) importigénye rövid távon jelentősen aligha változik, így az importbővülés számottevő mértékben az exportbővülés függvénye is. Az importban összességében a 2006. évi 12,6 százaléknál alacsonyabb, 7 százalék körüli növekedési ütemre számítunk. 2008-ban az importban is enyhe élénkülés valószínűsíthető. Prognózisunk alapján az export és az import növekedésének ütemkülönbsége az export javára 2007-ben is fennmarad. Az *áruforgalmi egyenleg* – ha az árak nem alakulnak nagyon kedvezőtlenül – javulhat is.

2006-ben a *bruttó keresetek* 8,1 százalékkal nőttek, ezen belül a versenyszférában gyorsabban (9,3 százalékkal), a költségvetésben viszont szerényebb mértékben (6,4 százalékkal) bővültek. A *nettó keresetek* lefutását egyrészt a 2006 elejétől érvényes adókönyvitések, másrészt pedig az ösztől hatályos járulékemelések határozták meg. Ennek megfelelően az átlagos nettó keresetek majdnem 3 százalékponttal alacsonyabb ütemben nőttek a bruttó kereseteknél.

A nyugdíjak hasonló mértékű (és a nyugdíjtömeg ennél nagyobb) emelése, a családi támogatásokra szánt összeg jóval átlagot meghaladó emelkedése, illetőleg a vállalkozói jövedelmek viszonylag dinamikus növekedése miatt a *háztartások reáljövedelme* 2-2,5 százalékkal nőhetett tavaly. Ezzel szemben a háztartások fogyasztási kiadásai csak 1,5 százalékkal, *végző fogyasztása* pedig 1,2 százalékkal nőtt. A fogyasztás dinamikája folyamatosan lassult az év folyamán, az utolsó negyedévben (amikor a reálkeresetek csökkenni kezdtek) már stagnált a fogyasztás.

Ez a romló jövedelemkilátások (illetve az év végétől a romló jövedelmi helyzet) fényében érthető. Ugyanakkor az év folyamán a háztartások *pénzügyi megtakarítási* aktivitása kimondottan visszaesett. A bruttó megtakarítások nominálisan is alatta maradtak a 2005. évi értéknek. Ezenfelül azonban a hitelfelvételi aktivitás is mindvégig nagyobb volt a 2005. évinél, aminek következtében a *nettó finanszírozási képesség* forintértéke kirívóan, több mint 25 százalékkal alacsonyabb volt, mint egy évvel korábban. Ennek megfelelően akár a háztartási jövedelemhez, akár a GDP-hez viszonyított nettó *pénzügyi megtakarítási ráta* drasztikusan csökkent, vagyis a romló jövedelmi helyzetre a háztartások nem megtakarítási erőfeszítéseik fokozásával reagálnak, hanem inkább fogyasztási szintjük visszaesését igyekeznek mérsékelni.

Am az egész évi jövedelemnövekedés fényében a tavalyi év fogyasztási dinamikája is a várhatónál alacsonyabb volt. A rendelkezésre álló adatokból nem világos, hova áramlott a háztartások jövedelemnövekménye. Háztartási beruházásokba nem, mivel az ezek legnagyobb részét kitevő lakásberuházások – mint említettük – csökkentek. Figyelemre méltó, hogy a hitelekben belül a lakáscélú hitelfelvétel nőtt gyorsabb ütemben.⁵ A lakáshitel-felvétel több mint 20 százalékos növekedése a lakásépítés visszaesésével egyidejűleg, illetve több mint 15 százalékos fogyasztásihitel-felvételi növekedés gyenge és lassuló fogyasztási dinamika mellett – ezt azt sejteti, hogy a hitelfelvetelek egy része már nem annyira lakásépítést vagy fogyasztást finanszíroz, hanem fizetési nehézségekkel küzdő adósok korábbi hiteleinek refinanszírozására szolgál.

Az idei évet nyilvánvaló módon a kormányzati stabilizációs erőfeszítések jövedelmi kihatásai határozzák meg elsősorban. Az év első kétharmadában érezteti hatását a bérjá-

⁵ Mind a lakáscélú, mind pedig az egyéb hitelek esetében a devizahitel volt az uralkodó.

rulékok 2,5 százalékpontos szeptemberi felemelése, valamint az év egészében az egészségügyi járulék idei pótlólágos 1 százalékpontos növelése. A keresetek átlagos szja-terhelésére egyrészt csökkentően hat az alsó adókulcs sávhatárának felemelése, növelően hat viszont a kiugróan magas keresetekre kirótt szolidaritási adó.

A versenyszféra bruttó keresetemelkedése idén várhatóan nem haladja meg a béráján-lásban szereplő 8 százalékos felső határt.⁶ A költségvetési szférában eredetileg bérstopot helyeztek kilátásba.⁷ Ám utóbb megállapodás született a jövő januárban esedékes 13. havi bér felének az idei év közepétől kezdődő, havi részletekben történő kifizetéséről. Ez éves szinten több mint 4 százalékponttal emeli meg a költségvetési szféra bruttó keresetemelke-dési ütemét. Összességében a versenyszférában 7 százalékos vagy azt kissé meghaladó, a költségvetésben pedig 5,5 százalék körüli bruttó keresetnövekedésre lehet számítani.

A nettó keresetek az említett járulék- és adóterhek alakulásának eredőjeként átlagosan kb. 3,5 százalékkal nőhetnek lassabban a bruttó kereseteknél. Figyelembe véve az idei évre várható, 7 százalékot alulról közelítő inflációra, a nettó reálkeresetek 3-3,5 százalékos visszaesése valószínűsíthető. Összességében a háztartások reáljövedelme is csökken az idén, de kisebb mértékben, 1-1,5 százalékkal. A tavalyi gyenge fogyasztási adatok ellenére a jelek arra mutatnak, hogy a háztartások igyekeznek fékezni a jövedelemcsökkenés fo-gyasztási szintjükre gyakorolt hatását. Ennek megfelelően, habár a pénzügyi megtakarítá-sok nominális esése várhatóan nem ismétlődik meg idén, a megtakarítási ráta csupán szin-ten marad, mérsékelt, 0,5 százalékos fogyasztáscsökkenés mellett.

A *folyó fizetési mérleg hiánya* 2006 egészében 5,2 milliárd euróra, a GDP 5,8 szá-zalékára csökkent, míg a folyó fizetési mérleg és a tökemérleg együttes hiánya (az or-szág nettó finanszírozási igénye) a GDP 5 százalékát tette ki. A javulás elsősorban az áruk egyenlegében bekövetkező kedvező fejleményeknek tudható be, a külkereskedelmi mérleg hiánya a 2005-ös 1,5 milliárdról 417 millió euróra mérséklődött. A negyedik negyedévben 1995 óta először mutatott többletet az áruforgalom egyenlege, szezonáli-san kiigazítva 6 millió eurót. Nőtt a szolgáltatások pozitív egyenlege is, 728-ról 1019 millió euróra, ami szinte kizárólag annak köszönhető, hogy miközben 150 millió euróval nőttek az idegenforgalmi bevételek, 250 millió euróval csökkent a hazaiak turisztikai jellegű költsége külföldön.

A jövedelmek egyenlegének hiánya (közel 6,1 milliárd euró) önmagában meghalad-ta a folyó fizetésimérleg-hiányt. E mögött főként a külföldiek jövedelemkivonása áll: osztalék és felosztott jövedelem formájában a 2005-ös 2,4 milliárd euró után 2006-ban 3,8 milliárd eurót vontak ki. A külföldi működőtőke-befektetés teljes jövedelmének romlása azonban ennél enyhébb volt: a hiány 3,9-ről 4,6 milliárd euróra emelkedett. Eközben mintegy felére, 900 millió euróra csökkent az újrabefektetett jövedelmek nagy-sága, s lelassult a külföldi működő tőke beáramlása: részvény és egyéb részesedés fo-rmájában 4 milliárdról 1,4 milliárd euróra. A magyarok külföldi tőkebefektetései alig változtak, 2,1 milliárd eurót tettek ki 2006-ban. Ennek következményeként a nem adós-sággeneráló finanszírozás értéke drámaian romlott, az előző évi 3,4 milliárd euróról – 487 millió euróra, azaz a folyó fizetési mérleg hiányánál nagyobb összegű adóssággene-ráló finanszírozásra volt szükség.

A legfrissebb *pénzügyi számlák* alapján kiábrándító kép bontakozik ki a magyar gazdaság egyensúlyi helyzetéről és a finanszírozhatóság kilátásairól: a legfontosabb megtakarító szektor, a háztartások pénzügyi megtakarításai/nettó finanszírozási képessé-

⁶ Januárban a versenyszféra bruttó bémővekedése több mint 10 százalékos volt, de ez nagyrészt egyszeri hatásoknak tulajdonítható.

⁷ Ez – a tavalyi év közbeni béremelések áthúzó hatásának és az automatikus átsorolásoknak köszönhe-tően – 2-3 százalékos bruttó keresetnövekedést jelentett volna.

ge a 2004–2005-ös lassú regenerálódás után 2006-ban újra számottevően, a GDP 3 százaléka mérséklődött az előző évi (szintén igen alacsony) 4,2 százalékról. Ez részben a bruttó megtakarítási ráta mérséklődésének, részben a növekvő mértékű, elsősorban devizaalapú eladósodásnak az együttes következménye. A háztartások alacsony finanszírozási képességével szemben áll az államháztartás óriási – bár a vártnál 2006-ban némileg kisebb, a GDP arányában 9,1 százalékos – finanszírozási igénye.

Az így keletkezett finanszírozási hiányt külföldről pótolta a magyar gazdaság: a külföld finanszírozási képessége (a nemzetgazdaság külföldi finanszírozásra való ráutaltsága) 2006-ban a GDP arányában 7,9 százalék volt.⁸ Ez az érték alacsonyabb, mint az elmúlt évek külföldi finanszírozási forrásigénye, aminek oka az alacsony szintre süllyedt vállalati finanszírozási szükséglet. Az alacsony beruházási aktivitás miatt nem nő a vállalatok forrásigénye, így finanszírozási szükségletük az elmúlt évi 5 százalékról a GDP 1,8 százalékára csökkent. Ez a reálgazdasági szempontból szerencsétlen körülmény enyhítette a külföldi finanszírozásra utaltságunkat.

Az egyensúlyi helyzet alakulásának kilátásait rontja, hogy ezek a kedvezőtlen folyamatok jelentős mértékben a negyedik negyedévben gyorsultak fel. A szezonálisan kiigazított adatok szerint a háztartások finanszírozási képessége az év utolsó három hónapjában a GDP 2,3 százalékára esett vissza, miközben a nem pénzügyi vállalkozások hiteligénye az előző havi kiugró közel 5 százalékról a GDP 1,3 százalékára süllyedt. A háztartások finanszírozási képességének idei alakulásában a várható reáljövedelem-mérséklődés és a tartósan magas hitelfelvételi kedv miatt nem várunk javulást, a vállalatok finanszírozási szükséglete azonban előbb-utóbb nőni fog, miközben az államháztartás finanszírozási szükséglete az alacsonyabb hiány miatt mérséklődik. E három változás eredőjeként a nemzetgazdaság külfölddel szembeni finanszírozási szükséglete kis mértékben nőhet ugyan, de akkor már a magánszektor eladósodásának rovására.

A *munkaerő-piaci folyamatok* lassan javulnak, eddig nem igazolták a kedvezőtlen várakozásokat. A foglalkoztatottak száma a korábbi stagnálást követően 2006 vége óta fokozatosan emelkedik, a munkaerő-piaci aktivitás növekedésének fő forrását – a munkanélküliek létszámának korábbi emelkedése helyett – mindinkább a foglalkoztatottak számának bővülése jelenti, ami a munkaerőpiac megélénkülésének hosszú idő óta első egyértelmű jele. Az aktivitási ráta és a foglalkoztatási ráta is nő, miközben a munkanélküliségi ráta nem emelkedik.

A foglalkoztatottság alakulásában mind a kormányzati leépítések, mind az ún. színlelt szerződések megszűnése miatti látszólagos foglalkoztatottságbővülés hatása érzékelhető. A költségvetésben foglalkoztatottak számának csökkenése 2006 második felében felgyorsult, míg a versenyszféra létszáma folyamatosan bővült. 2007 elejére ugyanakkor mind az alkalmazásban állók aránya, mind létszámuk növekedni kezdett. Az alkalmazotti létszám növekedésének egyik forrása a gazdaság fehéredése, a színlelt szerződéssel foglalkoztatottak számának visszaszorítása, ami természetesen az alkalmazottak (foglalkoztatottak) létszámának emelkedésével járt. Az a korábbi feltételezésünk, hogy az egyensúlyjavító intézkedések járuléknövelő hatása rövid távon a munkaerőpiacról visszalépők létszámát növeli majd, egyelőre nem következett be: 2007 januárjáig nem emelkedett a munkanélküliség.

A munkaerőpiacot kifehérfítő intézkedések további következménye, hogy azokban az ágazatokban, ahol a minimálbéren történő foglalkoztatás nagyon elterjedt (például az

⁸ A pénzügyi számlák a gazdaság finanszírozási oldaláról mutatják a külső egyensúly alakulását, vagyis tartalmazzák a fizetési mérleg „tévedések és kihagyások” címmel elkönyvelt tételét is. „Alulról” (a finanszírozás oldaláról) sokkal nagyobbban mutatkozik a külső egyensúlyhiány (finanszírozási igény), mint „felülről” (a fizetési mérleg folyó- és tőkémérlegének összegéből) számítva. Az eltérés igen jelentős: a GDP 2 százalékról 3 százalékra nőtt 2005 és 2006 között; ennek okai egyelőre nem ismertek.

építőipar, kereskedelem), jelentősen nőttek a bérek, és a bérnövekedés az ágazatok formálisan a minimálbér körül foglalkoztatott fizikai állományát sokkal inkább érintette, mint a nem fizikai állományt.⁹

2007. első két hónapjának *államháztartási* adatai még nem mutatnak markáns elmozdulást a fiskális kiigazítás szempontjából. Az államháztartás hiánya január–februárban (415 milliárd forint) csupán 20 milliárd forinttal volt alacsonyabb a tavalyi év megfelelő időszakában mért rekordhiánynál. Ezen belül a központi költségvetés hiánya (507 milliárd forint) – a bevételek meredek emelkedése ellenére – jócskán meghaladta a tavalyit (440 milliárd forint), s ezzel két hónap alatt elérte az egész évre tervezett hiány egyharmadát. Különösen aggasztó a központi költségvetési szervek működési kiadásainak az időarányosnál lényegesen magasabb szintje. A tb-alapok pozíciója ugyanakkor jelentősen javult, főként a bevételeknek a járulékemelés miatti számottevő növekedése következtében, de itt egyes kiadási tételek csökkenése, illetve mások legalább stagnálása is hozzájárult az első két hónap 50 milliárd forintot meghaladó többletéhez.

A 2006. évi 10 százalékos körüli GDP-arányos államháztartási deficit után 2007-re a költségvetési törvény a GDP 6,8 százalékat kitevő hiányt ír elő. A 2007. évi *költségvetésihiány*-előirányzat teljesítésének egyik sarkalatos pontja az intézmények működési kiadásainak betartása, amely terén eddig még nem tapasztalható javulás. Ehhez az intézmények költségeinek szigorú korlátozására, az előirányzatok feltétlen betartására és az ún. „maradványpénzek” elköltesének tilalmára, befagyasztására lenne szükség. A központi költségvetés *bevételei* megnyugtató mértékben folynak be, várhatóan legalábbis teljesül, sőt akár túl is teljesülhet az éves bevételi terv. A tb-alapok egyenlegének kilátásai – évek óta először – igen kedvezőek.

2007 az *inflációs* csúcs éve lesz. Az év első három hónapjában a *fogyasztóiár-index* nagyjából a várakozások szerint alakult. A 2006. évi 3,9 százalékos éves átlagos árinдекс után a 2007. januári 7,8, és a februári 8,8 és a márciusi 9 százalékos árinдекс nem haladta meg a bejelentett áremelések által indukált infláció előre kiszámítható szintjét. A *változtatlan adótartalmú* árinдекс azt jelzi, hogy az árinдекс az őszi áfaemelés kb. másfél százalékponttal emelte meg, e nélkül az első kéthavi árinдекс 6,8 százalékos körüli lett volna. További kb. 3 pontnyi áremelkedést okozott a hatósági árak tavaly nyári és idén januári emelése. Az átlagosnál lényegesen magasabb árinдекс mutatott az *élelmiszerek* árucsoportja, míg a *piaci szolgáltatások* áremelkedése viszonylag mérsékelt maradt, s az iparcikké stagnált. A maginfláció erőteljes emelkedést mutatott, ez azonban tartalmazza a hatósági árak emelésének a hatását.

A *további kilátásokat* illetően az idei inflációs folyamatok előrejelzése két lényeges bizonytalansági tényezőt hordoz magában. Az egyik a *hatósági* árak további alakulására vonatkozó kormányzati (állami és önkormányzati) döntések körüli bizonytalanság. Az év első felében már nem várhatóak (a már bejelentett közlekedési tarifák májusi emelésétől eltekintve) jelentős hatósági áremelések, ősszel azonban nem zárhatók ki további inflációgerjesztő kormányzati döntések.

A másik bizonytalanság az inflációs várakozásokkal és a keresleti hatásokkal kapcsolatos. Ami az *inflációs várakozásokat* illeti, a gazdasági szereplők a jelek szerint megértették, hogy 2007-ben egyszeri árhatások történtek, és nem tartósan magas inflációra kell felkészülniük. Legalábbis erre utal az a tény, hogy az első két hónapban lényegében csak a ható-

⁹ A bruttó keresetek a versenyszféra fizikai foglalkoztatottjai körében átlagosan 13,6 százalékkal, a nem fizikaiak esetében mindössze 6,5 százalékkal emelkedtek, s például a különösen érintett építőiparban még szembeszökőbb volt a két foglalkoztatotti csoport közötti bérnövekedési ütem különbsége: 20,8, illetve 11,4 százalék. Ugyanez az arány a költségvetésben 4,9, illetve 5,5 százalék volt.

sági áremelések hatása érvényesült, ami persze nem zárja ki egy önmagát is gerjesztő inflációs folyamat megindulását, ennek jelei azonban ma nem láthatóak.

Több a bizonytalansági tényező a keresleti hatásokkal kapcsolatban. Előző előrejelzésünkben 2007-ben csökkenő keresleti hatásokkal számoltunk. Ezt a feltételezést továbbra is fenntartjuk, annak ellenére, hogy a januári bért statisztikák igen magas bruttó béremeléseket jeleznek. Az utóbbi azonban – empirikus információk szerint – jórészt a minimálbér utáni járulékok duplájára emelésének és az ellenőrzés ezzel kapcsolatos szigorításának a következménye, ami arra készítette a vállalatokat, hogy a fiktív minimálbéres dolgozók bérét hivatalosan is felemeljék. Jelentős *tényleges* többletbér-kiáramlás tehát – legalábbis az év első hónapjában – feltehetően nem történt, s erre a következő hónapokban sem kell számítani. Sok múlik a közsférában megvalósuló béremelések mértékén, mivel itt a kormányzati elhatározás megingásának bizonyos jelei mutatkoznak.

A fent említett bizonytalansági tényezők is indokolják, hogy a 2007. évre vonatkozó előrejelzések igen nagy szóródást mutatnak. A márciusi piaci konszenzus 7,1 százalék volt. A KOPINT-TÁRKI prognózisa a piaci konszenzushoz képest valamivel alacsonyabb, 7 százalék körüli inflációt vár 2007-re. Ez jórészt a szűkülő kereslet inflációmérséklő hatásának a feltételezésén alapul, ami elsősorban az élelmiszerárakban, kisebb mértékben a tartós fogyasztási cikkek, valamint a piaci szolgáltatások áralakulásában is érvényesül. A keresleti hatások az inflációnak a 6,6–7 százalék közötti sávban maradását indokolják.

Amennyiben a világgazdasági olajáraknak az elmúlt hónapokban megkezdődött ismételt emelkedése folytatódna, természetesen nem zárható ki az éves átlagos árindex 7 százalék közelébe, sőt valamivel a fölé kerülése sem. A második negyedévben már 7-8 százalék körüli átlagos árindex várható. Szeptembertől a bázishatás miatt meredeken csökkenhet az infláció, s amennyiben nem lesz eddig be nem jelentett újabb hatósági áremelés, a fogyasztóiár-index az év végére 4,5 százalék körülire csökkenhet.

A magyar pénz- és tőkepiacon – alapvetően a nemzetközi pénzpiacok továbbra is erős kockázati étvágya miatt – folytatódtak a múlt év utolsó két hónapjának kedvező pénzügyi folyamatai. A forint decemberhez képest 5-6 százalékkal erősödött, és márciusban, a sáveltörlés felmerülésekor 245 forint/euro magasságba is emelkedett. Az államkötvényhozamok év végi, év eleji enyhe emelkedése után márciusban gyors csökkenés kezdődött, s a kincstárjegyek körében 35-50, a hosszú lejáratú papíroknál 30-40 bázispontos esés történt. A 6,6 és 7 százalékra mérséklődő hosszú hozamokban megjelenő felár az elmúlt négy hónapban – azok hasonló mértékű csökkenése miatt – nem változott sem a fejlett piaci, sem a lengyel és a cseh államkötvényekhez képest. Bár a március végi rövid hozamokba már beépült egy 25 bázispontos jegybanki kamatcsökkentés lehetősége, a Monetáris Tanács az inflációs pálya bizonytalanságaira és a bérinflációs nyomásra tekintettel március végén sem csökkentette a jegybanki alapkamatot, így az már október óta 8 százalék. A BUX év eleje óta 4 százalékkal csökkent, s ezzel a teljesítménnyel jelentősen alulmúlta a gyorsan növekvő európai tőzsdét.

A jelenleg belátható feltételek alapján várhatóan továbbra is kedvezően alakulnak a magyar pénz- és tőkepiaci folyamatok.¹⁰ A forint 250 forint/euro körüli szinten mozog majd. Folytatódik az állampapírhozamok csökkenése: év végéig – a jegybanki kamatlépcsőtől függően – 6,5-6,7 százalék környékén alakulnak a rövid hozamok, s 6,2 százalék közelébe süllyednek a 10 éves államkötvények hozamai.

¹⁰ A nemzetközi piacok erős kockázati étvágya megmarad, s ennek továbbra is haszonélvezői lesznek a felemelkedő piacok, hiszen a fejlett piacokon nem lesz számottevő kamat- és hozamemelkedés. (Az eurózónában a nyár végéig várható egy vagy két alapkamat-emelési lépés már beépült a várakozásokba, az USA-ban pedig inkább kamatcsökkentés van napirenden.)

A Magyar Nemzeti Bank elemzése és prognózisa¹

CSERMELY ÁGNES

Az idén várhatóan megtorpan a magyar gazdaság felzárkózása az Európai Unióhoz, mivel már nemcsak a régióban vagyunk utolsók, hanem az unió egészében is a sereghajtók közé kerülhetünk. E remélhetően átmeneti visszaesést elsősorban a költségvetési konszolidáció és az ikerdeficit mérséklése érdekében hozott intézkedések eredményezik, és szerencsére a kedvező európai konjunktúra némileg ellensúlyozza a belföldi kereslet visszaesését. A makrogazdasági pálya előrejelzésénél így célszerű a fiskális kiigazító csomag intézkedéseiből és azok hatásaiból kiindulnunk.

A költségvetési kiigazító csomag intézkedéseit három csoportba oszthatjuk. Az első csoportba tartozik az áfaemelés, a szabályozott árak jelentős korrekciója, illetve a fogyasztóiár-támogatások csökkentése, ezek 2006 szeptembere és 2007 áprilisa között több lépcsőben léptek életbe. Elsősorban ezek az intézkedések okozzák a most látott magas inflációs számokat, 12 hónap alatt azonban kiesnek az árindekből, így 2008 tavaszára újra a piaci folyamatok fogják dominálni az inflációs folyamatokat.

A költségvetési intézkedések második csoportját a direkt, azaz a munkavállalói és vállalkozói jövedelmeket terhelő adók jelentik. Ezek az adók megnövelik a termelési költségeket, így hosszabb távon magasabb árakat fognak okozni, azt azonban nehéz előre jelezni, hogy ez a költségnyomás milyen késleltetéssel fog megjelenni az inflációs számokban. A vállalatok átmenetileg képesek arra, hogy profitjuk terhére „lenyeljék” a magasabb terheket, és a munkabérekben sem feltétlen kompenzálják az adóelvonás növekedését. Az árazási döntéseket és a bérmegállapodásokat a piaci helyzet befolyásolja. Azok, akik értékesítési lehetőségeik beszűkülésére számítanak, óvatosabbak lehetnek az árak megállapításában. A bérezési döntéseknél a munkavállalók alkuereje a döntő, minél szűkösebb a kínálat egyes szakmákban, annál nagyobb valószínűséggel kényszerül a munkaadó a növekvő adóterhek azonnali átvállalására.

A harmadik intézkedéscsoport a lakossági jövedelmeket csökkenti. Ebbe a körbe tartozik az állami szektor alacsony bérnövekedése, egyes szociális juttatások reálértékének befagyasztása, de közvetett módon az adóemelések is csökkentik a jövedelmek reálértékét.

A 2007–2008-as évek gazdasági pályáját az fogja meghatározni, hogy miképpen reagál a magángazdaság az intézkedésekre. Az előrejelzőknek most különösen nehéz dolguk van, hiszen sem a stabil 4 százalékos növekedés éveit megfigyelt összefüggések, sem a Bokros-csomag idején, egy sokkal fejletlenebb pénzügyi közvetítőrendszerrel és két számjegyű inflációval jellemezhető időszakban megfigyelt viselkedés nem ad jó fogódzót. Így az előrejelzőknek, mielőtt hozzáfognának a várható gazdasági pálya számszerűsítéséhez, a következő kérdésekre kell választ adniuk.

– Hogyan fognak reagálni a háztartások a reáljövedelmek visszaesésére? Teljes mértékben hozzágazítják fogyasztásukat, vagy megtakarításaik csökkentésével, hitelek felvételével megpróbálják fenntartani korábban megszokott életszínvonalukat? A nemzetközi tapasztalatok szerint a döntést befolyásolja, hogy mennyire tekintik átmenetinek a visszaesést, illetve mennyire egyenletes a jövedelemcsökkenés. A munkanélküliek

¹ A cikk alapjául a Magyar Nemzeti Bank „Jelentés az infláció alakulásáról” című kiadványának 2006. augusztusi, novemberi, illetve 2007. februári kiadásai szolgáltak.

Csermely Ágnes, az MNB igazgatóhelyettese, a Közgazdasági elemzések és kutatás vezetője.

számának emelkedése az óvatosság motívumának felerősödését és a fogyasztás nagyobb visszafogását okozhatja.

– Hogyan alakulnak a bérmegállapodások, vajon az adózásból fakadó többletköltségek „mértányos” megosztása lesz-e jellemző, vagy a növekvő munkanélküliségi adatok fényében jelentősebb reálbércsökkenés is kialakulhat a magánszektorban?

– Milyen mértékben érzékenyek az árak a belföldi kereslet lassulására? Míg számos országban az infláció alapvető meghatározója a kibocsátási rés, Magyarországon az elmúlt évtized adataiban nem mutatható ki szoros kapcsolat e két változó múltbeli alakulása között, de ez valószínűleg azért van, mert a valódi kapcsolatot elfedheti más változók hatása is, amit a rövid idősorok miatt nem lehet jól kiszűrni.

– Hogyan alakulnak az inflációs várakozások? Bár a piaci infláció az elmúlt néhány évben stabilan 4 százalék körül volt, a mindenki által ismert regulált árak két számjegyű emelése az inflációs várakozások emelkedését eredményezheti.

– Lesznek-e, és milyen horizonton lesznek nem keynesi hatásai a csomagnak? A vállalkozások hosszú távú tervei, beruházásai szempontjából vajon az adó- és szabályozási környezet változásainak, a belföldi kereslet visszaesésének lesz-e döntő hatása, vagy az lesz a fontosabb, hogy a költségvetés és a külső egyensúly egy fenntartható pályára kerül, ami stabilabb befektetési környezetet és olcsóbb finanszírozási lehetőséget biztosít.

Az MNB előrejelzései arra a feltételezésre épülnek, hogy sikerül fenntartani az inflációs várakozások horgonyozottságát, legalábbis a kedvezőtlen belföldi értékesítési lehetőségek nem adnak teret a piaci infláció megemelkedésére, és így a költségvetési intézkedések generálta áremelkedés egy-másfél év alatt eltűnik az inflációs mutatóból. 2007-re átlagosan 7,4 százalékos, 2008-ra 3,4 százalékos inflációt várunk, szimmetrikus kockázatokkal. A növekedés mindkét évben 2,5 százalék körül alakul, elsősorban a kedvező exportteljesítménynek köszönhetően. A belföldi kereslet visszaesik, bár a fogyasztás csökkenése nem lesz olyan mértékű, mint a jövedelmeké: 2007-ben 1 százalék körüli visszaesést, 2008-ban már enyhe emelkedést várunk. Hosszabb távra előretekintve úgy ítéljük meg, hogy a kiigazító csomag növekedési hatásai is lecsengenek két év alatt, és 2009-re a gazdaság visszaállhat egy normál növekedési pályára.

Ha a jegybank előrejelzését összevetjük más elemzőkével, lényegében hasonló képet látunk.² Egyes intézetek alacsonyabbra várják a 2007-es inflációt, mivel gyorsabbnak gondolják a lassulás inflációmérséklő hatásainak érvényesülését. Ugyanakkor valamivel ragadosabbaknak tekintik a nominális folyamatokat, ami némileg magasabb 2008-as inflációt és bérnövekedést eredményez. A növekedési kép is hasonló, bár vannak olyan intézetek, amelyek kisebb mértékű lassulást várnak, részben az EU-alapok hatásainak köszönhetően. Amint azt az „Elemzés a konvergenciafolyamatokról” című MNB-kiadványban kifejtettük, a jegybank nem vár jelentős növekedési többletet az EU-alapoktól. Más országok tapasztalatai arra intenek, hogy rendkívül nehéz a támogatásokkal olyan hatékony termelőkapacitásokat létrehozni a magánszektorban, amelyek a támogatás hiányában ne jöttek volna létre. Nálunk a növekedési hatásokat az is korlátozza, hogy állami körben nem teljesül a gazdasági értelemben vett adicionalitás, azaz a támogatások felhasználásával sem valósul meg több fiskális beruházás, mint az a múltban jellemző volt, az EU-alapok elsősorban egy kedvezőbb finanszírozási lehetőséget jelentenek.

Bár az előrejelző szakma elég egységesnek tűnik a 2007–2008-as gazdasági folyamatok tekintetében, közel hasonló válaszokat adtunk a fenti kérdésekre, még korántsem lehetünk biztosak abban, hogy a gazdaság valóban ezen a pályán halad. Bár a kiigazító

² Ez az összevetés csak korlátozottan lehetséges, mivel az előrejelzők az ún. legjobb előrejelzésüket teszik közzé, míg a jegybank ún. szabályalapú előrejelzést publikál, amelyben eltekint a kamat, az árfolyam esetleges jövőbeli változásainak hatásaitól, és a fiskális politikára vonatkozóan is szabályokon nyugvó előrejelzést publikál.

csomag bejelentése óta már háromnegyed év is eltelt, a beérkező adatok sem meg nem erősítették, sem meg nem cáfolták az előrejelzések alapjául szolgáló feltételezéseket, sőt több olyan információ is napvilágot látott, ami tovább növelte a kérdőjelek számát.

A kiigazító csomag azonnali piaci fogadtatása negatív volt, a forint árfolyama gyengült, a gyorsan emelkedő inflációs adatokból pedig arra lehetett következtetni, hogy az eddig kordában tartott inflációs várakozások felerősödtek. Így a jegybank a monetáris kondíciók szigorítására kényszerült, 5 lépésben összesen 200 bázisponttal emelte az irányadó kamatot. A monetáris szigorítás és az árfolyam erősödése megállította az infláció emelkedését. A kormányzati intézkedések közvetlen hatásait kiszűrő piaci infláció 2007 elejére visszatért a korábbi évekre jellemző 3-4 százalék körüli tartományba, ami növeli annak a valószínűségét, hogy a vállalati szektorban az inflációs várakozások továbbra sem emelkedtek meg jelentősen.

A tavalyi év második felében azonban nemcsak a fogyasztói, hanem a bérinfláció is felgyorsult, a bérek alakulásában azonban az idei év adatai sem mutatnak a „normalizálódásra” utaló jeleket. Meg kell jegyezni, hogy a bérnövekedésre vonatkozó adatok értékelése rendkívül nehéz, mivel a tavalyi év második felében adóoptimalizációs megfontolások is növelték a kimutatott fizetéseket,³ ugyanakkor a jogszabályi változások és a szigorúbb ellenőrzések miatt több szektorban is megfigyelhetünk ún. kiféheredési hatást, azaz korábban fekete- vagy egyéni vállalkozói jövedelmek is bekerültek a kimutatott bérstatisztikába. Mindezen hatásokat figyelembe véve is magas azonban a bérindex, legalábbis nem áll összhangban a 3-4 százalékos piaci infláció és a termelékenységnövekedés várható alakulásával. A kérdés az, hogy a magas bérnövekedési ütem alapján vajon meg kell-e kérdőjeleznünk a várakozások horgonyozottságára vonatkozó hipotézisünket, vagy csak egyszeri hatásról van szó, arról, hogy a vállalatok nagyvonalúbbak voltak a munkavállalói adóterhek átvállalásában, mint korábban gondoltuk. A két eset különböző inflációs pályát és természetesen különböző monetáris politikai válaszokat eredményez.

Az inflációs várakozások horgonyozottsága mellett a növekedési pálya tekintetében is nagy a bizonytalanság. A GDP-adatok legfrissebb revíziója a belföldi kereslet nagyobb mértékű visszaesését sugallja. Az új adatok szerint a fogyasztás lassulása már tavaly év elejétől megindult, annak ellenére, hogy a választás előtt még számos lazító költségvetési intézkedés lépett életbe. A beruházási adatok is sokkal kedvezőtlenebbek, annak ellenére, hogy az állami szektorban jelentős élénkülés volt, a nemzetgazdaság egészét tekintve éves szinten is csökkentek a beruházási kiadások. Ez különösen a feldolgozóipar esetében meglepő, ahol a kedvező külső konjunktúra és a kapacitások magas kihasználtsága indokoltta tette volna a bővítést, ahogy az a környező országokban történt. A magyar gazdaság azonban nem volt képes élni a kedvező külföldi kereslet adta lehetőségekkel, úgy tűnik, hogy a belföldi folyamatokkal kapcsolatos bizonytalanság volt nagyobb hatással a beruházási döntésekre.

Összességében tehát azt mondhatjuk, hogy az elemzők által várt pályához képest egyszerre vannak jelen inflációs és növekedési kockázatok a magyar gazdaságban. Egyelőre nem tudjuk eldönteni, melyik irányba billen a mérleg, jó néhány hónap adatai szükségesek még ahhoz, hogy megismerjük a gazdaság szereplőinek viselkedését e korábbi tapasztalatokból még nem ismert helyzetben. Reméljük, a számok visszaigazolják majd hipotéziseinket, és a megrázkódtatás ellenére sikerül egy jól horgonyzott nominális pályán tartani a gazdaságot. Ugy tűnik, a kiszámíthatóságnak kulcsszerepe van a gazdaság növekedési potenciáljának fellendítésében.

³ A béreket terhelő közterhek két lépcsőben, 2006 szeptemberében és 2007 januárjában emelkedtek, ami előrehozott kifizetésre ösztönözte a munkáltatókat.

A Pénzügykutató Zrt. elemzése és prognózisa¹

Várakozások 2007-re a gazdaságpolitikai fordulat nyomán

PETSCHNIG MÁRIA ZITA

Miután a második Gyurcsány-kormány 2006 júniusában meghirdette a radikális, fiskális kiigazítás programját, fordulat következett be a magyar gazdaság növekedési pályáján. A program részben azonnali intézkedéseket tartalmazott, részben utalt olyan reformelképzelésekre, amelyek megvalósítása a kiegyensúlyozott költségvetés stabilizálója lehet. A világviszonylatban is kiugró magasságúra szökkent államháztartási deficit – amely a 2006. nyári prognózis szerint a GDP 11,6 százalékát tette ki – lefaragását megcélzó tervezet „orrmehéz” volt. Az intézkedések zöme 2006–2007-re koncentrálódott, amivel a deficit kb. 40 százalékát kívánták másfél év alatt felszámolni.

Ez a program komoly volt. Ellentétben a korábbi, ugyancsak az államháztartási hiány lefaragását szorgalmazó, de az érdemleges érdekonfliktusokat kerülni igyekvő, ezért messzemenő fokozatosságot hirdető költségvetési tervekkel, vagy a száz kis lépéssel, amellyel az első Gyurcsány-kormány időt kívánt nyerni magának. A gazdaságpolitikai fordulat súlyát mutatta egyebek között a kilátásba helyezett megszorítások kijózanítóan drasztikus mértéke (benne az azonnal, vagyis még a meghirdetés évében megvalósítandó, 350 milliárd forintra taksált bevételnövelő és kiadáscsökkentő intézkedésekkel), és mindenekelőtt az a tény, hogy – a korábbi évek megszokott koreográfiájától eltérően – a bejelentésre még az önkormányzati választásokat megelőzően került sor. Látszott, hogy a kormány (de legalábbis a miniszterelnök és néhány hozzá közelálló gazdaságpolitikus) erre a lépésre – beleértve a későbbi költségvetési vitákat orientálni hivatott időzítést is – már jó előre elszánta magát, még annak tudatában is, hogy nem csekély ellenállással kell majd számolnia.

Félreérthetetlenül kifejezésre jutott e programban az a szándék is, hogy mostantól nem ugyanazt, csak jobban, hanem merőben mást kell csinálni. Ez azt is üzenté, hogy nem lehet a társadalom túlnyomó többségénél a kialakult jövedelmi pozíciókat, a status quo-t minden körülmények között megvédeni. Ugyanígy nem lehet garantálni a majdnem korlátlan kereslet fennmaradását szolgáló ingyenességet, avagy a dotációk szüntelen növekedéséhez vezető fix árakat biztosítani az államilag szabályozott szolgáltatások széles körében.

A 2006. június 10-én meghirdetett kormányzati elképzeléseket a piac és Brüsszel sem fogadta elismeréssel. Sőt. A Standard and Poor's néhány nap múlva leminősítette a magyar devizaadósságot. Az elégedetlenségnek volt objektív oka: a piac külső szereplői, akiktől a gazdaság finanszírozhatósága nagymértékben függött, nem látták biztosítotttnak a rövid távú egyensúlyjavulás eredményeinek tartóssá válását. Ez részben a túlságosan a bevételnövelésre koncentráló beavatkozások miatt alakult így, de mindenekelőtt azért, mert a programban háttérbe szorultak a fenntarthatóságot valóban biztosító strukturális

¹ A cikk a Pénzügykutató Zrt. „A magyar gazdaság helyzete és kilátásai 2006–2007” c. tanulmány alapján készült. Az elemző és prognóziskészítő munkában részt vettek: Antal László, Antalóczy Katalin, Juhász Pál, Halász György Imre, Mohácsi Kálmán, Petschnig Mária Zita, Várhegyi Éva, Voszka Éva.

Petschnig Mária Zita, a Pénzügykutató Zrt. tudományos főmunkatársa.

reformok. Az előbbi állítás csak a 2006-ban, vagyis az azonnal életbe lépő beavatkozásokra volt igaz, a 2007. évi változásokra már nem.

Az eredeti kiigazítási program rossz fogadtatása akár szerencsésnek is volt mondható. A kormány ugyanis a szeptember 1-jéig benyújtandó új konvergenciaprogram szorongató határidejével a háta mögött arra kényszerült, hogy megszorító csomagját nem a még gyorsabb deficitleépítést kilátásba helyező, hanem az elért eredményeket tartóssá tevő (vagy legalábbis ezt szavahihetően ígérő) általános (a gazdaság csaknem minden területére kiterjedő) reformprogrammá szélesítse ki.

Az időközben elkészült és Brüsszel által most már végre elfogadott, sokadszor aktualizált konvergenciaprogram már ezt a változást tükrözte. Sok év után ezúttal valóban szakított a feszített pénzügyi tervezés évről évre egyre rombolóbbnak bizonyult gyakorlatával. A programban inkább az óvatosság, a túlbiztosítás dominált, ami ezúttal nemcsak az elosztási rendszerbe több ponton beépített tartalékok nagyságában, hanem a bevételi előirányzatok és a növekedés inkább pesszimista tervezésében is kifejezésre jutott. A 2006 végén ismét megerősített konvergenciaprogram már nem csak általánosságban, vízió formájában beszélt, hanem konkrét döntéseket sorolt fel. Közülük egyesek már törvényi formát is öltöttek, megjelentek a 2007. évi költségvetés készítésekor is. Más kérdésekben (például: több-biztosítás modell) bevállalta, hogy a még nyitott kérdéseket rövid határidőn belül dűlőre viszik. Már nem arról van szó, hogy a többször elhátározott, de végül is elhalasztott irányváltásra elszánják-e magukat a kormányon lévők. Áttörés mutatkozott a hosszú ideje dédelgetett, de az ideig rendre kudarcot vallott egészségügyi reform csomagjában. A gyökeres változások palettája kibővült a nyugdíjreformmal. Valami megindult az ugyancsak ez ideig kudarcos kórházreform ügyében is. A kapacitások részleges leépítése megszűnt a reformprogramok tabukérdése lenni.

A program 2008-ig erősen megszorító jellegű. Ezen belül 2007-ben még a bevételi oldal (tehát az adók) játssza a meghatározó szerepet az egyensúly javulásában. A fogyasztóiár-támogatások csökkenése nem lesz látványos a gázártámogatás és a gyógyszer-támogatás lefaragása ellenére sem. A gyorsan – előreláthatóan március után – levonuló inflációs hullám lesz az egyensúlyjavítás döntő tényezője, annak ellenére, hogy kiadáscsökkentő intézkedésekre jelentős mértékben már 2007-ben is sor kerül. (Ez utóbbiak hatása azonban a különféle egyszeri intézkedések – nemcsak végkielégítések – miatt 2008-ban lesz igazán mérhető.) A leglátványosabb, leggyorsabb változás a külső finanszírozási igény csökkenésében mutatkozik meg már 2007-ben. Ebben sajnos nemcsak a jelzett pozitív változások hatása tükröződik, hanem a hazai vállalkozások szerény beruházási hajlandósága is, amelyet a továbbra is meghatározó állami infrastrukturális beruházások nem ellensúlyozhatnak, miközben a lakosság reáltőke-felhalmozása is csökken.

Az államháztartási kiadások dinamikájának lefékeződése elsősorban az állam működési kiadásainak szűkítésében és a költségvetési szektorban, a bérek visszafogásában keresendő.

A konvergenciaprogram bizonytalansági tényezői közé sorolódik – a lakossági megtakarítások, valamint a vállalati beruházások mellett a múltbeli tapasztalatok alapján – a béralkalmazkodás lehetséges lassúsága is. A konvergenciaprogram Achilles-sarka nem a rövid távú pénzügyi egyensúly, hanem a növekedési tényezők elégtelensége lehet. Ebben a vonatkozásban a program kidolgozóí az EU-támogatások dinamizáló erejére számítanak, és a rezidensek által visszaforgatott profitban reménykednek.

A 2006 kora nyarán már tovább nem halasztható gazdaságpolitikai fordulat régóta szükséges és aktuális válasz volt a 2000 után pályát tévesztett magyar gazdaságban felhalmozódó makrogazdasági feszültségekre, amelyek az államháztartás és a folyó fizetési mérleg magas és növekvő hiányában jutottak kifejezésre, és végső soron a teljesítmé-

nyeknél gyorsabban növekvő államadósságban jelentek meg. Ha a választások után felálló új kabinet ettől lényegesen eltérő, más, populista programmal állt volna elő, kiváltotta volna a hosszú távú befektetők gyors kivonulását a magyar papírokból, és a velejáró pénzügyi összeomlást. Piaci kényszerre „hard landing” játszódott volna le a magyar gazdaságban is, ami a kialakultnál még mélyebbre repítette volna az országot.

2006 kora nyarán az volt a kérdés, hogy a külföldi hitelezők/befektetők borítják-e ránk a csordultig megtelt poharat, avagy a – belföldi választópolgárok bizalmatlanságától kísérve – megkezdjük kiüríteni a pohár keserű tartalmát. Sok minden bizonytalan volt, csak egyvalami volt biztos: változás kell a gazdaságpolitikában, mégpedig törészerű és radikális, ami viszonylag rövid idő alatt eredményt mutat. A stabilizációs program meghirdetésének nem volt alternatívája.

A foganatosított intézkedések már 2006 második felében, de különösen annak utolsó negyedében olyan markáns változásokat eredményeztek a makrogazdasági folyamatokban, amelyek egy része 2007-re is áthúzódik.

Csökken a növekedés dinamikája – annak ellenére, hogy a külső konjunktúra kedvezőbbé vált. Csupán a külső kereslettől erősen függő ipar kibocsátásában nem következett be visszaesés. Tovább erősödött a recesszió az építőiparban, a beruházások visszaesésének gyorsulásával összefüggésben. A lakosság is azonnal reagált a megszaladt inflációra, csökkenő reálkeresetekre. Részben a kiskereskedelmi vásárlások (főként gépjármű és üzemanyag) visszafogásával, részben a munkakeresés aktivizálásával, illetve – a fogyasztás kisímítására törekedve – a fogyasztási hitelek felvételével.

Az elbizonytalanodó gazdasági légkör már korábban is visszafogta a vállalati szektor beruházási aktivitását, aminek következményeként a feldolgozóipari állóeszköz-fejlesztések tovább zsugorodtak.

A növekedés, fogyasztás és felhalmozás lassulása ugyanakkor markáns javulást váltott ki a külkereskedelmi mérlegben, és lényegében a folyó fizetési mérleg kisebb hiánya is a kedvezőbb reálteljesítményeknek volt köszönhető – a cserearányok romlása ellenére (az áruforgalom és a szolgáltatások egyenlege is javult). Ösztönözte a jobb exportteljesítményt tavasztól késő ősziig a korábbinál gyengébb forintárfolyam, ugyanakkor a kamatemelés ismét megindított ciklusa rontotta a cégek jövedelmezőségét, és visszatartotta tevékenységük banki forinthitelekkel való finanszírozását. A vállalatok nettó pozíciója az év végére a bankrendszerrel szemben nullára csökkent, amire csak erős konjunktúrahülés idején volt példa. Ugyanakkor az anyavállalatok által nyújtott egyéb (tulajdonosi) hitelek több mint tízszeresükre emelkedtek. Lényegében ennek volt köszönhető, hogy a működő tőke beáramlása nem várt magasságúra, 4,9 milliárd euróra szökkent.

A magyar gazdaság folyamatai 2006 végén szembementek a körülöttünk formálódó világban lezajló konjunktúraélénkülésből adódó pozitív elmozdulásokkal. Ennek oka a gazdaságstabilizáció kikényszerülő programjának megkezdése volt. Az elvesztegetett, elrontott évek után helyreállítási periódus vette kezdetét, és 2007 is ennek a karakterjegeit hordja magán.

2007-re szóló prognózisunkat a külgazdaságra és gazdaságpolitikára vonatkozó következő feltételezések mellett állítottuk össze:

- A világgazdaság növekedési lendülete némileg mérséklődik, de a növekedés regionálisan továbbra is kiegyenlített lesz.

- A világgereszkedelem bővülése – összhangban a GDP-emelkedés mértékével – valamelyest lassul.

- A működőtőke-áramlások változatlanul élénkek lesznek.

- Kissé csökken a magas olajárak kockázata, évi átlagban 65 dollár körüli hordónkénti árra számítunk.

- A fogyasztói infláció az USA-ban nagyobb mértékben, az euróövezetben 2 százalékra lassul – az ECB szigorú kamatpolitikája következtében.
- A kormányzat gazdaságpolitikáját alapvetően a konvergenciaprogramban vállaltak teljesítése határozza meg, mindennél előrébb valónak tartva a hitelesség visszaszerzését.
- A belső keresletszűkítő politika eszközei alapvetően fiskális jellegűek, aminek folyamánya a magasabb infláció és a szigorú jövedelempolitika. A monetáris politika a középtávú inflációs cél teljesítésére fókuszál. A javuló költségvetési és fizetésimérleg-pozíciók nyomán kamatsökkentési periódus veszi kezdetét.
- Prognózisunk szerint a 2007. évi növekedési pályát a következők jellemzik.
- A bruttó hazai termék 2,7 százalékkal emelkedik. A növekedést továbbra is a nettó export húzza, a háztartások fogyasztása csökken, a beruházások 1-2 százalékkal bővülnek. A lakásépítés tovább szűkül, az állami infrastrukturális fejlesztés szinte kizárólag az út- és vasút-korszerűsítésre koncentrál, de a továbbra is kedvező külső konjunktúra alapján esélyt látunk a multinacionális cégek fejlesztéseinek élénkülésére.
- Az államháztartás ESA szerinti hiánya a tervezettnél jobban, a GDP 6,3 százaléka mérséklődik. A 2007. évi költségvetésben nemcsak rendkívüli explicit tartalékok szerepelnek, hanem olyan implicit források is, amelyek a tervezett hiánynál alacsonyabb teljesülést valószínűsítene. Ezek egy része a konzervatív tervezésű pályából adódik (a reálisan várhatónál kisebb GDP-növekedésből és inflációból), más része a költségvetési bevételek erős alátervezéséből, illetve egyes kiadások túltervezéséből. Az utóbbiak a 2006. évi költségvetés előzetes adataival való összevetésből olvashatók ki, amelyre a 2007. évi költségvetés elfogadásánál nem volt lehetőség.
- A külső kereslet enyhe mérséklődése következtében csökken a külkereskedelmi forgalom dinamikája, de az import exporttól elmaradó növekedésében a belső keresletszűkítés is szerepet játszik. Ennek köszönhetően tovább javul a külkereskedelmi mérleg és a fizetési mérleg egyenlege. A stabilizálódás eredményeként számítunk az év második felében az adósságtérhek csökkenésére is.
- A külfölditőke-beáramlás ugyan nem élénkül, de még így is eléri a 4 milliárd eurót, és javul az összetétele, amennyiben növekszik a visszaforgatott profit a tulajdonosi hitelek folyósításának mérséklődése mellett. A tőkeexport a 2005. évi 1,8 milliárd euró szintjére húzódik vissza. Ezért az ugyancsak csökkenő külső finanszírozási igénynek mintegy a negyedére nyújthat fedezetet – a stabilizálódó gazdaságpolitikai és jó külgazdasági feltételek mellett – a nem adóssággeneráló tőkebeáramlási többlet.
- A jövedelemmegszorítások hatására csökkenhet a Magyarországról külföldre látogatók száma, bár ezen belül emelkedhet a vásárlási céllal egy napra kiutazóké. Az enyhén növekvő idegenforgalmi aktívum hátterében ennek nagyobb valószínűséget adunk, mint a hozzánk látogatók gyors szaporodásának és meglóduló költségezésének.
- A gazdaság egyensúlyának javulásával kedvezőbb lesz a növekedés finanszírozási szerkezete: a háztartások nettó megtakarításai – a hitelfelvételek csökkenésével – a GDP arányában emelkednek. A vállalati szektor újból nettó hitelfelvevővé válhat, az élénk külső kereslethez alkalmazkodva.
- A megszorító intézkedések nyomán létszámfogyás várható az államháztartásban, miközben a versenyszektorban a foglalkoztatás enyhén emelkedik. A munkaerőpiac romlása megjelenik a munkanélküliség rátájának növekedésében is.
- Az előző évinél némileg magasabb bruttó keresetemelkedés – a béreket terhelő elvonások növekedése következtében – kb. 2 százalékos nettó keresetnövekedést tesz lehetővé. A reálbérek – a költségvetési szférában történt lazítás ellenére is – kb. 4-5 százalékkal esnek.
- A fogyasztói infláció az esztendő átlagában 6,5-7 százalék körül alakul, de decemberre 4,5 százalék közelébe mérséklődhet.

– Az ipari és építőipari termelői áraknál azonban az áremelkedés enyhülése prognosztizálható az erősebb forintárfolyam és keresleti korlát, továbbá a mérsékeltebb energiaár- és bérnyomás következtében.

– A jegybanki alapkamat az év végére 6,75 százalékra csökken.

– Nem számolunk az árfolyamrezsím éven belüli átalakításával. Ez a csökkenő növekedési ütem mellett túlságosan is kockázatos lenne, amit a kormányzat nem vállalhat fel.

– A forint az euróhoz és a dollárhoz viszonyítva az esztendő átlagában erősebb lesz, de december/december összevetésben némileg gyengébb.

– Az ipari termelés dinamikája lassul – a kedvező külső értékesítés ellenére is, a belöldi eladások ütemének visszaesése következtében. A húzóerőt továbbra is a gép- és járműipari, valamint a vegyipari nagyvállalatok adják.

– A döntően hazai keresletre támaszkodó építőipar teljesítménye tovább csökken, 3 százalék körüli visszaesést prognosztizálunk erre az évre.

– A mezőgazdasági termelés volumene a szokásos időjárási körülmények között 7-8 százalékkal meghaladhatja a 2006. évit. A mezőgazdasági jövedelmek növekedése azonban ennél lassúbb lesz. A szántóföldi növénytermesztés 8-10 százalékos bővülése mellett a kertészeti ágak és az állattenyésztés kibocsátásának lassú növekedésére lehet számítani.

– A háztartásoknak a fogyasztás kisimitására való törekvése alapján a szűken vett kiskereskedelmi forgalomban 1,3 százalékos, a teljes kiskereskedelemben 1 százalékos bővülést várunk.

– A bankok aktivitása a gazdaság dinamikáját meghaladó mértékben növekszik. A termékstruktúra lassú átrendeződésével párhuzamosan a banki jövedelemstruktúrában is eltolódás mehet végre a díj- és jutalékbevételek javára és a kamatjövedelem rovására. A banki jövedelmeket 2007-ben némiképp csökkenti az újonnan kivett járadék.

– 2007-re a privatizáció lassulását, az állami vagyonkezelés szervezeti és törvényi kereteinek átalakulását várjuk. Az uniós támogatások elosztási rendje tovább halad a központosítás útján, az új elosztás lassan indul. A liberalizáció területén a legfontosabb a teljes piacnyitás előkészítése a villamosenergia- és a postai szolgáltatások piacán; a folyamatot jelentős érdekellentétek és erős vállalati alkupozíciók befolyásolják.

A korábbi évekkel ellentétben a *2007. évi makrogazdasági pálya legfőbb kockázatot* nem a külső körülményekben, nem is az államháztartásban, a fiskális politika következetlenségében, a deficit elfogadott mértékét meghaladó teljesülésében, hanem magában a *növekedési pályában látjuk*. A belső keresletszűkítő gazdaságpolitika olyan belső feltételek mellett teljesül, amelyek korábbiól nem ismertek, ezért a hatásuk bizonytalan. Kockázat rejlik mind a háztartások fogyasztásában, mind a beruházások prognosztizált alakulásában. Mindkét növekedési tényező esetében látunk esélyt arra, hogy azok az előrejelzésünkben szereplőnél kedvezőbben, meg arra is, hogy kedvezőtlenebbül alakulnak. A kockázatot szimmetrikusnak tartjuk.

A 2007-ben megformálódó növekedési pálya és az államháztartási deficitcsökkentés paradigmatiszta alapokra helyezése alapvetően befolyásolja a magyar gazdaság és társadalom közeli jövőbeni fejlődését. Noha ebben az évben lelassul a reálkonvergencia és romlani az életszínvonalat meghatározó paraméterek, a mindezek árán elérhető egyensúlyjavulás perspektívát nyit a fenntartható növekedés pályájának elérésére. Ilyen értelemben a romló mutatók ellenére is – a kilábalás megkezdése okán – felfelé mutatónak minősíthetjük ezt az esztendőt. 2007-nek azonban nemcsak a gazdasági pályakorrekció karakterisztikus évének kell lennie, hanem az államháztartási túlköltekezést szerkezeti változásokkal is megakadályozó reformok érvényesítésére is sort kell keríteni. Hiszen az államháztartás új alapokra helyezése nélkül továbbra is fennáll a növekedési pálya megcsúszásának veszélye.

A Pénzügyminisztérium elemzése és prognózisa¹

TABÁK PÉTER

A 2006. decemberi konvergenciaprogramot megalapozó makroprognózis összességében továbbra is érvényes

A GDP 2006 egészében 3,9 százalékos mértékben emelkedett, és ez nem sokkal marad el a potenciálisnak tekinthető növekedési ütemtől. Az első negyedévi erőteljesebb növekedés után az ütem az év folyamán fokozatosan fűkeződött, a negyedik negyedévben csak 3,2 százalékot tett ki. Ennek legfontosabb oka, hogy a második félévben már érzékelhető volt a kormányzati intézkedések hatására elinduló reálgazdasági alkalmazkodás. A növekedés szerkezetét vizsgálva megállapítható, hogy az előzetes adatok alapján a húzóerő a növekvő mértékű nettó export, míg a beruházások és a fogyasztás GDP-hez való hozzájárulása csökkenő mértékű volt.

E folyamatokat figyelembe véve összességében a GDP növekedése 2007-ben a konvergenciaprogramban jelzethez (2,2 százalék) hasonlóan alakulhat, a várható külső konjunktúra alapján magasabb növekedés is lehetséges.

A *foglalkoztatottak* száma – a KSH munkaerő-felmérése szerint, amely az alkalmazottakon kívüli csoportokat (egyéni vállalkozók) is tartalmazza – 2006-ban 0,7 százalékkal emelkedett. Ugyanakkor az intézményi statisztika szerint tavaly az alkalmazottak száma a nemzetgazdaságban csak 0,1 százalékkal nőtt, ezen belül a versenyszektorban 0,6 százalékkal emelkedett, míg a közszférában 2,2 százalékkal csökkent a létszám.

A versenyszektor vártnál magasabb létszámbővülése 2007 első két hónapjában is jellemző volt (1,8 százalék), ami feltételezhetően összefüggésben van a 2006-ban hozott intézkedések hatására megindult „fehéredéssel” (szinlelt szerződések megszüntetésére irányuló szabályozás, szigorodó munkaügyi ellenőrzés, járulékfizetés alapjának növekedése) is. Ezt alátámaszthatja az is, hogy a KSH adatai szerint az elmúlt évben az egyéni vállalkozókat legnagyobb számban foglalkoztató ágazatokban (ingatlanügyek, gazdasági szolgáltatások és építőipar) jelentősen csökkent a vállalkozói igazolvánnyal rendelkezők, míg hasonló mértékben nőtt az alkalmazottak száma.

2007 egészében – az év első hónapjainak a versenyszektorra vonatkozó kedvező adatai alapján felülvizsgálva a konvergenciaprogramban prognosztizáltat – már enyhe nemzetgazdasági létszámbővülés (maximum 0,5 százalék) várható. Éven belül feltehetően az első félévben lesz magasabb a növekedési ütem, míg a második félévben a bázishatások és a közszféra további létszámcsökkenése miatt alacsonyabb.

A *bruttó keresetek* 2006 folyamán 8,1 százalékkal, a feltételezettnél kb. 0,5 százalékkal gyorsabban emelkedtek, elsősorban a versenyszférában történt vártnál jóval erősebb bérnövekedés következtében. Vizsgálataink szerint ez a jelenség is összefüggésben áll a kiigazító intézkedések hatására meginduló, már említett „fehéredéssel”.

Nemzetgazdasági szinten 2007 első két hónapjában 6,5 százalékos bruttó keresetnövekedés történt 2006 azonos időszakához képest. Ezen belül a versenyszektorban 9,2 százalékos növekedés volt. Ez az ütem az év folyamán várhatóan némileg lassulni fog, amikor

¹ A cikk a Konvergenciaprogramról szóló negyedéves jelentés alapján készült.

már nem lesz érezhető a 2006 nyár végi intézkedések hatása (dupla minimálbér után fizetendő járulék). A költségvetési szektorban 3,9 százalékos volt a bruttó átlagkereset emelkedése, ami főleg az előző évi béremelések áthúzódó hatása miatt következett be.

A 2007. évi átlagkereset-növekedést befolyásolni fogja az OKÉT megállapodás, amely szerint a 13. havi illetmény felét már idén kifizetik. Ez azt jelenti, hogy a közszférában az eddigi kb. 2 százalékos (főként áthúzódó hatásból eredő) átlagkereset-emelkedés helyett 6 százalékos emelkedéssel lehet számolni. Így a nemzetgazdaság egészében a bruttó átlagkereset közel 8 százalékkal emelkedhet, ami több mint 1 százalékponttal magasabb a konvergenciaprogramban feltételezettnél.

Mindezek következtében 2007-ben a *fogyasztás* volumene a konvergenciaprogramban jelzettnél várhatóan kevésbé, kb. 0,6 százalékkal mérséklődik.

A *gazdaság beruházási teljesítménye* 2006 egészében az előzetes adatok alapján a vártnál (2,8 százalékos növekedés) alacsonyabb volt, a beruházási volumen 1,8 százalékkal visszaesett. A dinamika lassulásához az út- és autópálya-építések csökkenése, illetve a lakásépítések közel 20 százalékos mérséklődése járult hozzá jelentős mértékben. Az erős külső kereslet és a magas kapacitáskihasználtság ellenére a feldolgozóipari beruházások éves szinten 5,1 százalékkal maradtak el a 2005. évitől.

A 2007. évi beruházási hajlandóság alakulását továbbra is erős bizonytalanság övezi. Az állami beruházások területén csökkenés valószínűsíthető, és a háztartási szektor beruházási tevékenységét domináló lakásépítésben sem prognosztizálható növekedés. A magas kapacitáskihasználtság, a növekvő EU-tőke-transzferek és a kedvező exportértékesítési kilátások a vállalati szektor beruházási kedvére ugyan pozitívan hathatnak, de összességében nem valószínűsíthető, hogy az éves növekedési ütem jelentős mértékben meghaladja a 2 százalékot.

Az *árúk és szolgáltatások exportja* 2006-ban a javuló külső konjunkturális körülmények között 18 százalékkal, míg az import 12,6 százalékkal emelkedett. Az export növekedési üteme közel 4 százalékponttal, az importé 1,5 százalékponttal volt magasabb a konvergenciaprogramban vártnál. Ennek következtében az árúk és szolgáltatások forgalmában már jelentős külkereskedelmi aktívum keletkezett.

2007-ben az első két hónapban az áruexport 20 százalékkal, az import 19 százalékkal bővült. Az eddigi folyamatok a vártnál nagyobb kivitelt vetítenek előre, ezért a konvergenciaprogram számításaihoz képest indokolt a külgazdasági prognózis felülvizsgálata. A jelenlegi előrejelzés 12 százalékos export- és 9,4 százalékos importnövekedéssel számol.

Döntően a külkereskedelmi áruforgalmi hiány mérséklődése következtében 2006-ban a *folyó fizetési mérleg* hiánya a GDP 5,8 százaléka alá csökkent a konvergenciaprogramban előre jelzett 6,9 százalékkal szemben. A jelenleg látható külső és belső folyamatok alapján a konvergenciaprogramban 2007-re vártnál alacsonyabb folyó fizetési mérleg-hiány (3,6 százalék) és külső finanszírozási igény (2,6 százalék) valószínűsíthető.

Az *infláció* 2006-ban a konvergenciaprogramban előrejelzettnek megfelelően 3,9 százalékos mértékű volt. 2007 egészében – a 2006–2007. évi kormányzati intézkedések árszintemelő hatását figyelembe véve – az év első harmadában egyszeri, jelentősebb árszint-növekedési többlettel kell számolni. A 2007. márciusi 9 százalék után áprilismájustól kezdődően az árfolyam jelenleg tapasztalható szintje, a maginfláción kívüli tételek várható áralakulása, valamint a keresleti korlát fokozottabb jelentkezése mellett az inflációs ráta először lassabban, majd a második félévben várhatóan gyorsan mérséklődik. Év végére 4,5-5 százalék körülire csökkenhet a drágulás üteme, éves átlagban pedig 7 százalék körüli áremelkedéssel lehet számolni. A konvergenciaprogramban szereplőnél magasabb érték fő oka, hogy korábban több hatósági intézkedés hatása nem

volt pontosan számszerűsíthető, elsősorban az önkormányzati árhatósági körben. Néhány termék esetében (például: iparcikkek, szezonális élelmiszerek) a múlt évben jelentkezett áremelkedési folyamat tartósabbnak bizonyult a vártnál, és a világpiaci energiaárak is a korábbinál erőteljesebb infláció irányába mutatnak.

A *kormányzati szektor ESA-95 szerinti hiánya* 2006-ban a konvergenciaprogramban tervezett 10,1 százalékos GDP-arányos mértéknél kedvezőbben alakult, a GDP 9,2 százalékát érte el. 2007-re – a tavaly életbe lépett, továbbá a 2007-re vonatkozó kiadásszűkítő és bevételnövelő intézkedések eredményeképpen – a konvergenciaprogrammal megegyezően a kormány a GDP 6,8 százalékában határozta meg az ESA-95 szerinti hiány mértékét. A legfrissebb (április közepén készült) előrejelzés szerint a kormányzati szektor ESA-95 szerinti hiánya idén a GDP 6,6 százaléka lehet.

Makrogazdasági mutatók és előrejelzések

Megnevezés	2006 (tény)	ECOSTAT 2007	GKI Gazdaság- kutató Zrt. 2007	GKM 2007	KOPINT-TÁRKI Zrt. 2007	MNB ¹ 2007	Pénzügykutató Zrt. 2007	Pénzügyminisztérium 2007
GDP aggregátumok reálnövekedése (%)								
GDP összesen	3,9	2,4	3,0	2,2–2,6	2,8	2,5	2,7	2,2
GDP belföldi felhasználása	0,5	0,0	1,0	0,1–0,3	–0,4	0,5	–1,6	0,1
Lakossági fogyasztás	1,2	–0,9	0,5	–0,4–(–0,6)	–0,5	–0,9	–0,8	–0,6
Állóeszköz-felhalmozás	–1,8	2,6	4,0	2,0–3,0	2,0	2,3	1,5	2,0
Export (áru + szolgáltatás)	18,0	11,5	12,0	13,0–14,0	13,5	12,1	14,0	12,0
Import (áru + szolgáltatás)	12,6	9,3	9,0	10,5–11,5	9,5	9,4	9,0	9,4
Fogyasztóiár-index éves átlaga (előző év azonos időszaka = 100)	103,9	107,4	106,5	107,2–107,4	107,0	107,4	106,8	107,0
Fogyasztóiár-index: dec/dec. (előző év azonos időszaka = 100)	106,5	105,5	104,5	104,7–105,2	104,5	105,1 ²	104,5	104,5
Folyó fizetési mérleg egyenlege (a GDP százalékában)	–5,8	–4,8	–5,0	–5,0–(–5,5)	–4,8	–5,5	–4,8	–3,6
A folyó fizetési és a tőkemérleg együttes egyenlege (a GDP százalékában)	–5,0	–4,0	–4,0	–3,5–(–4,0)	–4,0	–4,1	–4,0	–2,6
Kükereskedelmi áruforgalom egyenlege (milliárd euró)	–2,0	–1,0	–1,0	–1,0–(–1,5)	–1,0	Nem publikált	–1,3	–0,4
Közvetlen tőkebefektetés tulajdonosi hitelek nélkül (milliárd euró)	2,3	4,0	4,5	3,2–3,7	3,5	–	3,0	3,8
Államháztartás egyenlege a GDP százalékában (ESA–95 szerint) ³	9,2	–6,6	–6,5	–	–6,8	–6,5	–6,3	–6,6
MNB jegybanki alapkamat év végén	8,00	7,0	6–6,5	–	6,75	–	6,75	–
A forint/euró árfolyama (évi átlag)	264,3	250	252	–	250	–	254	254 ⁴
Bruttó átlagkereset változása (%)	8,1	6,5	7,0	7,5–8,0	7,0	5,3 ⁶	7,4	7,7
A foglalkoztatottak számának változása (%) ⁵	0,7	0,0	–0,5	0,1–0,3	0,0	–0,2 ⁶	0,3	0,5
Alkalmazottak számának változása (%) ⁵	0,1	–0,2	–	0,1–0,3	0,0	–	–0,5	0,2
Munkanélküliség rátája, évi átlag	7,5	7,8	7,8	7,5–7,7	7,8	Nem publikált	7,8	7,5

Megjegyzések a táblázat adataihoz:

¹ Az MNB előrejelzése feltételes, rögzített kamat és árfolyam feltevése esetén érvényesek, ezért csak korlátozottan vehető össze más előrejelzésekkel.

² Negyedévre vonatkozóan.

³ Magán-nyugdíjpénztárakba történő befizetések figyelembevétele nélkül.

⁴ Technikai árfolyam.

⁵ Foglalkoztatottak: a KSH Munkaerő-felmérés szerint.

⁶ Az MNB „Lakossági fogyasztás alakulása” című kiadványának 2006. novemberi adata.

Brief Summary of the Articles

Beyond the Convergence Program... – Part II.

At the beginning of 2007 public discussion is focused on the consolidation of the Budget, the Convergence Program and the structural reforms of public services in Hungary. Considering all these issues but at the same time raising questions beyond them, our 2007 survey concentrates on Hungary's relative position vis-à-vis the other new Central and Eastern European EU members. It is an often asserted argument in economic policy debates that Hungary, the one-time front-runner of East European economic reforms has become a laggard economy by now according to many proxies. Is it true? In what sense, and to what extent? Does it affect the competitiveness of Hungarian companies and the attractiveness of the Hungarian economy in the eyes of foreign investors? Are Hungarian public services, including healthcare and education, less developed and/or less compatible with the needs of a modern economy than those of other countries in the region? If the answer is yes (or no), what should Hungarian policy makers do in order to improve the situation?

Factors Explaining the Competitiveness of the Hungarian Economy

GÁBOR PAPANÉK – BALÁZS BORSI – TAMÁS TOMPA

In the paper the main factors determining competitiveness of the nations, and specifically of Hungary are analysed in an international comparison with the help of factor analysis. The calculations state that in today's world economy competitiveness is influenced not only by the characteristics of the labour market. The main determinants of national competitiveness also include R&D and innovation, and the entrepreneur-friendly nature of economic policy. The authors underline that the performance of the Hungarian economy is poor also because of the low activity rate. Further, the results of national R&D are not used in industry. Bureaucracy and corruption also hinder economic development.

The regional university knowledge centres aim to enhance the interactions among the elements of the national innovation system not only for the benefit of the partners but for their region. The Advanced Vehicles and Vehicle Control Knowledge Centre building on the traditions of the Hungarian automotive industry would like to become an integrator in their specific area and provide knowledge services for their potential customers. The Centre combines the academic research traditions with the industrial research and development practices for the benefit of all partners by employing the proper human resources. Already in the first two years of the existence of the Centre the initiative seems to be successful in enhancing the university-industry collaboration as well as in the economic utilisation of some of the research projects. However the regional impact of the Centre so far seems to be limited.

Economic Analyses in Spring 2007

In springtime every year economic research institutes publish their analysis about the performance of the previous year, as well as their forecasts. The press usually informs only about the most important economic data and about the analysis in a few words, the detailed studies prepared by the institutions do not reach those who are interested. This is the reason why since 2001 we have been publishing short summaries of the reports and prognoses made by research institutes. This year the analyses are supplemented with the prognoses of the Ministry of Economy and Transport, the National Bank of Hungary and the Ministry of Finance. These analyses are especially interesting right now when adjustment and reform measures are being introduced. They analyse several aspects of these issues, as well as the possible short-term developments.

Jogi melléklet

Az egyes iparágakban előforduló párhuzamos kereskedelem megítélése az Európai Közösségen belül: a gyógyszerpiac különbözőségének okai és következményei

DR. SÜKÖSD PÉTER

A párhuzamos kereskedelemről általában

A parallel kereskedelem a tagállamonként jelentősen különböző árak miatt kialakuló jelenség, amelyről leegyszerűsítve akkor beszélünk, ha egy terméket egy olyan országban vásárolnak meg, ahol az olcsóbb, és azt viszonteladás céljából egy olyan országba szállítják, ahol az drágább. Az így exportált termékek ezáltal versenytársaivá válnak az ugyanazon gyártó által a drágább tagországban drágábban forgalmazott ugyanazon termékeknek.¹

Ha gazdasági szempontból vizsgáljuk a párhuzamos kereskedelmet, akkor elmondható, hogy az nagyban növeli a piac hatékonyságát és nagyban csökkenti az egyes tagállamok között az árakban jelentkező különbségeket. A kérdés az, hogy az árdifferencia eltűnéséből fakadó előnyből mennyire részesülnek a végfogyasztók és mennyire fölőzik azt le a párhuzamos kereskedő vállalatok.

A párhuzamos kereskedelem megtalálható minden olyan iparágban – ezen belül is jellemzően a gyógyszerek, személygépkocsik, ruházati és elektronikai termékek, a kozmetikumok és parfümök piacán például –, ahol tehát a tagállamok között különbség mutatkozik a termékek árszintjét illetően.

¹ D. MacArthur: Laying to Rest the Myths of Parallel Trade in Medicines in Consumer Policy Review, Jan/Feb 2004.

Dr. Sükösd Péter a Gazdasági Versenyhivatal munkatársa.

A párhuzamos kereskedelem EU-n belüli aránya egyes iparágakban az alábbi:²

Lábbelik és egyéb bőrtermékek	<5%
Zenei kiadványok	Összességében 5-10%, pár zenei kiadvány esetében 20% is lehet
Személygépkocsik	5% körül
Kozmetikumok és parfümök	13% körül
Ruházati termékek	5-10%
Üdítőitalok	0-15%
Édességek	<10%
Alkoholtartalmú italok	<5%

A párhuzamos kereskedelem kialakulásához az árkülönbségen túl ugyanakkor az alábbi feltételek megléte szükséges:

- minden korlátozástól mentes, szabad kereskedelem az érintett országok között;
- jelentős árkülönbség ugyanazon termékek között ezekben az országokban;³
- alacsony szállítási költségek a termékek árához viszonyítva;
- a termékek gyártási mechanizmusától teljesen elkülönült forgalmazás.

A párhuzamos kereskedelem Közösségen belüli megítélése

A párhuzamos kereskedelem ugyanakkor – hogyha figyelembe vesszük az erre vonatkozó joganyagot – teljesen legális, az EK-szerződés (a továbbiakban: EKSz) egyik alapcélja ugyanis a közös belső piac létrehozása, amelyben a javak, szolgáltatások, emberek és a tőke egyaránt szabadon áramolhat. Az EKSz az áruk szabad mozgására vonatkozó I. címének 28. és 29. cikke kimondja, hogy a tagállamok között tilos a behozatalra, illetve a kivitelre vonatkozó minden mennyiségi korlátozás és azzal azonos hatású intézkedés. A szabad mozgás ezen elvének egyenes következménye az Európai Közösségek Bíróságának (a továbbiakban: EKB) a „Cassis de Dijon” néven ismertté vált ügyben⁴ 1979-ben hozott ítélete is, ahol az EKB megállapította, hogy a tagállamok valamelyikében jogszerűen előállított és forgalmazott termékek korlátozás nélkül importálhatók egy másik tagállamba. Ez az elv – amelyet olykor a termékelőírások kölcsönös elismeréseként is emlegetnek – az egyik legfontosabb az áruk egységes piacon történő szabad mozgásának előmozdítása szempontjából, és lehetővé teszi, hogy az áruk szabad mozgása a termékelőírások részletes harmonizációja nélkül is megvalósulhasson.

² A párhuzamos kereskedelemmel érintett iparágakra, valamint a párhuzamos kereskedelem adott iparágon belüli arányaira vonatkozóan érdekes áttekintő képet ad az Európai Bizottság számára 1999-ben elkészített tanulmány. (The economic consequences of the choice of regime of exhaustion in the area of trademarks' Report for DG XV of European Commission, London 1999.)

³ Számos forrás (így például a „The pharmaceutical parallel trade outlook: the challenges to pharmaceutical companies across Europe and the US” in Reuters Business Insight, 2004) is rámutatott arra, hogy jelentős árkülönbségről általában a 15-20% körüli árkülönbségnél beszélhetünk.

⁴ C-120/78. sz. ügy, Rewe-Zentrale AG kontra Bundesmonopolverwaltung für Branntwein [EBHT 1979., 649. o.]

A gyógyszerpiacon belüli párhuzamos kereskedelem kérdése

Ami a gyógyszerpiacot illeti, a gyógyszerek mint termékek szabad áramlása az Európai Unión belül a nagyszámú, 1965 óta kidolgozásra került szabályozás ellenére sem problémamentes. Ennek oka, hogy a szabályozások zöme a biztonság, minőség, hatékonyság és hatásosság területét érinti, nem pedig a piaci szabályozásra vonatkozik.

A gyógyszerpiacon belüli párhuzamos kereskedelem leginkább a szabadalmi oltalom alatt álló gyógyszertermékeket érinti, amely az eltérő biztosítási rendszerek következtében kialakult piaci szeparáció,⁵ valamint a fizetőképes kereslet eltérései miatt létező nagy áreltérések folyamánként jön létre. A párhuzamos kereskedelem ezen a piacon annyira teret nyert mára, hogy míg 2001-ben csak 8%-át képviselte az összes receptre felírt gyógyszerek piacának, addig 2006-ra ez az arány már 10% körül alakul az előrejelzések alapján.⁶

A rendszer működése a következőkön alapul: a párhuzamos kereskedők először megvásárolják a terméket egy engedéllyel rendelkező nagykereskedőtől, aki egy olyan országban működik, ahol olcsóbbak a gyógyszertermékek. Amennyiben a párhuzamos kereskedő megkapta a célország kormányától a speciális engedélyt az érintett termékekre vonatkozóan, akkor adhatja csak tovább azt vagy nagykereskedőknek, vagy közvetlenül a gyógyszeráraknak. Ezek a termékek így párhuzamosan megjelennek ugyanabban az országban forgalmazott azonos termékek mellett, amelyeket a gyártó leányvállalata, vagy adott országban belüli forgalmazója terít. A párhuzamos kereskedők tehát maguk nem szállítják a termékeket, csupán az adott országban jellemző helyi címkézési és egyes esetekben csomagolási követelményeknek megfelelően átalakítják azokat, hogy mindenben megfeleljenek a nemzeti jog előírásainak. Fontos itt megjegyezni, hogy a párhuzamos importőrök erre szakosodott vállalatok, amelyek tevékenysége elsősorban nagykereskedelmi szinten történik. Ebből következően nem állnak közvetlenül kapcsolatban a végfogyasztókkal, jelen esetben a gyógyszerekre igényt tartó betegekkel.

A gyártók érdeke természetesen a szeparáció fenntartása, az elkülönült földrajzi piacok közötti mesterséges árkülönbségeket⁷ kihasználó párhuzamos kereskedelem megakadályozása, amelynek eszközei a szállítási kvóta-, illetve kettős árazási rendszerek alkalmazása.

Az Európai Közösségek Bizottságának (a továbbiakban: Bizottság) párhuzamos kereskedelmet elősegítő, illetve az azt korlátozni igyekvő gyógyszerállalatokkal szembeni „könyörtelen politikáját” tükrözik a gyógyszerágazaton belüli első szállítási kvóta-, illetve kettős árazási rendszerekkel kapcsolatos ügyei, ahol a Bizottság még a kvótarendszereket az EKSz 81. cikke alapján versenykorlátozó megállapodásnak tekintette.

⁵ A piaci szeparáció annak is a következménye, hogy az EU az egészségbiztosítás alakítását tagállami hatáskörü kérdésként kezeli. A közösségi szintű harmonizáció hiányában a (EKSz 152. cikk) a tagállamok közvetlenül vagy közvetetten határozzák meg a gyógyszerárak által érvényesíthető eladási árakat.

⁶ Arfwedson, J.: Parallel Trade in Pharmaceuticals, Brussels, Centre for New Europe Health, 2003. (www.CNEhealth.org.)

⁷ Az EKB a Russel Laboratoria BV és társai kontra État Néerlandais-ügyben (181/82. sz. ügy, Russel Laboratoria BV és társai kontra État Néerlandais [EBHT 1983., I–3849. o.]) jogszerűnek ítélte a nemzeti árszabályozásra épülő rendszereket, feltéve hogy azok nem alkalmaznak hátrányos megkülönböztetést a külföldi termékekkel szemben.

A szállítási kvótarendszerekkel kapcsolatos ügyek

A gyógyszeriparban jelenleg számos gyógyszergyártó alkalmaz kvótákat annak érdekében, hogy maga határozhassa meg azokat a mennyiségeket, amelyeket a nagykereskedői rendelkezésére bocsát.

A kvótarendszer alkalmazása ugyanakkor nagyon sokféle rendszert foglalhat magában:

- egyes esetekben a kvóták minden nagykereskedőre alkalmazandók attól függetlenül, hogy az a helyi piacon adja el a gyógyszereket vagy exportálja azokat;

- más esetekben az exportőr nagykereskedőket egyáltalán nem látják el a gyógyszergyárak termékeikkel;

- a kvóták kiszámítása a legtöbb esetben a nagykereskedők múltbéli rendelési mennyiségén alapul, illetve egy előre megbecsült helyi fogyasztáson;

- a kvóták referencia időtartama teljesen rendszerfüggő, azokat általában havonta, negyedévente vagy félévente állapítják meg;

- ami az érintett termékek körét illeti, az is nagyon változó, egyes esetekben a gyártó minden termékére kiterjedhet, a legtöbb esetben azonban a párhuzamos kereskedelemmel leginkább érintett termékekre vonatkozik;

- a kvótarendszerek földrajzi kiterjedése tekintetében vannak olyanok, amelyeket az összes tagállamban alkalmaznak, míg egyeseket csak néhányban (van úgy, hogy az összes EGT-tagállam és a csatlakozó országok viszonylatában is) alkalmaznak a vállalatok.

A szállítási kvótarendszerekkel kapcsolatos Bizottság előtti ügyekre az első példa a Johnson & Johnson-ügy⁸ volt, ahol az Ortho Pharmaceutical Ltd, a Cilag Chemie GmbH (Alsbach) és a Cilag Chemie AG (Schaffhausen) mint a Johnson & Johnson Inc. leányvállalatai egy tisztán látható exporttilalmat alkalmaztak az „előzetes megállapodás hiányában tilos exportálni”, vagy az „előzetes megállapodás hiányában tilos a nem EGT-tagállamokba exportálni” kitételek alkalmazásával a Johnson & Johnson termékére, a Gravindexre vonatkozóan.

A Bizottság itt úgy találta, hogy az Ortho UK és a Cilag Alsbach árlistáiban szereplő export tilalma az eladási szerződések lényeges részét alkotta a vállalatok és azok kereskedői viszonyában, amely alapján az arra vonatkozó feltételek az EKSz 85. (jelenleg 81.) cikk (1) bekezdése alapján megállapodásnak minősülnek.⁹ A Bizottság végül arra a következtetésre jutott, hogy az Ortho UK és a Cilag Alsbach megsértette az EKSz 85. (jelenleg 81.) cikkének (1) bekezdését azzal, hogy exporttilalmat tartalmazó kikötést foglaltak a brit árlistájukba.

A Sandoz-ügyben¹⁰ a Bizottság vizsgálata a Sandoz Prodotti Farmaceutici SpA (a továbbiakban: Sandoz PF) és ügyfelei közötti kereskedelmi kapcsolat exporttilalmat előidéző részére terjedt ki. A Sandoz PF által használt számlák nyomtatott oldalán szerepelt néhány általános szerződési feltétel, többek között a „tilos az export” kitétel, amely a Bizottság megállapítása szerint a Római Szerződés hatálybalépésétől folyamatosan fel volt tüntetve a számlákon.

Jóllehet a Sandoz PF az általános szerződési feltételeket nem közölte ügyfeleivel, a Bizottság szerint megállapítható volt, hogy a fent leírt kereskedelmi kapcsolatok a 85. (jelenleg 81.) cikk értelmében vett megállapodásoknak minősülnek. Álláspontja szerint ugyanakkor a számlákat nem lehetett egyoldalú cselekményként értékelni, hisz azok a

⁸ Az Európai Bizottság 1980. november 25-én hozott 1980/1283/EGK határozata az EGKSz. 85. cikkével kapcsolatos eljárásban (IV/29.702: Johnson & Johnson-ügy) [Az Európai Unió Hivatalos Lapja L 377, 16–27. o.]

⁹ Ibid 28. bekezdés.

¹⁰ Az Európai Bizottság 1987. július 13-án hozott 1987/409/EGK határozata az EGKSz 85. cikkével kapcsolatos eljárásban (IV/31.741: Sandoz-ügy) [Az Európai Unió Hivatalos Lapja L 222, 28. o.]

fentebb leírt megállapodás részét képezték, és így mint írásbeli bizonyítékok voltak felhasználhatók. Mivel a számlákat rendszeresen használták, ebből arra lehetett következtetni, hogy az ügyfelek azokat elfogadták. Ebből következően a Bizottság véleménye szerint a Sandoz PF által a számlákon alkalmazott exporttilalom a 85. (jelenleg 81.) cikk értelmében szerződési kikötésnek minősült, amely elválaszthatatlan részét képezte a Sandoz PF és ügyfelei közti megállapodásnak. A Bizottság az exporttilalmat tartalmazó számla elfogadását és az ahhoz való hozzájárulást is – mint a felek közti megállapodás részét – a 85. (jelenleg 81.) cikk (1) bekezdésbe ütköző magatartásként értékelte. Álláspontja szerint a fenti kitétel célja kétségtelenül a verseny megakadályozása, korlátozása vagy torzítása volt a közös piacon, amely alkalmas volt a tagállamok közötti kereskedelem befolyásolására. Megítélése szerint az ilyen jellegű megállapodásokkal a vállalatok nagyon erősen lezárhatják a nemzeti piacokat, ami akadályozza a Közösség legalapvetőbb célkitűzéseinek elérését.

A kettős árazási rendszerekkel kapcsolatos ügyek

A párhuzamos kereskedelem megakadályozásának másik – gyógyszergyárak által előszeretettel alkalmazott – módja a kettős árazás módszere, amikor a gyártók eltérő árakat határoznak meg a nagykereskedőkkel szemben, attól függően, hogy mi a termék végső célállomása. Amennyiben a nagykereskedő a hazai piacon kívánja értékesíteni a készítményt, alacsonyabb árat kell fizetnie, ezzel szemben exportálási szándék esetén magasabb áron jut a termékhez, ezáltal kevésbé éri meg számára a párhuzamos kereskedelem folytatása. A kettős árazás még annyiban különbözik a fentebb részletezett szállítási kvótarendszerektől, hogy ott már nincsenek a gyártók által megállapított korlátai a gyógyszerellátásnak.

A Bizottság kezdeti, kettős árazással kapcsolatos ügyei is nagyban tükrözik a párhuzamos kereskedelem kapcsán alkalmazott megközelítést.

Az Organon-ügyben¹¹ a Bizottság az Organon Laboratories Limited (a továbbiakban: Organon) mentesítési kérelmét és számos arra vonatkozó panaszt követően azért kezdeményezett eljárásindítást az Akzo Nobel (Netherlands) brit leányvállalata, az Organon ellen az EKSz. 81. cikke alapján, mert az 1994. május 4-én egy olyan új rendszert vezetett be a fogamzásgátló tablettáira, amely csak azon brit székhelyű nagykereskedő ügyfeleknek biztosított volna 12,5%-os árengedményt, amelyek Nagy-Britanniában adják el a termékeket. Korábban ez az árengedmény egyaránt vonatkozott az Organon minden termékére a végső eladási helyétől függetlenül. Ez az intézkedés természetesen a gyártó fogamzásgátló tablettáinak (név szerint a Marvelonnak és a Mercilonnak) a párhuzamos – különösen Hollandiába irányuló – kereskedelmét volt hivatott megakadályozni.

A Bizottság az ún. kifogási nyilatkozatában¹² (a továbbiakban: SO) kifejtett álláspontja szerint az Organon újonnan bevezetett árazási rendszere folyamatos üzleti kapcsolatot jelentett az Organon és annak nagykereskedői között, ezért az EKSz 85. (jelenleg 81.) cikkének (1) bekezdése alapján megállapodásnak minősült. Véleménye szerint az Organon fenti rendszere a termékek földrajzi célállomása alapján tett különbséget az eladási árakban, ezért a nemzeti határok mentén a közös piac felosztásával lett volna egyenlő, aminek következtében a fogyasztók nem élvezték továbbra is a párhuzamos kereskedelemről fakadó előnyöket.

¹¹ IP/95/1345.

¹² Statement of objection.

A Bizottság a fentiek miatt a 17/62-es Tanácsi rendelet¹³ alapján az Organon – kérelméből fakadó – bírságoktól való mentességének felfüggesztésére vonatkozó határozatot kívánt hozni, amelynek következtében az Organon végül is megszüntette új árazási mechanizmusát, és visszatért a korábbi rendszeréhez. A hivatalos Bizottsági határozatra ebben az esetben tehát végül nem volt szükség.

A fenti ügghöz nagyban hasonlít a Glaxo Wellcome-ügy,¹⁴ amelynek alapja, hogy a Glaxo Wellcome (a továbbiakban: GW) 1998 márciusában olyan általános értékesítési feltételeket fogadott el, amelyek előírták, hogy gyógyszereit differenciált áron adja el a spanyol nagykereskedőknek, annak függvényében, hogy melyik nemzeti betegbiztosítási rendszer viseli annak költségét. A gyakorlatban azon gyógyszereket, amelyeket arra szántak, hogy költségüket a Közösség más tagállamában térítsék meg, magasabb áron kínálták, mint azokat, amelyeket arra szántak, hogy költségüket Spanyolországban térítsék meg.

E rendszert a GW egyértelműen azért vezette be, hogy a gyógyszerek párhuzamos kereskedelmét korlátozza Spanyolország – ahol a közigazgatás maximumárát állapít meg – és olyan más tagállamok (különösen az Egyesült Királyság) között, ahol az árak magasabb szinten alakulnak.

2001. május 8-án a Bizottság úgy határozott, hogy a közösségi versenyjog értelmében a GW általános értékesítési feltételei jogellenesek, mivel versenykorlátozó megállapodást valósítanak meg. A GW az Elsőfokú Bíróságtól (a továbbiakban: EFB) kérte a Bizottság határozatának felülvizsgálatát.

Fordulat a gyógyszerpiacon belüli párhuzamos kereskedelem megítélését illetően: a gyógyszerpiac speciális jellegének elismerése

Összességében tehát a Bizottság a gyógyszergyárak által alkalmazott szállítási kvóta-, illetve kettős árazási rendszereket egyértelműen a felek közti megállapodásként és így az EKSz 85. (jelenleg 81.) cikk (1) bekezdésbe ütköző magatartásként értékelte. Megítélése szerint az ilyen jellegű megállapodásokkal a vállalatok lezárhatják a nemzeti piacokat, ami akadályozza a Közösség legalapvetőbb célkitűzéseinek elérését.

A kettős árazási rendszerek megítélésében jelentkező fő hiba: a megállapodások gazdasági összefüggéseinek figyelmen kívül hagyása

Az EFB 2006. szeptember 27-én hozott ítéletével¹⁵ részben megsemmisítette a Bizottság határozatát,¹⁶ miszerint a GW általános értékesítési feltételei jogellenesek, mivel versenykorlátozó megállapodást valósítanak meg. Álláspontja szerint – szemben a szállítási kvótarendszerekre vonatkozó Adalat-üggyel¹⁷ – a Bizottság itt nem követett el hibát annak megállapításával, hogy az általános értékesítési feltételek megállapodásnak minő-

¹³ A Tanács 17/62/EGK rendelete (1962. február 6.) az EK-Szerződés 85. és 86. cikkének végrehajtásáról, az Európai Unió Hivatalos Lapja, angol nyelvű különkiadás, 1959–1962., 87. o.

¹⁴ Az Európai Bizottság 2001. május 8-án hozott 2001/791/EK határozata az EKSz 81. cikkével kapcsolatos eljárásban (IV/36.957/F3 Glaxo Wellcome (kérelem), IV/36.997/F3 Aseprofar és Fedifar (panasz), IV/37.121/F3 Spain Pharma (panasz), IV/37.138/F3 BAI (panasz), IV/37.380/F3 EAEPIC (panasz)) [Az Európai Unió Hivatalos Lapja L 302, 1–43. o.]

¹⁵ T-168/01. sz. ügy, GlaxoSmithKline Services Unlimited kontra Európai Közösségek Bizottsága.

¹⁶ Lj. 14.

¹⁷ T-41/96. sz. ügy, Bayer AG kontra Európai Közösségek Bizottsága [EBHT 2000., II-03383. o.]

sülnek, ugyanis egyes spanyol nagykereskedők kifejezetten elfogadták azt, hogy követni fogják a GW utasításait.

Ami viszont a versenykorlátozás megvalósulását illeti, az EFB úgy vélte, hogy a Bizottság fő következtetése – miszerint az általános értékesítési feltételek célja a verseny korlátozása volt, mivel a gyógyszerek párhuzamos kereskedelmének korlátozására irányuló differenciált árakat írt elő – téves. Az EFB álláspontja szerint az ítélkezési gyakorlat megköveteli, hogy a Bizottság a megállapodásokat azok jogi és gazdasági összefüggéseinek figyelembevételével vizsgálja meg, a Bizottság azonban nem vette megfelelően figyelembe a gyógyszeripari ágazat sajátosságait.

Az EFB megállapításai szerint a többi gazdasági ágazattól eltérően a gyógyszereknek a nemzeti betegbiztosítási rendszerek által megtérített árát nem a kereslet-kínálat változása alakítja szabadon, hanem a tagállamok állapítják meg vagy ellenőrzik. Emiatt az EFB szerint nem lehet azt vélemezni, hogy a párhuzamos kereskedelem az árcsökkenés, és így a végső fogyasztók jólétének növelése irányában hat, ahogyan az e különleges szabályozás hiányában lenne.

Az EFB fenti ítélete nagyban követi Jacobs főtanácsnok Syfait-ügyben kifejtett véleményében¹⁸ foglaltakat, ahol is a főtanácsnok az EKB BP-ügyben¹⁹ hozott ítélete alapján arra a következtetésre jutott, hogy létezhetnek olyan – leginkább a gyógyszeripar speciális jellegéből fakadó – körülmények, amelyek objektív igazolásul szolgálhatnak az erőfölényben lévő vállalkozások szállításának megtagadására a speciális közgazdasági és szabályozási kontextusoknak köszönhetően még abban az esetben is, ha a vállalkozások szándéka a párhuzamos kereskedelem korlátozására irányul.²⁰ Az objektív indokok között Jacobs főtanácsnok elsődlegesen a következőket említette:

- A gyógyszervállalatok magatartása az állami szabályozás által kirott szállítási kvótarendszerek aránytalan terheinek kiküszöbölésére irányul. A főtanácsnok álláspontja szerint mindez kétségbe vonja annak ésszerűségét és arányosságát is, hogy ezektől a vállalkozásoktól megköveteljék azt, hogy az alacsony árszintű tagállamokban az exportálni kívánó nagykereskedők részére szállítsanak;

- A teljes szolgáltatási kötelezettség csökkentené a gyártók innovációra való hajlandóságát, késleltetné a termékek bevezetését vagy növelné az árakat az alacsony árszínvonalú piacokon;

- Az a tény, hogy a tagállamok területükön radikálisan eltérő árszintet állapítottak meg a gyógyszeripari vállalkozások számára és a gyógyszeripari termékek fő vásárlói maguk a tagállamok, kétségbe vonja azt az állítást, hogy a párhuzamos kereskedelem előnyeit a termékek vásárlói élvezik.

A fenti tényezőket figyelembe véve a főtanácsnok úgy vélte, hogy a kínálat erőfölényben lévő vállalkozás általi, a párhuzamos kereskedelem megszorítása érdekében történő korlátozása bizonyos körülmények között igazolhatónak tekinthető magatartás, mint a vállalkozás üzleti érdekeinek védelmében tett ésszerű és arányos lépés.

Véleménye szerint az ilyen korlátozás ugyanis nem a vállalkozás által létrehozott árkülönbségeket védi, és közvetlenül nem korlátozza a kereskedelmet, amelyet sokkal inkább

¹⁸ Jacobs főtanácsnok 2004. október 28-i indítványa a C-53/03. sz. ügyben, Syntetairismos Farmakopioion Aitolias & Akarnanias (Syfait) és társai kontra GlaxoSmithKline AEEV.

¹⁹ A 77/77. sz. ügy, Benzine en Petroleum Handelsmaatschappij BV és társai kontra Európai Közöség Bizottsága [EBHT 1978., 1513. o.].

²⁰ Lj. 18., 67. bekezdés.

akadályoz a tagállamok által előírt közszolgálati kötelezettség.²¹ Álláspontja szerint a gyógyszergyárak teljesítési kötelezettsége – figyelemmel a gyógyszeripar közgazdasági sajátosságaira – nem szolgálná feltétlenül az áruk szabad mozgását, illetve a versenyt, továbbá esetlegesen csökkentené a gyógyszergyártók innovációs hajlandóságát.

*Hiányosságok a szállítási kvótarendszerek jogi értékelésében:
a megállapodások bizonyítottságának hiánya*

A szállítási kvótarendszereket illetően az EKSz 81. cikkének alkalmazása kapcsán felmerülő jogtechnikai problémákra először az Adalat-ügy világított rá, amelynek tárgya a Bayer AG (a továbbiakban: Bayer) fő termékére, az Adalat márkanéven forgalmazott szívgyógyszerre vonatkozó, a Bayer által bevezetett szállítási kvótarendszer volt. A Bizottság a vizsgálata során két dologból következtetett az exporttilalom létrejöttéről:²²

– az exportot folytató nagykereskedők figyelését, kiszűrését szolgáló rendszer Bayer általi működtetéséből és

– az exportőr nagykereskedők részére szállított mennyiség folyamatos csökkentéséből.

Az exporttilalom jellegének vizsgálatakor a Bizottság a Sandoz-ügyből²³ kiindulva megállapította, hogy az exporttilalom integráns részét képezi a vásárlókkal folyamatosan fenntartott kereskedelmi kapcsolatnak, ami a 85. (jelenleg 81.) cikk szerinti megállapodásnak tekinthető.

A Bizottság megítélése szerint ugyanakkor a nagykereskedők tisztában voltak a Bayer párhuzamos export kiküszöbölésére irányuló céljával és alkalmazkodtak hozzá, ezért az exporttilalom a felek közötti szokásos kereskedelmi kapcsolat részévé vált és a 85. (jelenleg 81.) cikk (1) bekezdése szerinti megállapodásnak minősült.

Az EFB ítéletében²⁴ először a 85. (jelenleg 81.) cikk alkalmazásához szükséges feltételek teljesülését vizsgálta, és kimondta, hogy az eset jog²⁵ alapján egyértelmű, hogy a gyártó egyoldalúan megvalósított magatartására nem alkalmazható a 85. (jelenleg 81.) cikk (1) bekezdésének tilalma. Az EFB álláspontja szerint a 85. (jelenleg 81.) cikk szerinti megállapodás fogalmának központi eleme a legalább két fél egyező akaratának léte, bármilyen formában kerül is kifejeződésre, amennyiben a felek valós szándékát tükrözi.²⁶ Az EFB ennek alapján arra a következtetésre jutott, hogy nem bizonyított a nagykereskedők hallgatolagos beleegyezése a felperes új üzletpolitikájához, és így a 85. (jelenleg 81.) cikk szerinti megállapodás léte sem.

²¹ Számos tagállamban a gyógyszeripari vállalkozások és nagykereskedők számára a nemzeti jog további kötelezettségeket ír elő a gyógyszerkészítmények elérhetőségének biztosítása érdekében, amely szerint azok kötelesek egy meghatározott földrajzi terület szükségleteinek fedezésére alkalmas, teljes és változatos gyógyszerkészletet fenntartani és biztosítani a kívánt készlet gyors szállítását az érintett területen belül. Emellett az emberi felhasználásra szánt gyógyszerek közösségi kódexéről szóló 2001/83/EGK irányelv 81. cikk (2) bekezdése azt a kötelezettséget írja elő a gyógyszergyártók és forgalmazók számára, hogy „valamely gyógyszer forgalomba hozatali engedélyének jogosultja és az említett, valamely tagállamban ténylegesen forgalomba hozott gyógyszer forgalmazói felelősségvállalásuk keretein belül biztosítják a gyógyszeráraknak és a gyógyszerellátásra engedéllyel rendelkező személyeknek az említett gyógyszerrel való megfelelő és folyamatos ellátását, annak érdekében hogy a kérdéses tagállamban a betegek szükségletét fedezzék.”

²² Az Európai Bizottság 1996. január 10-én hozott 1996/478/EK határozata az EKSz 85. cikkével kapcsolatos eljárásban [Az Európai Unió Hivatalos Lapja L 201, 1. o.], 199. bekezdés

²³ C-277/87 sz. ügy, Sandoz PF kontra Európai Közösségek Bizottsága [EBHT 1990., I-45. o.]

²⁴ Lj. 17.

²⁵ 107/82. sz. ügy AEG kontra Európai Közösségek Bizottsága [EBHT 1983., 3151. o.], 25/84. és 26/84. sz. ügyek Ford és Ford Europe kontra Európai Közösségek Bizottsága [EBHT 1985, 2725. o.]

²⁶ Lj. 17., 69. bekezdés.

A Bizottság által hivatkozott Sandoz-ügy az EFB álláspontja szerint ugyanakkor azért nem volt alkalmazható az ügyben, mert annak két lényegi pontja nem teljesült: nem volt formális exporttilalmi-klauszula,²⁷ illetve hiányzott a beleegyezésre utaló viselkedés.²⁸

Az EFB a fentiek alapján arra a következtetésre jutott, hogy a Bizottság helytelenül állapította meg az ügy tényeit, és azok jogi értékelésében hibát követett el, amikor megállapítottak tekintette a Bayer és nagykereskedői közötti közös szándék meglétét. Az EFB ennek következtében megsemmisítette a Bizottság határozatát. 2004 januárjában ugyanakkor az EKB is megerősítette az EFB ítéletét.²⁹

Az egyetlen lehetséges út az Adalat-ügyet követően: az EKSz 82. cikke alapján felmerülő főbb jogtechnikai problémák

Tekintettel az Adalat-ügyben hozott végkövetkeztetésre – miszerint a Bayerhez hasonló magatartások nem minősülnek megállapodásnak az EKSz 81. cikke értelmében –, csak egy lehetősége maradt a gyógyszergyárak szállítási kvótarendszerei ellen küzdő piaci szereplőknek: megpróbálni az EKSz 82. cikke alapján megtámadni a kvótarendszereket. A gyógyszergyártók párhuzamos kereskedelmet akadályozó magatartásának az erőfölénnyel való visszaélés oldaláról történő vizsgálata azonban számos további – korántsem egyszerű – jogtechnikai kérdést vet fel, amelyek megoldása tovább odázhatja a párhuzamos kereskedelemmel kapcsolatos egységes közösségi politika létrejöttét.

A releváns piac a gyógyszerekkel kapcsolatos ügyekben

Az érintett termékpia

Jóllehet az erőfölénnyel való visszaéléses ügyeknél az első helyen az érintett piac meghatározásának kell állnia, annak pontos meghatározása a közösségi joggyakorlatban közel sem egységes, az ügyről ügyre változik. Alapjában véve azonban elmondható, hogy három lehetséges szintjét határozzák meg a termékpia

²⁷ Az exporttilalmat illetően az EFB megvizsgálta a Bayer dokumentumait, és nem talált utalást arra, hogy szándékában állt volna az export tiltása vagy az egyes nagykereskedők által valójában exportált mennyiségek megfigyelése, illetve számon tartása. Az EFB szerint az Európai Bizottság nem bizonyította megfelelően, hogy az érintett spanyol és francia Bayer leányvállalatok exporttilalmat alkalmaztak nagykereskedőkkel szemben, vagy hogy a Bayer a termékek célállomását figyelő rendszert vezetett be, vagy hogy szankcióval fenyegette az exportőr nagykereskedőket, vagy hogy szállításait az állítólagos exporttilalommal kapcsolatos feltételhez kötötte.

²⁸ A nagykereskedők magatartását vizsgálva az EFB megállapította, hogy az Európai Bizottság nem tudta megalapozottan bizonyítani, hogy a nagykereskedők a felperes párhuzamos import korlátozására irányuló üzletpolitikájához alkalmazkodtak volna. Az EFB elutasította az Európai Bizottság azon érvét, hogy a nagykereskedők azért csökkentették rendeléseiket, mert meg akartak felelni a Bayer szándékának, ugyanis – véleménye szerint – az Európai Bizottság nem tudta bizonyítani, hogy a felperes kérte volna vagy tárgyalt volna a nagykereskedőkkel az exporttal kapcsolatos magatartásukról, vagy hogy szankcióval fenyegette volna őket. Az EFB szerint a nagykereskedők továbbra is megpróbálták nagyobb mennyiségű, exportra szánt Adalat-terméket beszerezni különböző módszerekkel, ami az Európai Bizottság álláspontjával ellentétben arra bizonyíték, hogy folytatni akarták a párhuzamos kereskedelmet. A dokumentumok az EFB szerint azt támasztották alá, hogy a nagykereskedők nemhogy alkalmazkodtak a Bayer új üzletpolitikájához, hanem inkább megpróbálták azt megkerülni, kijátszani és fenntartani az exportot.

²⁹ C-2/01. P és C-3/01. P sz. egyesített ügyek, Bundesverband der Arzneimittel-Importeure és Európai Közösségek Bizottsága kontra Bayer AG.

- Minden olyan gyógyszert a termékpiac részének tekintenek, amely a párhuzamos kereskedelem tárgyát képezi;
- A gyógyszereket a terápiás csoportok alapján csoportosítják;
- A termékpiac csak meghatározott gyógyszerekre vonatkozik, amelyekre az „egy termék-egy piac” meghatározást alkalmazzák.

A fenti megközelítések közül a legszélesebb termékpiaci meghatározást az jelenti, hogy minden olyan gyógyszert a termékpiac részének tekintünk, amely a párhuzamos kereskedelem részét képezi, vagyis amelynek parallel kereskedelme kifizetődő a nagykereskedők számára azok terápiás osztályaitól függetlenül. A legfőbb probléma ezzel a szemlélettel az, hogy az leginkább a nagykereskedők által támasztott keresleten alapul, jöllehet a szállítási kvótarendszerek kapcsán felmerülő versenyproblémák nem a nagykereskedők közötti verseny korlátozását jelentik, amelyet ez a piacmeghatározás sugallna. Ezzel szemben a legfőbb versenyproblémát és a szállítási kvótarendszerek mögött megbúvó legfőbb indokokat az alacsony árú (export) országok piacán kell keresnünk, ahol a gyógyszergyártók nem szolgáltatnak plusz mennyiséget termékeikből a párhuzamos kereskedelem által támasztott mennyiségi igények kielégítésére, ami által jelentősen csökkentik a magasabb gyógyszerárakkal rendelkező országok közötti verseny mértékét.

Ami a második, általános piacmeghatározást illeti, a Bizottság a legutóbbi fúziós határozatai során leginkább a terápiás helyettesítést és az Egészségügyi Világszervezet (World Health Organisation, a továbbiakban: WHO) által meghatározott ATC³⁰ terápiás osztályait alkalmazta a gyógyszerpiacot érintő ügyeknél. A terápiás helyettesíthetőség akkor válhat fő kritériummá a piacmeghatározásnál, ha a végfogyasztók vagy a gyógyszer felírók számára fennálló, a gyógyszerek közötti választási lehetőség hatással van a gyógyszergyártók közötti versenyre, és meghatározza ezen piaci szereplők magatartását. Ez a piacmeghatározás ugyanakkor azt is jelentené, hogy minden gyártó piaci részesedését adott terápiás osztályra és eladási időszakra lebontva egyénileg kellene értelmezni minden egyes esetben, attól függően, hogy a kifogásolt szállítási kvótarendszerek mely termékekre vonatkoznak. Fontos itt megjegyezni, hogy a terápiás osztályokon alapuló piacmeghatározás csak a vényre felírt gyógyszerek esetében alkalmazható, amikor a döntéshozatal a gyógyszer felíró orvosok szintjén történik. A legfőbb probléma ezzel a piacmeghatározással, hogy a szállítási kvótarendszerek esetében a versenyproblémák elsősorban a kínálati oldalon (gyártó-nagykereskedő-gyógyszertár) jelentkeznek, és nem az orvosok szintjén, amelyen a terápiás osztályokon alapuló piacmeghatározás alapul.

A legszűkebb, „egy termék-egy piac” piacmeghatározás elméleti alapja az, hogy a párhuzamos kereskedelem tárgyát képező és a generikus gyógyszerek esetében a helyettesíthetőség általában a gyógyszerárak szintjén valósul meg. Ebben az esetben a piacmeghatározás még az ATC terápiás osztályainál is szűkebb, a helyettesíthetőség már jóval korlátozottabb, mivel az orvos már felírta az adott kémiai összetételt, adagolást vagy kiszerezést. Ez az elgondolás áll azon piacmeghatározás mögött, amely csak az adott termékre vonatkozik, beleértve annak márkáját és kiszerezését is. Magában foglalja ugyanakkor ez a meghatározás az adott terméken túl annak párhuzamos kereskedelem alatt álló és – amennyiben a termék szabadalmi oltalma lejárt – annak generikus változatát is.

Ezen legszűkebb piacmeghatározás egyik indoka, hogy a párhuzamos kereskedelem esetében a verseny által támasztott korlátok elsősorban abban merülnek ki, hogy a gyógyszergyártók megpróbálják csökkenteni vagy teljesen megszüntetni az adott országban forgalmazott termékeiket helyettesítő, a párhuzamos kereskedelem tárgyát képező gyógyszereket a magas árú (import) országokban.

³⁰ Az ATC a gyógyszerek nemzetközileg javasolt anatómiai, terápiás és kémiai osztályozása.

A fentiekén túl még az alábbi pontok támasztják alá ezen piacmeghatározás létjogosultságát:

– Először is nagyon fontos, hogy figyelembe vegyük azt a tényt, hogy a szállítási kvótarendszerek csökkentik a márkán belüli versenyt. Ha megfigyeljük például a személygépkocsik, azon belül is bizonyos autómárkák piacán a párhuzamos kereskedelem jelenségét,³¹ azt találhatjuk, hogy a Bizottság a versenyproblémát minden egyes esetben a végső fogyasztók szemszögéből vizsgálta. Ugyanezt a megközelítést kellene a gyógyszeriparra is alkalmazni, ami azt jelentené, hogy nem a gyógyszereket felíró orvosok szintjén fennálló márkák közötti ún. interbrand versenyre koncentrálnunk, hanem a kínálati szinten fennálló márkán belüli, ún. intrabrand versenyre.

– Ami a piacmeghatározás túlzottan szűk jellege melletti érvként szolgálhat, hogy az nem tekinthető újdonságnak a közösségi esetjogban, ahol számos példát találunk a szűk piacmeghatározásra. Az EKB a Brentjens-ügyben³² például úgy tartotta, hogy a kiegészítő nyugdíjpénztár – amelybe a holland jog alapján kötelező volt a belépés – domináns helyzetűnek tekinthető az adott szektoron belül. Az UK Roaming-ügyben³³ írt Bizottsági SO ugyanakkor az O2 és a Vodafone erőfölényét saját hálózatukon belül állapította meg, az alkatrészekkel kapcsolatos ügyekben – melyre példa az ún. Hilti-ügy³⁴ – ugyanakkor az érintett piac nagyban függ attól az adott eszköztől vagy járműtől, amelyet korábban választottak, amely igencsak leszűkíti a piacmeghatározás jellegét.

Az érintett földrajzi piac

A földrajzi piacot illetően legutóbb Jacobs főtanácsnok a Syfait-ügyben kifejtett indítványában³⁵ kifejtette, hogy a gyógyszeripari termékek forgalmazásának szabályozása Európában egy nemzeti szinten elkülönülő rendszeren alapul, annak biztosítása érdekében, hogy mindegyik nemzeti piacon megfelelő kínálat legyen, és amely rendszer mind a gyógyszergyártókra, mind a nagykereskedőkre a vonatkozó közösségi jogi szabályozás által kifejezetten megerősített kötelezettségeket ró.³⁶

A földrajzi piacot illetően a következő lényeges kérdés, hogy az exportőr vagy importőr ország nemzeti piacát tekintsük releváns földrajzi piacnak. Nagyon fontos ezt tisztázni amiatt is, mivel a szállítási kvótarendszerek esetében maga a visszaélészerű magatartás – ami a helyi viszonyokra meghatározott kvóták feletti eladás korlátozását jelenti – az alacsony árú (export) országokban fordul elő, ennek ellenére viszont az erőfölényt a legtöbb esetben a magas árú (import) országok piacán tudták csak azonosítani. Az EKB Akzo-ügyben³⁷ is – jóllehet az nem különböző földrajzi, hanem eltérő termékpiacon vonatkozott – kifejtette, hogy nem probléma, ha az erőfölény és a visszaélészerű magatartás más-más piacon valósul meg.

A szállítási kvótarendszereknek ugyanakkor általában mind az exportországok (ahol a nagykereskedőknek nem szolgáltatják azt a mennyiségű gyógyszert, amit szeretnének),

³¹ Lásd ezzel kapcsolatban a T-325/01. sz. ügyet, a DaimlerChrysler AG kontra Európai Közösségek Bizottsága.

³² C-115/97., C-116/97. és C-117/97. sz. egyesített ügyek, Brentjens' Handelssonderneming BV kontra Stichting Bedrijfspensioenfonds voor de Handel in Bouwmaterialen [EBHT 1999., I-6025. o.]

³³ Az Európai Közösségek Bizottságának Comp C-1/38.097. sz. ügye, (UK Roaming)

³⁴ T-30/89. sz. ügy, Hilti AG kontra Európai Közösségek Bizottsága [EBHT 1991., II-1439. o.]

³⁵ Lj. 18.

³⁶ Ibid 87. bekezdés.

³⁷ T-112/05. sz. ügy, Akzo Nobel NV és társai kontra Európai Közösségek Bizottsága [EBHT 2005., C 143. 70. o.]

mind az importországok piacán (ahol a párhuzamos kereskedelem által biztosított extra mennyiséget próbálják a gyógyszergyárak minimálisra csökkenteni) egyaránt éreztetik hatásukat.

A földrajzi piac pontos körülhatárolásához szükségeszerű megjegyezni, hogy a párhuzamos kereskedelem korlátozására szolgáló szállítási kvótarendszerek kapcsán felmerülő versenyproblémák nem a nagykereskedők közötti verseny korlátozását jelentik. Az a földrajzi piac ugyanis, ahol a párhuzamos kereskedők versenyeznek a gyógyszergyártókkal a gyógyszerek eladásában, az a piac, ahol a gyógyszertáraknak (és kórházaknak) történő eladások realizálódnak, vagyis a magas árú (import-) országok piaca.

Az erőfölénnyel való visszaélés kérdésköre

A piacmeghatározással kapcsolatos döntés alapvető eleme annak, hogy vajon alkalmazható-e az adott magatartásra az EKSz 82. cikke. Az ugyanis csak az erőfölénnyel való visszaélést tiltja, ennek megfelelően ahhoz, hogy adott vállalkozás megsértse az erőfölénnyel való visszaélés 82. cikkben meghatározott tilalmát, meg kell valósítania a fenti tényállás mindkét elemét: gazdasági erőfölénnyel kell rendelkeznie az érintett piacon, és ezzel egyidejűleg visszaélésszerű magatartást kell tanúsítania.

A Bizottság érintett piacmeghatározásáról szóló 1997-es közleménye³⁸ (a továbbiakban: 1997-es Bizottsági közlemény) alapján erőfölényes helyzetet jelent az, ha egy vállalkozás vagy vállalkozások egy csoportja olyan helyzetbe kerül, hogy versenytársaitól, vevőitől és végeredményben a fogyasztóitól is érzékelhető mértékben független magatartást tanúsíthat.³⁹ Ilyen helyzet általában akkor keletkezik, amikor egy adott piacon a kínálat egy jelentős részét egy vállalkozás vagy vállalkozások egy csoportja adja, feltéve hogy az értékelésben elemzett egyéb tényezők (úgy mint a piacra lépés akadályai, a vevők reakcióképessége stb.) ugyanabba az irányba mutatnak.

Abban az esetben, ha a fentebb elemzett piaci tényezők alapján megállapítható lenne a gyógyszervállalat piaci erőfölénye, a következő kérdés az, hogy a magatartása visszaélésszerűnek minősül-e az EKSz 82. cikke értelmében. Ez ugyanakkor felveti azt a kérdést, hogy minden esetben erőfölénnyel való visszaélésnek kell-e azt minősíteni, ha egy erőfölényben lévő gyógyszergyártó megtagadja a gyógyszer-nagykereskedők által leadott rendelések teljes egészében történő teljesítését az exporttevékenységük korlátozása érdekében, vagyis leegyszerűsítve: per se visszaélésnek minősül-e a gyógyszervállalatok szállítási kvótarendszere az EKSz 82. cikke alapján, vagy az bizonyos esetekben objektív indokokkal alátámasztva mentesülhet a jogsértés, illetve annak következményei alól.

Véleményem szerint erre a kérdésre a közösségi esetjog ad választ. Először is kijelenthető, hogy bizonyos esetekben az erőfölényes helyzetben lévő vállalatnak igenis kötelezettsége termékeinek vagy szolgáltatásainak nyújtása az arra igényt tartóknak. Ez a kötelezettség fennállt például a Commercial Solvents-ügyben,⁴⁰ ahol egy, a nyersanyag piacán erőfölényben lévő vállalkozás a nyersanyagot az abból származó termék előállítására céljából teljes egészében megtartotta, és megtagadta a nyersanyag értékesítését egy olyan üzletfele részére, aki maga is a származékos termék előállítója volt. Az EKB ki-

³⁸ A Bizottság Közleménye a közösségi versenyjog alkalmazásában az érintett piac meghatározásáról (97/C 372/03).

³⁹ A meghatározás az EKB 85/76. sz. ügyben, Hoffmann-La Roche & Co. AG kontra Európai Községek Bizottsága [EBHT 1979., 461. o.] 1979. február 13-án hozott ítélet 4. bekezdésében is szerepel, és az EKB e meghatározást az ezt követő ítéleteiben megerősítette.

⁴⁰ A C-6/73. sz. ügy, Instituto Chemioterapico Italiano S.p.A. és Commercial Solvents Corporation kontra Európai Községek Bizottsága [EBHT 1974., 223. o.].

mondta, hogy ez kimeríti az erőfölénnyel való visszaélés az EKSz 82. cikkében szabályozott passzusát, de csak abban az esetben, ha ezáltal fennáll a veszélye annak, hogy „az érintett versenytárs által támasztott versenyt teljes egészében megszünteti”.⁴¹

Tovább szélesíti a képet, hogy az EKB a Telemarketing-ügyben⁴² a belga nemzeti bíróság által előzetes döntéshozatali eljárás keretében felvetett kérdésekre válaszul kimondta, hogy az EKSz. 82. cikke értelmében erőfölénnyel való visszaélés valósul meg akkor is, ha egy bizonyos piacon erőfölényben lévő vállalkozás egy szomszédos, de különálló piacon saját maga vagy kapcsolt vállalkozása részére tart fenn egy olyan tevékenységet bármilyen objektív igazolás nélkül, amelyet egy más vállalkozás is folytathatna, és ezáltal fennáll annak a lehetősége, hogy az érintett versenytárs által támasztott versenyt teljes mértékben megszünteti. Az EKB megjegyezte, hogy ebben az esetben az erőfölényben lévő vállalkozás által visszatartott termelési tényezőknek elengedhetetlennek kell lennie a másik vállalkozás tevékenységének folytatásához.⁴³

Álláspontom szerint azonban jelen esetben egyik esetről sincs szó, ugyanis a gyógyszergyárak által előállított és szabadalmi oltalom alatt álló gyógyszerek nem képezik egy további termék nyersanyagát, illetve a párhuzamos kereskedelem alatt álló gyógyszerek kapcsán szomszédos, de különálló piacként esetleg a generikus gyógyszerek piaca mérülhetne fel, amely piac gyártók általi fenntartása eddig nem képezte a szállítási kvótarendszerekkel kapcsolatos ügyek tárgyát.

Másodszorban nagyon fontos leszögezni, hogy az erőfölényes helyzetben lévő vállalat fentebb említett ellátási kötelezettsége minden esetben csak bizonyos feltételek teljesülése esetén valósulhat meg csupán. Az EKB a fentebb említett United Brands-ügyben⁴⁴ – amely egy a banántermesztési piacon erőfölényben lévő vállalkozás (a United Brands Company) érlelő/forgalmazó részére történő értékesítésének megtagadásával volt kapcsolatos – kifejtett álláspontja szerint egy erőfölényes helyzetben lévő vállalat nem tagadhatja meg régi ügyfelétől a szállítást, ha az tartja magát a rendes kereskedelmi gyakorlathoz, valamint rendelése sem minősül rendkívülinek.⁴⁵ Az EKB szerint az ilyen visszautasítás a fogyasztók hátrányára korlátozza a piacot, valamint olyan diszkriminációt jelent, amely a visszautasított kereskedő piacról való kiszorulását eredményezheti. Ezért az EKB álláspontja szerint meg kell vizsgálni, hogy egyrészt a konkrét esetben a visszautasítás indokolt volt-e, másrészt azt, hogy az erőfölényben álló vállalkozással üzleti kapcsolatban állók magatartása a valóságban mennyire összeegyeztethető a tisztességes kereskedelmi gyakorlattal.

Az EKB ebben az ügyben elismerte, hogy egy erőfölényes helyzetben lévő vállalkozásnak is jogában áll megvédenie kereskedelmi érdekeit, de e védekezés nem irányulhat az erőfölényes helyzet megerősítésére, továbbá arányosnak is kell lennie az őt ért fenyegetéssel, figyelembe véve a szembenálló felek gazdasági erejét.⁴⁶

Végezetül lényeges az is, hogy egy versenytárs számára nélkülözhetetlen áruk vagy szolgáltatások nyújtásának megtagadására irányuló magatartás – ahogyan az EKB a Bronner-ügyben⁴⁷ és a fentebb részletezett Commercial Solvents- és a Telemarketing

⁴¹ Ibid 25. bekezdés.

⁴² A 311/84. sz. ügy, Télémárking (CBEM) kontra SA Compagnie luxembourgeoise de télédiffusion (CLT) és Information publicité Benelux (IPB) („Telemarketing”) [EBHT 1985., 3261. o.].

⁴³ Ibid 25–27. bekezdések.

⁴⁴ 27/76. sz. ügy, United Brands Company és United Brands Continentaal BV kontra Európai Közösségek Bírósága [EBHT 1978., 207. o.].

⁴⁵ Ibid 182. bekezdés.

⁴⁶ Ibid 189–190. bekezdések.

⁴⁷ A C-7/97. sz. ügy, Oscar Bronner GmbH & Co. KG kontra Mediaprint Zeitungs- und Zeitschriftenverlag GmbH & Co. KG, Mediaprint Zeitungsvertriebsgesellschaft mbH & Co. KG és Mediaprint Anzeigenengesellschaft mbH & Co. KG [EBHT 1998., I-7791. o.].

ügyekben hozott ítéleteiben is találta – csak abban az esetben minősül visszaélésnek, ha a kérdéses magatartás valószínűsíthetően a versenytárs által támasztott versenyt teljes egészében megszüntetné.⁴⁸

Mindez ugyanakkor visszakapcsol az érintett piac meghatározásának kérdéskörére, közel sem mindegy ugyanis, hogy a legszűkebb, „egy termék-egy piac” piacmeghatározást vesszük alapul, vagy minden olyan gyógyszert a termékpiac részének tekintünk, amely a párhuzamos kereskedelem részét képezi. Az előző piaci definíció figyelembevétele ugyanis azt eredményezné, hogy bármely gyógyszergyártó – amellett, hogy az adott termékére vonatkozóan 100%-os piaci részesedéssel egyértelműen erőfölényes helyzetben lenne – minden egyes a termékére vonatkozó vállalati döntése alapvetően meghatározhatná ezen igen szűken szabott piac alapvető viszonyait is, aminek következtében az adott gyógyszer szolgáltatásának korlátozását úgy is lehetne értelmezni, mint egy olyan magatartást, amely a visszaautósított kereskedő piacról való kizorolását, sőt még akár a piac lezárását is eredményezheti. Ezen abszurd helyzet miatt nem tartom helyesnek az „egy termék-egy piac” piacmeghatározást.

Az objektív igazolás lehetőségének kérdésköre

Az erőfölénnyel való visszaélésre vonatkozóan a jogsértést elkövető vállalat először a BP-ügyben⁴⁹ tudta objektív indokokkal megvédeni az EKB előtt magatartását. Az ügy tárgya egy erőfölényben lévő olajvállalat által a kínálat jelentős, a többi üzletfélhez képest jóval nagyobb mértékű korlátozása volt egy bizonyos üzletféllel szemben az 1973–74-ben bekövetkezett olajhiány idején.

Az EKB itt egyetértett azzal, hogy az erőfölényes helyzetben lévő vállalat (jelen esetben a Benzine en Petroleum Handelsmaatschappij BV, a továbbiakban: BP) nem élt vissza az erőfölényével, mivel az olajválság kezdetekor az ügyben érintett vállalat csupán eseti üzletfele volt, így nem volt elvárható, hogy a BP a szokásos üzletfeleivel azonos bánásmódban részesítse.⁵⁰ A fenti következtetésben valószínűleg nagy része volt annak is, hogy az EKB megítélése szerint a BP üzletfele nem került nyilvánvaló, azonnali és jelentős versenyhátrányba, illetve nem merült fel a piacról való kizorolás kockázata.⁵¹ Ez az ügy tehát már egyértelműen jelezte azt a szemléletbeli változást, hogy – eseti jelleggel – az erőfölényben lévő vállalatok számára adott az objektív indokolás lehetősége magatartásuk igazolásaként.

Annak megválaszolása, hogy egy erőfölényben lévő gyógyszervállalat szállítási kvótarendszerek fenntartására irányuló magatartása objektív módon igazolható-e, több tényező függvénye.

Ami a gyógyszerpiacon erőfölényben lévő gyógyszervállalatok párhuzamos kereskedelem korlátozására irányuló magatartásának objektív indokait illeti, azok lehetséges alkalmazási lehetőségeinek feltárásánál eljáróban fontos azt megvizsgálni, hogy az erőfölényben lévő gyógyszeripari vállalkozás döntése mennyire tekinthető a rá nehezedő közszolgálati kötelezettségek minél hatékonyabb megvalósításának.

Álláspontom szerint ugyanakkor szükséges a gyógyszeripari vállalkozások üzletpolitikáját befolyásoló gazdasági tényezők egy részét is itt figyelembe venni. A gyógyszeripari termékek előállítása ugyanis rendszerint magas állandó (a termék kutatás-fejlesztése, a

⁴⁸ Ibid 38. bekezdés.

⁴⁹ A 77/77. sz. ügy, Benzine en Petroleum Handelsmaatschappij BV és társai kontra Európai Közösségek Bizottsága [EBHT 1978., 1513. o.].

⁵⁰ Ibid 28–29. és 32–33. bekezdések.

⁵¹ Ibid 20. bekezdés.

továbbiakban: K+F) és viszonylag alacsony változó költséggel jár (a már kifejlesztett termék előállítás), így egy új gyógyszeripari termék fejlesztésébe történő befektetésről szóló döntés nyilvánvalóan részben attól függ, hogy a gyártó várakozásai szerint a befektetés megtérüléséhez elegendő nyereséget termel-e. Ez azt is magában hordozza, hogy a gyógyszergyárak párhuzamos kereskedeleméből fakadó bevételkiesése következtében nagyban csökkenhet azok befektetési hajlandósága a K+F területén, tekintettel arra, hogy a szabadalmi oltalom ideje alatt a vállalkozás által élvezett bevétel várhatóan csökkenne. Mindez hosszú távon azonban a végfogyasztók érdekeit sértené. Ezek a tényezők véleményem szerint igencsak megalapozzák az objektív indokolás lehetőségének alkalmazását.

A gyógyszerpiacon belüli párhuzamos kereskedelem korlátozására vonatkozó ellentmondásos Közösségen belüli megközelítés következményei

A kettős árazási rendszerekkel kapcsolatos kialakulatlan közösségi politika káros következménye: a 25/1990. számú spanyol gyógyszer törvény rendelkezései

A Közösség kettős árazással kapcsolatos politikájával leginkább a 25/1990. számú spanyol gyógyszer törvény⁵² (a továbbiakban: 25/1990. törvény) megy szembe, melynek 100. cikk (2) bekezdése értelmében a spanyol hatóságok – a gyógyszergyártókkal történő tárgyalásokat követően – határozzák meg a felírt, gyógyszerárak által árusított, illetve a társadalombiztosítás által támogatott gyógyszerek maximális viszonteladási árát.

A fentieken túl a gyógyszergyárak szabadon határozhatják meg azon gyógyszereik árát, amelyeket exportálnak az országból.

A 725/2003. számú spanyol királyi rendelet⁵³ által bevezetett módosítások eredményeképpen ugyanakkor a 25/1990. számú törvény arra kötelezi a nagykereskedőket, hogy tájékoztassák az illetékes hivatalt arról, hogy a vényre felírt, maximált viszonteladási áron továbbadott gyógyszerek közül mennyit adtak el a Spanyolország területén lévő gyógyszeráraknak, illetve más nagykereskedőknek. A fenti törvény emellett lehetővé teszi az illetékes hivatalok számára, hogy a helyi piacon továbbértékesített gyógyszerekre vonatkozó értékesítési adatokat továbbítsák a gyógyszer vállalatok részére, ami elősegíti számukra a párhuzamos kereskedelemmel foglalkozó nagykereskedők azonosítását és a velük szembeni kettős árazási sémákkal szembeni fellépés lehetőségét.

A gyógyszerek innovációja és ellátása tárgyában a Bizottság által életre hívott G10 munkacsoport⁵⁴ (a továbbiakban: G10 munkacsoport) 6. számú ajánlása – a fenti problémával kapcsolatban is – kimondja, hogy „(...) egy tagállami hatóság EU-n belüli, gyógyszerekre vonatkozó árszabályozó tevékenysége csak azokra a gyógyszerekre terjedhet ki, amelyeket az állam megvásárol, vagy azok árbeli visszatérítéséről gondoskodik”. Az ajánlás ugyanakkor hozzáteszi, hogy „(...) teljes verseny biztosítása engedélyezhető azon gyógyszerek piacán, amelyek nem tartoznak az állam visszatérítési rendszerébe, vagy amelyeket magánpiacoknak értékesítenek.”

⁵² Ley 25/1990 de Medicamento, Official National Journal No. 306, 1990. december 2.

⁵³ 725/2003. számú spanyol királyi rendelet az 1990. december 20-i 25/1990. számú törvény 100. cikkének alkalmazásáról [BOE n° 152, 2003. június 26., 24 596. o.].

⁵⁴ Az Európai Bizottság Magasszintű Csoportja a Gyógyszerek Innovációja és Ellátása tárgyában, Cselekvési felhívás. G10 Medicina, 2002. 05. 07. A Bizottság 2002-ben egy új magas szintű csoportot állított fel a gyógyszerellátás és innováció tárgyában (G10 Medicina), amelynek a célja a gyógyszeripari szektor nemzeti és közösségi szintű problémáinak újbóli áttekintése és kreatív megoldások keresése. A G10 Csoport a jelentését „A gyógyszerek innovációjáról és ellátásáról” címmel 2002 májusában nyújtotta be, ami mellett a konszenzussal elfogadott 14 ajánlása jelenti az alapját a Bizottság Cselekvési javaslatának.

Álláspontom szerint a 25/1990. törvény – még a 725/2003. számú rendelet módosításaival egyetemben is – beleillik a G10 munkacsoport fenti ajánlásának szellemébe, ugyanis – jóllehet közvetett módon valóban elősegítheti a gyógyszervállalatok számára a párhuzamos kereskedelemmel foglalkozó nagykereskedők azonosítását és a velük szembeni kettős árazási sémákkal történő fellépés lehetőségét – ez nem jelenti feltétlenül azt, hogy a spanyol kormány ezáltal állást foglalt volna a gyógyszerek párhuzamos kereskedelmét illetően, és előnyben részesítené a kettős árazáson alapuló rendszereket.

Hogyha csupán jogi szempontból vizsgáljuk a fenti szabályozást, akkor kimondható, hogy csupán egy semleges technikai előírást fogalmaz meg, és közvetlenül nem támogatja a magánvállalatok azon törekvését, hogy diszkriminatív üzletpolitikát vezessenek be attól függően, hogy mely nagykereskedőjük forgalmazza a termékeiket a hazai piacon, illetve melyik viszi ki azokat az országból. Ebből a szempontból a döntés teljesen a Spanyolországban (is) tevékenykedő gyógyszergyárak kezében marad, hogy mire használják a hatóságok által továbbított adatokat. A probléma az, hogy – mint ahogyan azt a fenti közösségi jogesetek is mutatják – ezek a vállalatok nem feltétlenül jogkövető magatartásukról híresek, különösképpen akkor, ha a párhuzamos kereskedelem által veszélyeztetett súlyos gazdasági érdekeikről van szó.

A szállítási kvótarendszerek ellentmondásos Közösségen belüli megítélésének következménye: az USA visszaimportálás⁵⁵ vonatkozó törvénytervezetei

Az USA piaca a világ legjelentősebb gyógyszerpiacának tekinthető, az ott realizált forgalom a világpiaci eladások közel 60%-át teszi ki. Ez az igen magas százalékarány részben a piac nagyságának, részben pedig a magas áraknak tudható be.

Az Egyesült Államok piacán az árak a gyógyszergyárak és a biztosító társaságok közötti közvetlen tárgyalások eredményeként jönnek létre, mely tárgyalásokban a kormány nem vesz részt. Ennek lehet az a következménye, hogy számos gyógyszer esetében az USA-ban kétszer annyit kell fizetni ugyanazért a termékért, mint Európában.

A fenti árkülönbségek kiküszöbölésére hozták az USA-ban azokat a törvényeket, amelyek a más államokból történő gyógyszerbehozatalt könnyítik meg.

Az Ételekről, Gyógyszerekről és Kozmetikumokról szóló Szövetségi Törvény⁵⁶ például 501. és 505. szakaszában a gyógyszerek forgalomba hozatalára vonatkozó egészségügyi szabályokat tisztázza, míg 502. szakasza a „félrevezető vagy rossz”, illetve a szükséges leírásokat és figyelmeztetéseket tartalmazó címkézésre vonatkozóan tartalmaz rendelkezéseket. A fenti törvény ezen rendelkezései révén a nem engedélyezett, hibásan címkézett, illetve hamisított gyógyszerek importálását próbálta az USA-ba visszaimportált termékek közül kiszűrni.

A 2000-ben hozott Gyógyszerbiztonsági törvény⁵⁷ révén az amerikai kongresszus elméletileg két esetben engedélyezte a nem gyártók számára a gyógyszerek visszaimportálását. A törvény 804. szakasza a párhuzamos kereskedők számára előírta, hogy a párhuzamos kereskedelemmel érintett termék nevét, aktív összetevőjének mennyiségét, minőségmegőrzési idejét, a termék mennyiségét, eredetét, célállomását, árát, gyártóját és ellenőrző számát jelentsék le az Egészségügyi Minisztériumnak. Innentől a minisztérium diszkrecionális jogkörébe utalta, hogy meghatározza, hogy mely országokból származó

⁵⁵ Míg a „visszaimportálás” ebben az esetben csak az USA által jóváhagyott gyógyszertermékek importálását jelenti, addig az „importálás” kifejezése ezen gyógyszereken túl az USA által nem, de más országok kormányai által jóváhagyott gyógyszerek importálását is magában foglalja.

⁵⁶ Federal Food, Drug, and Cosmetics Act [21 U.S.C. 301].

⁵⁷ Medicine Equity and Drug Safety Act of 2000 [S. 2520 [106th]] .

gyógyszerek alkalmasak az USA-ba történő visszaimportálásra. Ezen kérdés eldöntése azonban nem országfüggetlen volt, hanem inkább attól függött, hogy a minisztérium mely termékekkel kapcsolatban mondta ki, hogy:

- azok nem jelentenek extra kockázatot a közegészségre és közbiztonságra és
- jelentős árcsökkenést eredményezhetnek az amerikai végfogyasztók számára.

Legutóbb 2003-ban a kongresszus az ún. Medicare Felírt Gyógyszerekre vonatkozó Modernizációs Törvény⁵⁸ címmel rendelkezett a visszaimportálásról, amikor is előírta az egészségügyi miniszter számára, hogy hozzon olyan szabályozást, amely lehetővé teszi a gyógyszerárak és a nagykereskedők számára, hogy bizonyos engedélyezett gyógyszereket Kanadából szerezzenek be.

Radikális áttörés a visszaimportálás szabályozásában

2005-ben a demokraták S.109⁵⁹ és S.334⁶⁰ számon két olyan törvénytervezet terjesztettek az amerikai szenátus elé, amely kifejezetten a Kanadából, illetve 19, az USA-hoz hasonló gyógyszer-engedélyezési rendszerrel rendelkező fejlett ipari országból (ezek az országok az Európai Unió régi, 2004. május 1-je előtti tagállamai, Ausztrália, Új-Zéland, Japán és Svájc).

Csak azokat a gyógyszereket lehetne tehát az USA-ba importálni, amelyek olyan piacokról származnak, ahol a gyógyszerminőség megfelel az USA-beli standardoknak. Ebből következően az európai gyógyszerpiacok mindenképpen az előnyben részesített piacok közé tartoznának. Emellett fontos azt is kiemelni, hogy az Európai Unión belül is van pár tagállam – így Nagy-Britannia és Írország –, amelyek annyiban helyzeti előnyben lennének a többi tagállamhoz képest, hogy ott a gyógyszereket angol termékleírással hozzák forgalomba, amely lehetővé tenné azok közvetlen tengerentúli értékesítését a termékek újracsomagolása nélkül.

Az S.334 számú törvénytervezet megtiltana a gyógyszergyártók által a párhuzamos kereskedelemmel foglalkozó nagykereskedőkkel szembeni közvetlen és közvetett diszkriminációt, amely egy más országban regisztrált exportvállalatot, vagy egy USA-ba importáló vállalatot egyaránt érinthet. A diszkriminatív magatartások között a tervezet a magasabb eladási árak alkalmazását, a termékek szolgáltatásának korlátozását, megtagadását, késleltetését érti.

A fenti tervezet is mutatja az amerikai kongresszus azon törekvését, hogy az Európai Unió kialakulatlan gyógyszer-kereskedelmi politikáját kihasználva csökkentse a hazai, végfogyasztóknál megjelenő gyógyszerárakat.

A fenti megközelítés ugyanakkor komoly jogi és politikai kérdéseket vet fel. Mint az a fenti elemzésből is látható, az Európai Közösségen belül még az erőfölényes helyzetben lévő vállalatoknak is lehetőségük van bizonyos esetekben megtagadni termékeik szolgáltatását. Másodsorban nagyon fontos azt is leszögezni, hogy az erőfölényes helyzetben lévő vállalatok ellátási kötelezettsége minden esetben csak bizonyos feltételek (így például a nyersanyag piacán, vagy a szomszédos, de különálló piacon erőfölényben lévő vállalkozások) fennállása esetén állhat fenn.

Álláspontom szerint a gyógyszerek esetében egyik kivételt jelentő körülményről sincs szó, ugyanis a gyógyszergyárak által előállított és szabadalmi oltalom alatt álló gyógyszerek nem képezik egy további termék nyersanyagát, illetve a párhuzamos keres-

⁵⁸ Medicare Prescription Drug, Improvement, and Modernization Act of 2003. [2004S-0170] Public Law 108–173. o.

⁵⁹ S.109 The Pharmaceutical Market Access Act of 2005 [H.R 328].

⁶⁰ Pharmaceutical Market Access and Drug Safety Act, S. 334, 109th Cong. § 4 (2005).

kedelem alatt álló gyógyszerek kapcsán szomszédos, de különálló piacként esetleg a generikus gyógyszerek piaca merülhetne fel, amely piac gyártók általi fenntartása eddig nem képezte a szállítási kvótarendszerekkel kapcsolatos ügyek tárgyát.

Ebből következően az EKB fentebb említett United Brands-ügyben hangsúlyozott vállalkozási szabadságnak kellene érvényesülnie a gyógyszergyárakra vonatkozóan is, amely elismerte, hogy egy erőfölényes helyzetben lévő vállalkozásnak is – az őt ért fenyegetéssel, illetve a vele szembenálló felek gazdasági erejével arányosan – jogában áll megvédenie kereskedelmi érdekeit, ami ugyanakkor nem irányulhat az erőfölényes helyzete megerősítésére.⁶¹

Az amerikai megközelítés arra kényszerítené az Európai Közösségen belül (is) tevékenykedő gyógyszervállalatokat, hogy – amennyiben eladják a termékeiket (akár egy adott tagállamon belül, akár más tagállamokban, vagy az Európai Közösségen kívül is forgalmazó) nagykereskedőknek – akkor ugyanazokkal a feltételekkel adják el termékeiket az azokat az USA-ban értékesítő nagykereskedőknek is.

Mindez ugyanakkor szembe menne a fentebb részletezett Közösségen belüli megközelítéssel, teljesen megfosztva a – verseny- vagy erőfölényes helyzetben lévő – vállalatokat cselekvési szabadságtól.

A vállalati érdekek súlyos csorbulásán túl a tervezet súlyosan beleavatkozva az Európai Közösség szuverenitásába is, közvetett módon előírva, hogy milyen politikát kellene kialakítania a területén tevékenykedő gyógyszervállalatok párhuzamos kereskedelmet korlátozó magatartása kapcsán.

Következtetés

Mint ahogyan azt a fentebb részletezett, a gyógyszerpiacon belüli párhuzamos kereskedelem korlátait a Közösség területén kívülről és belülről feszegető esetek is jelzik: egyre sürgetőbbé válik annak az igénye is, hogy minél előbb minden piaci szereplő számára elfogadható és megnyugtató jogi megoldást találjunk európai szinten is a párhuzamos kereskedelmet korlátozó vállalati magatartásokra.

Az első és talán legkézenfekvőbb megoldás az lehetne, ha egyszerűen figyelmen kívül hagynánk a versenyre vonatkozó rendelkezéseket a gyógyszerpiac tekintetében. Ez azt is jelentené, hogy a gyógyszerpiacot nem európai, hanem továbbra is nemzeti szinten kezelnénk, vagyis a kormányok továbbra is szabadon határozhatnak meg egészségbiztosítási rendszerük főbb súlypontjait és támogatási rendszerét.⁶²

Ebből következően a gyógyszervállalatok szabadon reagálhatnának a piac heterogén jellegét kihasználó párhuzamos kereskedelemre, még akkor is, ha a magatartásuk az EKSz 81. vagy 82. cikke alapján elvileg jogsértésnek minősülne.

Jóllehet nem ez lenne az első példa arra, hogy egyes piacokat egyszerűen kivesznek a versenyjog hatálya alól, tekintettel azok sajátos jellegére,⁶³ ez a megközelítés ugyanakkor szembe menne az EKSz 2. cikkében foglalt belső határok nélküli térséget magában foglaló gazdasági unió eszméjével.

⁶¹ Lj. 44. 189–190. bekezdések.

⁶² Concepción Fernández Vicién: Why parallel imports of pharmaceutical products should be forbidden, *European Competition Law Review* 1996., 219–225. o.

⁶³ Lásd ezzel kapcsolatban az egyes versenyszabályok mezőgazdasági termékek termelésére és kereskedelmére történő alkalmazásáról szóló 26/1962. Tanácsi Rendeletet például, amely kimondja, hogy az EKSz. 81. cikkének (1) bekezdését nem kell alkalmazni az olyan megállapodásokra, döntések és összehangolt magatartásokra, amelyek a mezőgazdasági termékek termeléséhez vagy kereskedelméhez kapcsolódnak.

A gyógyszerpiac speciális nemzeti jellegének elfogadását tükrözi az EFB 2006. szeptember 27-én a Glaxo-ügyben hozott ítélete,⁶⁴ ahol az EFB a megállapodások gazdasági összefüggéseinek vizsgálatánál megállapította, hogy a gyógyszerek nemzeti betegbiztosítási rendszerek által megtérített árát – a többi gazdasági ágazattól eltérően – nem a kereslet-kínálat változása alakítja szabadon, hanem a tagállamok állapítják meg vagy ellenőrzik. Emiatt az EFB szerint nem lehet azt vélelmezni, hogy a párhuzamos kereskedelem az árcsökkenés, és így a végső fogyasztók jólétének növelése irányában hat, ahogyan az e különleges szabályozás hiányában lenne.

Jacobs főtanácsnok a Syfait-ügyben kifejtett indítványában⁶⁵ is a gyógyszerpiac speciális jellegét hangsúlyozta, amikor arra a következtetésre jutott, hogy létezhetnek olyan – a gyógyszerpiac speciális jellegéből fakadó – körülmények, amelyek objektív igazolásul szolgálhatnak az erőfölényben lévő vállalkozások szállításának megtagadására a speciális közgazdasági és szabályozási kontextusoknak köszönhetően még abban az esetben is, ha a vállalkozások szándéka a párhuzamos kereskedelem korlátozására irányul.⁶⁶

A főtanácsnok szerint a párhuzamos kereskedelem gyártók általi korlátozása nem feltétlenül a vállalkozás által létrehozott árkülönbségeket védi, és közvetlenül nem korlátozza a kereskedelmet, amelyet sokkal inkább akadályoz a tagállamok által előírt közszolgálati kötelezettség. Álláspontja szerint a gyógyszergyárak teljesítési kötelezettsége nem szolgálna feltétlenül az áruk szabad mozgását, illetve a versenyt, továbbá esetlegesen csökkentené a gyógyszergyártók innovációs hajlandóságát.

Jacobs szerint a gyógyszeripari termékek párhuzamos kereskedelme nem eredményez szükségszerűen az adott termék fogyasztói – a kérdéses termékeket ténylegesen megvásárló szociális biztonsági rendszer, illetve az ilyen alapokhoz a hozzájárulást megfizető adófizetők – számára érzékelhető árversenyt, aminek következtében a párhuzamos kereskedelem következményeként előálló árkülönbség teljes egészében a forgalmazási láncban részt vevők nyereségét képezi.⁶⁷

A párhuzamos kereskedelmet korlátozó vállalati magatartásokra a második megoldás a politikai megoldáskeresés lenne, amelynek alkalmas terepe lehet a gyógyszerek innovációja és ellátása tárgyában a Bizottság által életre hívott G10 munkacsoport,⁶⁸ amely – amellet, hogy a figyelmet a szabadalmi oltalom alatt álló gyógyszerekről a generikus gyógyszerek felé terelné – hosszú távú megoldást kínálna a felmerülő problémákra. Ez azonban – a fenti megoldással ellentétben – nem a versenyszabályok kiiktatására, hanem a piac sajátosságainak lefaragására, az eltérő ellátó- és támogatási rendszereken alapuló nemzeti piacok megszüntetésére és egy egységes európai szintű gyógyszerpiac létrehozására helyezné a hangsúlyt.

Ennek eszköze az EKSz 96. cikkében lefektetett lehetőség, amely elviekben lehetőséget ad a Bizottságnak, hogy a nemzeti kormányok szabályozásából adódó piaci torzulások gyökerét, jelen esetben a párhuzamos kereskedelem alapját képező eltérő árazást megszüntesse.

Ezen lehetőség létjogosultságát cáfolja ugyanakkor a Bizottság 1998-as, a gyógyszeripari termékek közös piacáról szóló közleménye,⁶⁹ ahol arra a következtetésre jutott, hogy a gyógyszerek vonatkozásában egy központilag irányított európai árrendszer kialakítása nemkívánatos és nem megvalósítható.

⁶⁴ Lj. 15.

⁶⁵ Lj. 18.

⁶⁶ Ibid 67. bekezdés.

⁶⁷ Ibid 97–98. bekezdés.

⁶⁸ Lj. 54.

⁶⁹ A gyógyszerek egységes piacáról kiadott Európai Bizottsági közlemény, COM (1998) 588.

Fontos itt még megjegyezni azt is, hogy az európai szinten működő rendszer ellen szól az is, hogy a gyógyszeripari termékek forgalmazásának szabályozása is egy nemzeti szinten elkülönülő rendszeren alapul Európában, annak biztosítása érdekében, hogy mindegyik nemzeti piacon megfelelő kínálat legyen elérhető, és amely rendszer mind a gyógyszergyártókra, mind a nagykereskedőkre a vonatkozó közösségi jogi szabályozás által kifejezetten megerősített kötelezettségeket ró.

A harmadik lehetséges alternatíva szembe menne a fentebb részletezett Adalat-ítélettel, és a szállítási kvótarendszereket továbbra is versenykorlátozó megállapodásokként kezelné. Ez a megoldás sem iktatná ki a versenyjogi rendelkezések alkalmazását, hanem a párhuzamos kereskedelmet korlátozó magatartásokat az EKSz 81. cikkének (3) bekezdése alapján mentesítené az EKSz 81. cikkének hatálya alól.

Érdekes módon – jóllehet az a GlaxoSmithKline (a továbbiakban: GSK) erőfőlnnyel való visszaélésének versenyjogi megítélésére vonatkozott – Jacobs főtanácsnok Syfait-ügyben adott indítványa⁷⁰ is közvetetten ezt a nézetet támasztja alá.

A főtanácsnok itt nem a nemzeti szinten elkülönülő rendszereknek és a fenntartásukra törekvő szállítási kvótáknak az EKSz 81. cikkének (3) bekezdését kimerítő jellegét hangsúlyozta, hanem – éppen ennek ellenpontoszásaaként – az azt kihasználó párhuzamos kereskedelem megkérdőjelezhető gazdasági és fogyasztói előnyeit vette górcső alá.

Mindez ugyanakkor azt sugallja, hogy a tagállamok rendszere – tekintettel arra is, hogy néhány tagállam visszaigénylési rendszert alakított ki, hogy a nyereség egy részét visszaszerezze a gyógyszerkereskedőktől – az EKSz 81. cikkének (3) bekezdése alapján lehetővé teszi a fogyasztók méltányos részesedését a belőle eredő előnyből. A főtanácsnok indítványa alapján ugyanakkor a gyógyszeriparon belüli párhuzamos kereskedelem a versenyre és az innovációösztönzésre is potenciálisan hátrányos hatást gyakorol⁷¹ és azzal a kockázattal jár, hogy destabilizálja mind az importáló, mind az exportáló tagállamban a gyógyszergyártók és nagykereskedők által a nemzeti és közösségi jog alapján fennálló közszolgálati kötelezettségük teljesítése érdekében létrehozott rendszert,⁷² amely az azt fenntartani igyekvő rendszer azon jellegét hangsúlyozza, hogy az – kimerítve az EKSz. 81. cikk (3) bekezdésének további feltételeit – az áruk termelésének vagy forgalmazásának javításához, illetve a műszaki vagy gazdasági fejlődés előmozdításához is hozzájárul.

Abban az esetben viszont, ha továbbra sem találna megoldást a Közösség a fenti problémára, akkor az USA által kikényszerített interkontinentális kereskedelem a következő következményekkel járna Európára nézve:

– Figyelembe véve az amerikai piac óriási méretét, az ott bevezetendő visszaimportálási törvények elengedhetetlenül készlethiányhoz vezethetnek a forráspiac szerepét betöltő uniós tagállamok piacán, aminek következtében nagyban csökkenhet az európai betegek gyógyszerekhez való hozzáférési lehetősége, még annak ellenére is, hogy az emberi felhasználásra szánt gyógyszerek közösségi kódexéről szóló 2001/83/EGK irányelv⁷³ 81. cikk (2) bekezdése azt a kötelezettséget írja elő a gyógyszergyártók és forgalmazók számára, hogy „valamely gyógyszer forgalomba hozatali engedélyének jogosultja és az említett, valamely tagállamban ténylegesen forgalomba hozott gyógyszer forgalmazói felelősségvállalásuk keretein belül biztosítják a gyógyszeráraknak és a gyógyszerellátásra engedéllyel rendelkező személyeknek az említett gyógyszerrel való

⁷⁰ Lj. 18.

⁷¹ Ibid 105. bekezdés.

⁷² Ibid 88. bekezdés.

⁷³ Az Európai Parlament és a Tanács irányelve (2001. november 6.) az emberi felhasználásra szánt gyógyszerek közösségi kódexéről [HL L 311., 2001.11.28., 67–128. o.]

megfelelő és folyamatos ellátását, annak érdekében, hogy a kérdéses tagállamban a betegek szükségletét fedezzék.”

– Tekintettel arra, hogy az amerikai piac nagyon fontos szinte minden egyes gyógyszervállalat számára – beleértve az európai gyógyszervállalatokat is, amelyek bevételeik 30-50%-át realizálják ezen a piacon – ebből következően az USA gyógyszerpiacán az árak csökkenése (amely tulajdonképpen a visszaimportálásra vonatkozó törvénytervezetek fő célja) az EU gyógyszervállalatai árbevételének és versenyképességének csökkenéséhez is vezetne.

– Végül, de nem utolsósorban az Európai Unió USA-val együtt képzett közös piaca az EU tagállamaiban is magasabb árakat eredményezne, amelynek oka, hogy a gyógyszervállalatok – annak érdekében, hogy korlátozzák az EU és az USA közötti árkülönbséget a párhuzamos kereskedelem megakadályozása érdekében – keményebb feltételeket fognak támasztani a tagállamok kormányaival szemben az ártárgyalások során. Ez ugyanakkor elkerülhetetlenül pár innovatív gyógyszer eltűnéséhez vezethet az alacsonyabb árú, a párhuzamos kereskedelem szempontjából exportországnak tekintendő tagállamok piacán.

A fentiek alapján egyértelműen kijelenthető, hogy – szemben a többi érintett iparággal – a gyógyszeriparban előforduló párhuzamos kereskedelem a végfogyasztók számára számos káros hatással is járhat, aminek következtében az nem feltétlenül védendő jelenség sem a Közösségen belüli, sem az azon kívüli, interkontinentális kereskedelem szintjén.

A megvizsgálási kötelezettség és az áru kifogásolása a Bécsi Vételi Egyezményben

DR. SZABÓ SAROLTA

A pontosan hetven országot „magáénak tudható” Bécsi Vételi Egyezmény (az áruk nemzetközi adásvételéről, 1980; továbbiakban: Egyezmény) alkalmazása, vagy annak lehetősége a szerződő államok számának növekedésével mind gyakoribbá válhat, ugyanis az Egyezmény szabályai, autonóm módon – tehát a kollíziós jog bekapcsolása nélkül is – érvényesülnek, amennyiben a szerződést kötő felek telephelye különböző szerződő állam területén van.¹ Megfontolandó tehát egy nemzetközi adásvételi szerződés megkötése folyamatában annak mérlegelése, hogy pl. kompromisszumként valamely harmadik állam jogát válasszuk, avagy ismerve a nemzetközi egyezményt (annak előnyeivel és hátrányaival), semleges jogként annak kikötésétől vagy autonóm alkalmazásától sem riadunk vissza.

Ehhez persze tudni illik az Egyezmény rendelkezéseit és a hozzá fűződő gyakorlatot. Jelen tanulmány rövid áttekintést kíván adni egyes hazai, külföldi jogesetek és az Egyezmény egységes értelmezését elősegítő Tanácsadó Testület vonatkozó véleményének ismertetésével, a megvizsgálási kötelezettség és az áru fizikai fogyatékoságával (mennyiségi hiba, vagy *aliud* szolgáltatás stb.) kapcsolatos vevői reklamáció kapcsolatáról.² Ez utóbbi téma annak okán is kiemelésre érdemes, mert pl. Polgári Törvénykönyvünk a vevő általi kifogás közlésére – a 2002. évi XXXVI. törvény enyhítése következtében – „haladéktalan” helyett a „lehető legrövidebb időn belüli” időtartamot vezetett be (307. §), szemben az Egyezménnyel, amely a nagyobb mérlegelést lehetővé tevő „össze-rű idő” kifejezéssel operál. Ezen túlmenően az értesítés elmulasztását az Egyezmény az egyes szavatossági jogok elvesztésével szankcionálja (44. cikk).³

I. A Tanácsadó Testület (*Advisory Council*)

A Tanácsadó Testületnek (továbbiakban: Testület) felállítását az Egyezmény sikerének indoka, valamint ehhez kapcsolódóan egyfajta rendhagyó „fejlesztési igény” hívta életre.⁴ A Testület egyedülálló intézmény, ugyanis kifejezetten az Egyezmény értelme-

¹ Csatlakozott országok listája: www.uncitral.org

² A jogcím hibája, harmadik személyt megillető jog tekintetében a 43. cikk alkalmazandó.

³ Vö. Ptk. (306. § (1)–(4)). A Ptk.-t módosította a 2002. évi XXXVI. törvény, mely a fogyasztási cikkek adásvételének és a kapcsolódó jótállásnak egyes vonatkozásairól szóló 1999/44/EK európai parlamenti és tanácsi irányelv átültetését szolgálta.

⁴ Dr. Loukas Mistelis meghatározásában: „This is an unusual Convention and this is an unusual Council.” Ld. bővebben: Dr. Loukas Mistelis: CISG-AC Publishes First Opinions (<http://www.cisg.law.pace.edu/cisg/CISG-AC.html>)

zésére, magyarázatára, gyakorlati alkalmazásának elősegítésére állították fel. Az Egyezmény alkalmazásával kapcsolatban felmerülő jogértelmezési kérdések tekintetében tehát adott a lehetőség, hogy egy olyan kiváló szakértőkből álló szerv nyújtson segítséget, amely kizárólag azzal foglalkozik. E szokatlanul tűnő szervezet létjogosultságát az is alátámasztja, hogy a nemzetközi adásvételi ügyletek kétharmada az Egyezményben részes államokban telephellyel rendelkező felek között kötötték, a már fent említett autonóm alkalmazásnak kedvezve (1. cikk (1) bekezdés). A Testületet 2001-ben egyéni kezdeményezésre alapították a sokszor felmerülő, vitatott vagy akár még megoldásra váró, Egyezménnyel kapcsolatos kérdések megválaszolására. Egy ilyen értelmező testület felállításának *spiritus rectora* Albert Kritzer professzor⁵ volt, a gyakorlati megvalósítás érdekében pedig egy 2001-es párizsi találkozón a tárgy legkiválóbb tudósai gyűltek össze. Az ötlet a konferencián támogatásra talált.⁶

A magánkezdeményezésre létrejött testület célja az Egyezmény egységes értelmezésének biztosítása. Tagjai nem saját országuk vagy jogrendszerük képviselőjeként, hanem jogtudósokként az Egyezménnyel kapcsolatos kérdések mélyebb értelmét, összefüggéseit tárják fel. A Testület az Egyezmény 7. cikkének „felhatalmazása” alapján – annak értelmezése és alkalmazása viszonylatában – legfőképp a „nemzetközi jelleg”-re és az „egységes alkalmazás követelményének szükségességé”-re tekintettel működik. Az intézmény kérésre vagy saját kezdeményezésre az Egyezmény alkalmazásával vagy értelmezésével kapcsolatos véleményt tesz közzé. Ilyen kéréseket főként nemzetközi szervezetek, szakmai társaságok és döntéshozó testületek nyújthatnak be a Testülethez. Jelenleg hat véleményt publikált a Testület.

Az első vélemény⁷ az ICC (*International Chamber of Commerce*) által intézett kérésre született, amelyben a Testület választott az elektronikus kommunikáció kapcsán Egyezményt érintő kérdésekre. A Testület véleményében végső soron kifejtette, hogy az Egyezmény hozzáfűszethető az elektronikus távközléshez, és publikált véleményükben konkrét javaslatokat tettek minden távközlést érintő egyezményi rendelkezés (cikk szerinti) értelmezésére. A második véleményt⁸ kifejezetten a bíróságoknak – valamint minden ország jogtanácsosainak is – címezték, amely az Európai Polgári Törvénykönyv Munkacsoport (*Study Group on European Civil Code*) és az Utrechti Adásvételi Jogi Munkacsoport (*Utrecht Working Group on Sales Law*) kérésére válaszolva született, és az áru megvizsgálásával és az áru kifogásolásával (38. és 39. cikk) foglalkozik. A harmadik vélemény⁹ a *parol evidence, plain meaning* szabály és a *merger clause* Egyezménnyel való viszonyáról a New York városi ügyvédi kamara külföldi és összehasonlító jogi bizottsága kérésére készült. (Ez utóbbi már csak azért is érdekes lehet, mert az új Ptk. tervezete teljességi záradék néven célszerűnek látja felvételét.¹⁰) A negyedik véle-

⁵ Executive Secretary of the Institute of International Commercial Law, Pace University School of Law.

⁶ A Testület alapító tagjai: Dr. Eric E. Bergsten, dr. Michael Joachim Bonell, E. Allan Farnsworth, dr. Alejandro Garro, Sir Roy Goode, dr. Sergei N. Lebedev, dr. Jan Ramberg, dr. Hiroo Sono, dr. Claude Witz, és első elnöke: Dr. Peter Schlechtriem. 2003-ban két új taggal is bővült a Testület: Dr. M^a del Pilar Perales Viscasillas és dr. Ingeborg Schwenzer.

⁷ CISG-AC Opinion no 1: Electronic Communications under CISG, 15 August 2003; Rapporteur: Professor Christina Ramberg, <http://www.cisg.law.pace.edu/cisg/CISG-AC-op1.html>

⁸ CISG-AC Opinion no 2: Examination of the Goods and Notice of Non-Conformity – Articles 38 and 39, 7 June 2004; Rapporteur: Professor Eric E. Bergsten, <http://www.cisg.law.pace.edu/cisg/Testület-op2.html>

⁹ CISG-AC Opinion no 3: Parol Evidence Rule, Plain Meaning Rule, Contractual Merger Clause and the CISG, 23 October 2004. Rapporteur: Professor Richard Hyland, <http://www.cisg.law.pace.edu/cisg/CISG-AC-op3.html>

¹⁰ A szerződő felek írásban kötött szerződésében elfogadott olyan záradék, amely szerint az írásba foglalt megállapodás a szerződés valamennyi feltételét magában foglalja, azzal a következménnyel jár, hogy a szerződésbe nem foglalt korábbi nyilatkozatok, kötelezettségvállalások vagy megállapodások nem képezik a szerződés részét, azokat legfeljebb a szerződés értelmezésénél lehet figyelembe venni. www.jogalkotas.hu

mény¹¹ a jövőben előállítandó árukra vonatkozó, valamint a vegyes szerződésekről (3. cikk) az európai polgári törvénykönyv munkacsoport (*Study Group on a European Civil Code*) kérésére. Az ötödik vélemény¹² az alapvető szerződésszegésről és az elállásról a New York állami ügyvédi kamara kérésére. A hatodik vélemény¹³ pedig a kártérítés kiszámításáról (74. cikk) került közlésre.

E vélemények kiemelkedő szerepe abban áll, hogy útmutatóként szolgáljanak a jogalkalmazók (laikus, szerződést kötő felektől a bíróságokig) számára.

A továbbiakban az áru megvizsgálása és az áru kifogásolása tárgyban született vélemény struktúráját követve nyújtunk áttekintést a 38. és 39. cikk egyes részkérdéseiről, összefüggéséről, bírói gyakorlatáról.

II. Az áru megvizsgálása és az áru kifogásolása (38. és 39. cikk)

1. Nemzeti jogrendszerek

A különböző nemzeti adásvételi jogok nagymértékben eltérnek e kérdésben. Nagyvonalakban három csoportot különíthetünk el:

1. A vevőnek az áru fogyatékoságáról, annak kiszolgáltatása után rövid időn belül értesítést kell küldenie a hiba megjelölésével. A megengedhető idő konkrétan meghatározott, pl. 8 nap,¹⁴ vagy egy szó, mint az „azonnal” használatával.¹⁵ Ez az eladó üzleti biztonságát nyomatékosítja.¹⁶

2. A vevő, amennyiben el akar állni a szerződéstől, az áru „elfogadása” előtt értesítést kell, hogy küldjön az állítólagos fogyatékoságról.¹⁷ Azonban nem köteles bizonyos határidőn belül az áru megvizsgálására és értesítés küldésére a kártérítési igényhez. Ezen jogrendszerek¹⁸ a vevő azon jogát emelik ki, hogy megkapja a kompenzációt, amiért az eladó fogyatékos árut szállított. A vevőnek automatikusan van egy csökkentett „visszanyerési” lehetősége. Számos ipari és fejlődő ország is követi e rendszert.

3. A vevőnek az áru kifogásolásáról értesítést kell küldenie. Az értesítés nem szükséges, hogy olyan sajátosságokkal rendelkezzen, mint az első csoportnál, és az értesítés ideje általában „ésszerű időn belül” meghatározással történik.¹⁹ Ezen jogrendszerek megkísérlik megtörni az egyensúlyt az eladó üzleti biztonsága és a vevő biztonsága – az eladó fogyatékos áru szolgáltatásából eredő hibájáért visszanyerhető kompenzáció – között.

¹¹ CISG-AC Opinion no 4: Contracts for the Sale of Goods to Be Manufactured or Produced and Mixed Contracts (Article 3 CISG), 24 October 2004. Rapporteur: Professor Pilar Perales Viscasillas, <http://www.cisg.law.pace.edu/cisg/CISG-AC-op4.html>

¹² CISG-AC Opinion no. 5: The Buyer's Right to Avoid the Contract in Case of Non-Conforming Goods or Documents, 7 May 2005. Rapporteur: Professor Dr. Ingeborg Schwenzer, <http://www.cisg.law.pace.edu/cisg/CISG-AC-op5.html>

¹³ CISG-AC Opinion no. 6: Calculation of Damages Under CISG Article 74, Spring 2006. Rapporteur: Professor John Y. Gotanda, <http://www.cisg.law.pace.edu/cisg/CISG-AC-op6.html>

¹⁴ Pl. olasz és portugál jog (Codice Civile 1495. cikkely (1); Código de Comercio 471. cikkely).

¹⁵ Pl. német HGB 377. §, osztrák HGB 377–378. § haladéktalanul („unverzüglich”), azonnal („sofort”).

¹⁶ Pl. magyar Ptk. 283. § (1) bekezdés („lehető legrövidebb időn belül”).

¹⁷ Pl. angol adásvételi törvény 35. cikk (1) bek. („értesítés ésszerű időn belül”).

¹⁸ Pl. francia Code Civil 1648. cikkely („bref délai”).

¹⁹ Pl. holland BW 7:23.1

a) Megvizsgálási kötelezettség

Mindkét cikk²⁰ nemcsak az eredetileg kiszolgáltatót árukra, hanem a helyettesítő termékként vagy hiány pótlásaként átadott áruk vonatkozásában, ezen túlmenően az árut kísérő okmányokra is kiterjed.²¹ Ez utóbbi ugyan kifejezetten nincs benne a megjelölt cikkekben, de analógiával levezethető, hiszen e nélkül az eladó joga a fogyatékoság orvoslására könnyen aláásható lenne. Egy ügyben a német fórum akként foglalt állást, hogy azért mulasztotta el a vevő a megkifogásolás lehetőségét, mert a szerződésben előírt ökológiai természetű árpa kiszolgáltatásakor az ezt tanúsító okmányok hiányoztak, és a vevő ezt észlelve nem emelt kifogást.²² A részteljesítések esetében a megvizsgálási és értesítési kötelezettség kiterjed – ha lehetséges – minden egyes részletre, és azokat külön-külön kell megkifogásolni.²³

A megvizsgálás módjának három esetköre különíthető el: a vevő, vagy harmadik személy (pl. szakértő, semleges személy, fogyasztó) általi, a felek megállapodása vagy szokás alapján, egyéb esetben, ha előbbiek nem állnak fenn.²⁴ A második csoportnál jellemzően számos mintatesztet vagy speciális kémiai analízist, gépeknél pl. próbamenetet írnak elő a felek a gyakorlatban. A harmadik körben felmerül a megvizsgálás helyének, államának joga, vagy az ott érvényesülő szokások. Az ULIS 38. cikkével ellentétben az Egyezmény nem utal az előbb említett nemzeti jog bekapcsolására. A jogtudomány álláspontja szerint ezt magából az Egyezmény szabályaiból kell megválaszolni.²⁵ Felek megállapodása vagy kereskedelmi szokás hiányában a vevő megfelelő módon kell, hogy megvizsgálja az árut, mely figyelembe veszi annak természetét, mennyiségét, csomagolását és minden más körülményt. Ezen objektív kritériumok nem zárják ki a szubjektív faktorok megfontolását, amelyekről az eladó tudott, vagy nem lehetett számára ismeretlen, pl. a vevő járatlansága vagy a szükséges infrastruktúra hiánya. A megvizsgálás módjával kapcsolatban fejtette ki egy osztrák bírósági döntés, hogy „külön

²⁰ 38. cikk

(1) A vevő a körülmények által lehetővé tett legrövidebb időn belül köteles az árut megvizsgálni vagy megvizsgáltatni.

(2) Ha a szerződés kiterjed az áru elfuvarozására is, a vizsgálat az árunak a rendeltetési helyre való megérkezését követő időpontra halasztható.

(3) Ha az úton levő árut átirányítja vagy anélkül továbbküldi, hogy ténylegesen lehetősége volna annak megvizsgálására és a szerződéskötés időpontjában az eladó tudott vagy tudnia kellett az átirányítás, illetve továbbküldés lehetőségéről, a vizsgálat mindaddig elhalasztható, míg az áru új rendeltetési helyére megérkezik.

39. cikk

(1) A vevő elveszti azt a jogát, hogy az áru fogyatékoságára hivatkozzék, ha erről az eladót a hiba megjelölésével ésszerű időn belül nem értesíti, azt követően, hogy a hibát felfedezte, vagy azt fel kellett volna fedeznie.

(2) A vevő minden esetben elveszti az áru fogyatékoságára való hivatkozás jogát, ha legkésőbb az áru átadásától számított két éven belül a hibát az eladóval nem közölte, hacsak ez a határidő nem ellentétes a szerződéses jótállás határidejével.

(A magyar fordítás pontatlan, „minőségi hiba”-ra korlátozza az áru szerződésszerűségének hiányát, ezért helyesebb a fentebb használt, „áru fogyatékosága” kategória használata. Bővebben: Sándor Tamás: A nemzetközi adásvétel. Budapest, Napraforgó, 1990. 139 o.)

²¹ Sándor Tamás – Vékás Lajos: Nemzetközi adásvétel. Budapest, Hvg-orac, 2005. 225. o. (továbbiakban: Sándor–Vékás).

²² OLG München, 2002. nov. 13., www.unilex.info Egy orosz választott bírósági ítélet hiányzó minőségi tanúsítvány felfedezésére néhány napot lehetővé tett. ICA Russia Federation Arbitration 1996. márc. 12., www.unilex.info

²³ Bővebben: Sándor–Vékás, i. m. 225. o.

²⁴ Commentary on the UN Convention on the International Sale of Goods (CISG). Ed.: Peter Schlechtriem, Ingeborg Schwenzer, Oxford University Press, 2005. 450. skk. (továbbiakban: Commentary...)

²⁵ Bővebben az egyes álláspontokat: ibid.

kikötés hiányában figyelembe veendő a kereskedelmi szokás és a gyakorlat. Ugyan a túl költséges megvizsgálás nem várható el, de annak alaposnak, szakszerűnek és az üzletágban szokásosnak kell lennie”.²⁶ A megvizsgálási kötelezettség nem szükséges, hogy kiterjedjen az áru tiltott módon történő manipulációjára (pl. vizet adnak a borhoz).²⁷ A nemzeti bíróságok eseteiből megállapítható, hogy az árut a vevőnek meg kell vizsgálnia külsőleg, súlyra, méretre, vagy szaglással, ízleléssel, sőt a véletlenszerű mintavétel is elvárt, pl. konzervárunál vagy fagyasztott termékénél.²⁸ Ruhaanyagoknál a megvizsgálás tartalmazhatja egy speciális tesztet, amely minden fajtából és színből mosást, vasalást jelentene. Használati eszközöknél próbaüzem, bonyolultabb technikai eszközöknél jelentős, hogy a vevő megállapítsa, hogy az helyesen működik.²⁹

A megvizsgálás időtartamát illetően nem az „azonnali”, hanem „a körülmények által lehető legrövidebb időn belül” határidőt írja elő. Ennek számokkal kitöltése mindig az egyedi eset körülményeinek függvénye (áru típusa, csomagolás módja stb.) és a felek ésszerű lehetőségeit (vevő pozíciója, pl. viszonteladó, fogyasztó) is számításba kell venni. Romlandó áruknál különösen gyors cselekvés indokolt, így a megvizsgálás ideje a bírói gyakorlatban a néhány órától pár napig terjedő intervallumban helyezkedik el.³⁰ Más a helyzet a tartós használatra rendelt dolgoknál, ahol a megvizsgálás akkor végzendő el, amint arra lehetőség adódik. A magyar, belső joggal összevetve a megvizsgálási kötelezettség az átadással egyidejűleg, a teljesítés helyén kell megtörténni. A jogosult az átvételt követően – a lehető legrövidebb időn belül – részletesebben is megvizsgálhatja az árut. A kötelezettség elmulasztásának jogkövetkezményeiről a Ptk. külön rendelkezést nem tartalmaz, ezért a mulasztás szankciója az általános felelősségi szabályok alapján kártérítési kötelezettséget eredményezhet,³¹ szemben az Egyezményvel, ahol a megvizsgálási kötelezettség elmulasztásának önmagában – úgy tűnik – nincs szankciója (lásd II/3.).³²

Tulajdonképpen a megvizsgálás „lehető legrövidebb időn belüli” volta az Egyezmény „szellemében” a megkifogásolás határidejével áll szoros kapcsolatban.

b) Kifogásolás

Az áru fogyatékosága esetén a hiba megjelölésével, ésszerű időn belül kell értesíteni az eladót. A – német fordításban jelentkező – „pontos megjelölés” (*genau bezeichnet*) tulajdonképpen egyedül a német jogrend sajátja, más jogrendszerekben ez ismeretlen, vagy legalábbis nem ilyen szigorú. A Német Szövetségi Legfelsőbb Bíróság újabb ítéletében kezdi kevésbé szűken értelmezni e szabályt.³³ Az Egyezmény céljával nem összeegyeztethetők viszont a túl általános feltételek, pl. „nincs rendben”, „hibás minőség vagy rossz áru szállítása”, „rossz minőségű”, „javítandó”, „nem ezt vártuk”. Ugyanakkor

²⁶ OGH 1999.aug. 27., www.unilex.info

²⁷ LG Trier, 1995. okt. 12., www.unilex.info

²⁸ Ez utóbbit mulasztotta el a vevő állati kártevővel fertőzött sajt szállítmány esetében. Rb Roermond 1991. dec. 19., www.unilex.info

²⁹ Commentary... i. m. 452. o.

³⁰ Ibid. 453. o.

³¹ Bővebben: Ptk. kommentár 283. § magyarázat.

³² Speciális szabály érvényesül azonban a szállítási szerződésnél: a hibásan teljesítő közreműködő csak akkor felel a meghosszabbított szavatossági határidő alapján a szállítóval szemben, ha a szállító a minőség megvizsgálására vonatkozó kötelezettségének eleget tett (Ptk. 385. §).

³³ Vö.: Testület 2. véleményében található első táblázat. Az ott felsorolt 24 német bírósági ítéletből 2 esetben találták kielégítőnek az értesítést. Az esetet részletesen lásd alább, BGH 1999. nov.3., <http://cisgw3.law.pace.edu/cases/991103g1.html> A német szövegtől való elfordulás Svájcban is megfigyelhető, ahol a bíróság maga vetette össze a német fordítást a francia, angol verzióval, és enyhített annak szigorán. Bővebben: <http://cisgw3.law.pace.edu/cisgw/wais/db/cases2/031113s1.html>

az a nézet is elfogadhatónak tűnik, hogy az elektronikus kommunikáció korszakában az eladótól is elvárható, hogy érdeklődjön, amennyiben a vevő nem pontos értesítésben kifogásolja meg az árut.³⁴

Meg kell különböztetni a megvizsgálási kötelezettség idejét a kifogásolás idejétől. Az „ésszerű idő” meghatározásakor az egyedi eset körülményei a meghatározóak, tekintettel a kereskedelmi szokásra és a felek közötti üzleti gyakorlatra. Szintén elvárt az elhatárolás a romlandó és a tartós használatra rendelt dolgok között. Előbbi esetben a határidő rövid, pl. paradicsom, sonka, friss virágok, szivárványos pisztráng, kaviár esetében néhány nap; élő halnál nyolc napot, uborkánál hét napot jelölt meg a fórum.³⁵ Utóbbi esetben sokkal szabadabban határozható meg az időtartam. Az idő meghatározásánál tekintettel kell lenni a vevő által igényelt jogorvoslatra. Amennyiben visszatartja az árut, és csupán kártérítést vagy árcsökkentést kér, akkor nagyvonalúbban lehet a határokat meghúzni, mintha inkább visszautasítaná az árut. Vitatott, hogy ilyen típusú áruknál átlagos körülmények fennálltakor mennyi legyen az ésszerű periódus. A német és svájci döntések – belső jogszabályaik szigorúsága folytán – szűkebb határidőt engednek a kifogásolásra. Az osztrák legfelsőbb bírói testület döntéseiben egy teljes (megvizsgálási és értesítési) időtartamnak a 14 napot jelölte meg.³⁶ Azon államokban, melyek helyi joga a hiba felfedezésétől számított több hónapot is megenged az értesítésre (pl. USA, Franciaország,³⁷ ez utóbbiban a bíróságok gyakran elismerik a két, három éven belül indított kereseteket), az Egyezmény szabályának értelmezésénél is enyhébben járnak el. Mindent összevetve egy megközelítőleges időtartam a legalább egy hónap lehetne mint durva átlag.³⁸ Az újabb német bírói gyakorlat is efelé tolódik.³⁹

A 38. cikkben foglalt megvizsgálási kötelezettséget tulajdonképpen arra tervezték, hogy megállapítson egy időtartamot, amelyen belül, ha nem történik is megvizsgálás, a vevő a 39. cikk szerint „fel kellett volna fedezze” a hibát.⁴⁰ A vevőnek fel kellett volna fedezze az áru fogyatékoságát az áru megvizsgálásának elmulasztása ellenére, pl. az átadáskori nyilvánvaló hiba esetében. Hasonlóképpen, ugyan a 38. cikk nem szól róla, a 39. cikk ésszerű értelmezésével megállapítható, hogy a vevő „fel kellett volna fedezzen” bármely olyan hibát, amely az áru ésszerű megvizsgálásánál megmutatkozhat. A 39. cikk koncepciójának feltétele tehát, hogy a vevő „fel kellett volna fedezze” az áru fogyatékoságát, ugyan összefüggésben áll, de nem függ a 38. cikktől.

A kifogásolás időtartama pedig a 44. cikk értelmezésénél releváns. A vevő értesítési kötelezettségének elmulasztása ellenére az áru átadásától számított kétéves jogvesztő határidőn belül – kivéve, ha a jótállás határideje ennél hosszabb – a 44. cikk lehetővé teszi a kimentést. E passzus megadja a vevő vételárcsökkentési igényét, vagy az elmaradt haszon nélküli tényleges kárának megtérítését, ha ésszerű mentsége van az értesítés 39. cikk szerinti elmulasztására, akár azért mulasztotta el az értesítést, mert nem tudott hibáról, bár tudnia kellett volna, akár olyan hibáról mulasztotta el az értesítést, amiről tudott. Továbbmenve, némely bíróságok az ULIS-t értelmezve elkerülték a 38. és 39. cikk szigorúbb feltételeit a 40. cikk értelmezésével, miszerint a szolgáltatott áru fogyatékosága az eladó előtt „nem lehetett ismeretlen”, ezáltal megengedve a vevőnek, hogy bízzék a késedelemben vagy az értesítés hibás voltában. Hasonló eredményre juthatunk

³⁴ Commentary... i. m. 463. o.

³⁵ Testület 2. véleménye, harmadik táblázat.

³⁶ OGH 1998. okt. 15., 1999. aug. 27. www.unilex.info

³⁷ Code Civil 1648. cikk.

³⁸ Commentary... i. m. 468. o.

³⁹ BGH 1999. nov. 3., ellenben osztrák GH 2000. márc. 21., ahol a bíróság a 14 napot jelölte meg (igaz, szokásra hivatkozással).

⁴⁰ Testület 2. véleménye.

a 40. cikk alapján, amely lényegileg az ULIS 40. cikkével egyező. Azonban a 44. cikk elfogadása a Diplomáciai Konferencián elmozdulást eredményezett egy kevésbé szigorú értesítési rendszer felé.

3. A cikkek bírói értelmezése egy konkrét jogeset kapcsán

Az Egyezmény egyik legvitatottabb cikke az áru megvizsgálásának és kifogásolásának szabályai. Azonban feltűnő, hogy csekély számú ítélet származik azon országokból, ahol a belföldi adásvételi jog nem kívánja meg értesítés küldését a fogyatékoság iránti kártérítési igény céljából. Ez egybevág azzal a ténnyel, hogy kevés Egyezményt alkalmazó döntés születik ezen országokban, annak ellenére, hogy némelyik közülük szerződő állam. Hasonlóképp relatív kevés ítélet származik olyan országokból, amelyek helyi joga az értesítés ésszerű idejét jelöli meg. Jóval jelentősebb ügyek születtek viszont olyan államokban, melyek belső adásvételi joga relatív szigorú az eladónak köldendő értesítés tartalma és időkorlátja tekintetében.⁴¹

Míg az ítéletek egy része kifogástalan, van egy másik tendencia, ahol az ítéletekben a 38., 39. cikket a belföldi joggal azonos tartalmúként értelmezik. Ez ott a legnyilvánvalóbb, ahol a hazai jog az Egyezmény szövegéhez hasonlít (pl.: UCC és egyes amerikai ítéletek).⁴² Míg az ésszerű időn belüli értesítést megkívánó belföldi jog fényében való értelmezés módszere ugyan nem egyezik a 7. cikk (1) bekezdésével, mert nem felel meg az Egyezmény nemzetközi jellegének, az egyedi esetekben született eredmények – a Testület álláspontja szerint – nehezen kritizálhatók.⁴³

Ez a helyzet nyilvánvalóan eltér attól, ahol a cikkek szövege engedékenyebb a vevő irányában, mint a helyi jog, vagy ahol az állam az ULIS szerződő állama volt, számos ítélettel értelmezve azt. Némely határozat nem lát jelentős változást a jogban („értesítés előfeltételei tekintetében az Egyezmény „vevőbarátibbnak” tűnik, mint az ULIS, azonban a 38., 39. cikkek vonatkozásában ez nem jelentős”)⁴⁴. A Testület 2. véleményében sommásan megállapítja, hogy a cikkek alkalmazása többnyire megfelelő. Nem meglepő – folytatja az elemzést –, hogy ezek koordinátarendszerében az olyan ítéletek állnak, ahol vagy az árut „megfelelő időn belül” vizsgálták meg, vagy a megvizsgálás megfelelő, vagy az értesítés ésszerű időben történt, vagy az értesítés eléggé részletezett a belföldi jog, vagy az ULIS korábbi gyakorlata alapján. Így érthető, hogy „ezen döntések a vevőre többletterhet hárítanak, szemben azon országokból származó ítéletekkel, ahol az ésszerű időnél hosszabb az előírt időtartam.”⁴⁵

A szigorúbb értesítési feltételeket követő országok egyes magasabb szintű bíróságai megkíséreltek az ésszerű idő meghatározásában útmutatást adni. Az ausztriai Legfelsőbb Bíróság javaslata szerint 14 nap lenne általánosságban az ésszerű idő,⁴⁶ Luzern kantoni felsőbb bíróság álláspontja szerint egy hónap. Míg e döntések egy hiteles törekvést mutatnak, hogy „lazítsanak” az egyébként szigorú értesítési követelményeken, a nehézségek benne rejlenek az ésszerűtlen idő vélelmezett rögzítésében, ahogyan azt a német Legfel-

⁴¹ Testület 2. véleménye.

⁴² Lásd még: H. M. Flechtner: *The CISG in U.S. Courts: The Evolution (and Devolution) of the Methodology of Interpretation*. In: *Quo Vadis CISG?* Ed. Franco Ferrari, 2005, 91–112. o.

⁴³ Bővebben: Camilla B. Andersen: *The Uniform International Sales Law and the Global Jurisconsultorium*. In: *Journal of Law and Commerce* 2004–2005, 159–179. o.

⁴⁴ OLG Oldenburg 2000. dec. 5., idézi: Testület 2. véleménye.

⁴⁵ Testület 2. véleménye.

⁴⁶ Pl.: OGH 1999. aug. 27. (túracipők esete), www.unilex.info

sőbb Bíróság (továbbiakban: LB) egy ítéletének elemzése mutatja a Testület 2. véleményében.⁴⁷

A vevő egy papírkészítő géphez vásárolt csiszoló berendezést, mely kilenc nappal később meghibásodott. A vevő azt gondolta, hogy a hiba valószínűleg a személyzet üzemeltetési hibája miatt keletkezett, és azt nem a berendezés okozta. A gép meghibásodása után három héttel az előállított papír vásárlója kifogásolta a papírban lévő rozsdát. Tíz nappal később a vevő felkért egy szakértőt, hogy határozza meg a rozsdát. További két hét után a szakértői vélemény megállapította, hogy a rozsdát a csiszoló berendezés eredményezte. Három nappal a szakértői vélemény kézhezvétele után a vevő értesítette az eladót a hibáról.

Nem kérdés, hogy a tudomásszerzéstől számított három nappal később történő értesítés ésszerű időn belüli, és a hibát kellően megjelölte („a csiszoló berendezéssel felszerelt gép által készített papír rozsdás”). Azonban meglepő, hogy az LB szerint az értesítés időben történt, holott több mint kilenc hét telt el a kiszolgáltatástól, és hét hét a hiba első jeleinek felmerülésétől.

A bíróság azzal a megjegyzéssel kezdte, hogy a fellebbviteli bíróság szerint a csiszoló berendezés hibája rejtett hiba, így sem a megvizsgálás, sem az értesítés ideje nem kezdődhetett korábban, mint ahogy a hiba felmerült. A fellebbviteli bíróság megállapította, hogy a berendezés hibája a vevő előtt nem lehetett ismeretlen, és az értesítés ésszerű időtartama ettől az időponttól kezdődött. A Legfelsőbb Bíróság nem értett ezzel egyet. Elfogadta a vevő azon érvelését, hogy nem határozhatta meg magától és azonnal, vajon a hiba oka a személyzet üzemeltetési hibája, vagy a csiszológép hibája. Ennélfogva ez nem a 39. cikk szerinti értesítési kötelezettség időtartama, ami a hiba felmerülésekor indul, hanem a 38. cikk szerint megvizsgálás időtartama.

Ezután a bíróság kiszámította a vevő értesítési kötelezettségének megfelelő időtartamot, feltételezve, hogy egy hét kellene annak eldöntéséhez, vajon alkalmazzon-e szakértőt a hiba forrásának megjelölésére, és szerződteti a szakértőt. A szakértői vélemény elkészítésének időtartama két hétig tartott, amelyet a bíróság elfogadhatónak tekintett. Így három hetet kalkulált, ehhez adódik egy négyhetes időszak, amelyen belül a vevő értesítést küldhet, azt követően, hogy az áru hibáját felfedezte, vagy azt fel kellett volna fedeznie. A bíróság az értesítés küldésére négyhetes periódust deklarált, mint „*regelmäßig*”, azaz rendszerinti, vagy általános. Így az LB számításai szerint a vevő hét héttel a csiszoló berendezés meghibásodása után küldött értesítése időben történt.

A vélemény szerzői szerint, az LB kalkulációjának az értesítés idejét tekintve két alternatív olvasata van. Az első, hogy a bíróság adott a vevőnek egy egyszeri héthetes időszakot attól az időponttól, amikortól egy rejtett hiba lehetőségéhez vezető első jelek felmerülhettek. Ha ezt vesszük a bíróság döntésének, az nem az Egyezmény szerint való, amelyik két külön időtartamot különít el.

A második, hogy a bíróság – az Egyezmény alapján – két elkülönített időszakkal számolt. Az LB hagyott a vevőnek három hetet, amelyen belül a berendezést meg kellett vizsgálnia szakértő által, mely 38. cikk szerinti időtartam a csiszoló gép hibájával és nem a végfelhasználó rozsdás visszajelzésével kezdődött. A hipotetikus megvizsgálás végétől, amelytől a vevő ismerhette volna az áru fogyatékoságát, kezdődött az egy hónap az ésszerű értesítési kötelezettségre. A döntés ilyesfajta olvasata szemlélteti a Testület szerint, hogy nincs független szankciója, ha a 38. cikk szerinti megvizsgálási kötelezettségét a vevő határidőn belül elmulasztja. Az ügyben a vevő negyvenhat nappal a berendezés meghibásodása után kapta kézhez a szakértő szakvéleményét, amely három héttel később volt, miután ő tudhatott volna a hibáról az LB álláspontja szerint. Összegezve,

⁴⁷ BGH 1999. nov.3., VIII ZR 287/98, <http://cisgw3.law.pace.edu/cases/991103g1.html>

három hét a hiba természetének meghatározásához és négy hét az értesítés küldéséhez előrelátható volt az LB szerint.

A döntés mindkét olvasata szerint a vevőnek rendelkezésére áll hét hét az értesítésre a berendezés meghibásodásától számítva. Ha a bíróság pusztán arra szorítkozott volna, hogy azt mondja ki, hogy a négyhetes időszak – attól számítva, hogy a vevő az áru fogyatékoságát fel kellett volna, hogy ismerje – az értesítés küldésére ésszerű időn belüli volt, a döntés akár vitatható is lenne. Egy hónapos határidő attól számítva, hogy a vevő az áru fogyatékoságát ismerte, vagy fel kellett volna ismerje ahhoz, hogy vélelmezetten „*regelmäßig*”, azaz rendszerinti, vagy általános legyen, mindenképpen nagy enyhítés a korábbi gyakorlathoz képest. Egy hónap vagy akár több idő az értesítéshez azonban ésszerű lehet az ügy főbb tényeire tekintettel. A legelőremutatóbb aspektusa tehát az LB döntésének, hangsúlyozzák a véleményben, hogy csakúgy, mint a Legfelsőbb Bíróság Ausztriában, vagy felsőbb bíróság Luzern kantonban, Svájcban, amelyek egy előrejelzői a német bíróságoknak, hajlandók hosszabb időtartamot elfogadni az értesítés idejére, mint az ULIS, vagy a HGB 377. §-a.

Az LB döntésének még egy utolsó jellemvonása is kiemelését érdemel. A német bíróságok korábbi ügyekben előírták a vevőnek, hogy pontosan tájékoztassa az eladót az áru fogyatékoságának természetét illetően. Ez kívül eshet a vevő erején, különösen, ahol a vevő nem rendelkezik kellő technikai ismeretekkel ahhoz, hogy megállapítsa, mi a hibája az árunak. Jelen esetben az LB egyértelműen kifejtette, hogy a vevő gépi és technikai ismerete szükséges, hogy értesítést küldhessen a jelekről. Az értesítés jelen ügyben azt tartalmazta, hogy a végfelhasználó acélszilánkokat talált olyan papírban, amelyet a csiszológép működésével készítettek. A vevő kifejezte gyanúját, miszerint a csiszoló berendezés okozta ezt. A bíróság szerint ez kellően meghatározott volt, figyelemmel a vevő akkori ismereteire.

Ellentétként, a francia *Cour de Cassation* 1999. május 26-án hozott döntésében visszautasította, hogy az ésszerű időnek speciális időtartamot jelöljön meg. A határozat határozott megerősítése annak, hogy a 38. cikk szerinti megvizsgálás, vagy a 39. cikk szerinti megkifogásolás végül azon körülményektől függ, amelyekkel a vevő a konkrét esetben szemben találja magát.

III. Hazai bírói gyakorlat

A peres felek 1999. február 5-én szerződést kötöttek egymással, amelyben a magyar felperes azt vállalta, hogy 1999. február és 1999. április között 8 kamionnyi akác szőlőkarót szállít az alperesnek. A szerződés részletesen rögzítette az egyes szállítmányokban szállítandó karók darabszámát, méreteit, egységárát és a szállítmány szállítási határidejét, valamint hogy a vételárat a külföldi alperes a felperes számlája alapján, a számla keltétől számított 30 napon belül, a felperes bankszámlájára történő átutalással fizeti meg. Azt is rögzítették, hogy „az áru átvétele és minősítése a kamion kirakását követően azonnal megtörténik a vevő által. Esetleges reklamáció esetén vevő köteles az áru megérkezését követően 36 órán belül értesítést küldeni az eladónak. A reklamáció tárgyát képező árut mindaddig külön tárolni szükséges, míg a megállapodás nem jön létre a reklamáció rendezésére vonatkozóan a felek között.” A felek mind joghatósági kikötéssel, mely a „Magyar Kereskedelmi Kamara mellett szervezett pártatlan választott bíróság” eljárását jelölte meg, mind jogválasztással, melyben a magyar jog alkalmazását kötötték ki, is éltek.

Az alperes a számlákat nem fizette ki, a rendelkezésre álló iratok szerint konkrétan meghatározott minőségi kifogást írásban nem terjesztett elő, javasolta ugyan az egységár csökkentését, mert a szállított áru nem felelt meg a szerződésnek (később egyes rakatok

összedőlés kapcsán felmerült többletköltségeire is hivatkozott), de a javasolt alacsonyabb árat sem fizette ki.

A választott bíróság az autonóm alkalmazás feltételének megfelelően (1. cikk (1) a)), tekintettel arra, hogy a két szerződő fél telephelye különböző szerződő országban volt, az Egyezmény szabályait hívta fel, mint amely a magyar jog része. Az Egyezmény 38. cikke szerint a vevő a körülmények által lehetővé tett legrövidebb időn belül köteles az árut megvizsgálni vagy megvizsgáltatni, a 39. cikk pedig azt mondja ki, hogy a vevő elveszti azt a jogát, hogy az áru fogyatékoságára hivatkozzék, ha erről az eladót a hiba megjelölésével, ésszerű időn belül nem értesíti azt követően, hogy a hibát felfedezte, vagy azt fel kellett volna fedeznie. Az Egyezmény 6. cikke határozza meg szabályainak diszpozitivitását, így a felek szerződésben előírhatták, hogy a vevő az árukat a kirakodást követően azonnal köteles megvizsgálni, és esetleges kifogásairól az áru megérkezésétől számított 36 órán belül értesítést küldeni az eladónak. A megvizsgálási kötelezettség nyílt hiba esetén történő elmulasztása a külföldi bírói gyakorlat szerint azt eredményezi, hogy a vevő később a 39. cikkben meghatározott időben sem kifogásolhatja az áru fogyatékoságát. Egyértelműbbé tette az esetet, hogy a felek konkrétan meghatározták a megvizsgálás időpontját, amely tulajdonképpen az áru rendelkezésre bocsátásának idejével esett egybe („azonnal”). A választott bíróságnak – a fentebb részletezett ügyekkel ellentétben – nem is kellett értelmeznie az ésszerű értesítés időtartamát, hiszen a rendelkezésre álló adatok szerint a vevő a megvizsgálási kötelezettségének szerződéses határidőn belül nem tett eleget, illetve a felek megállapodásában szereplő értesítési időintervallumon belül (36 óra) nem élt kifogással. (VB2001/2⁴⁸)

A következő jogeset rendes bíróság előtt, az értesítés elmulasztásával és annak jogvesztő határidejével foglalkozott. (BH2006.88)⁴⁹ 1993 és 2000 között magyar alperes forgalmazta Magyarországon az olasz felperes által gyártott csomagolótechnikai gépeket és alkatrészeket. Az áru megrendelésére és a megrendelés visszaigazolására telexváltások útján került sor és a felek jogviszonyát szóbeli megállapodás rendezte (e szóbeli megállapodás érvényessége a felek között nem volt vitatott). A felperes keresetében kérte az alperes marasztalását, mert a felperestől alkatrészeket vásárló alperes csak részben tett eleget az 1999. október 15-e és 2000. július 24-e között kiállított négy számla szerinti vételár fizetési kötelezettségének. Az alperes tagadta, hogy a tartozását elismerte volna, és állította, hogy megállapodásuk – az olasz üzleti szokásoknak megfelelően szóban megkötött – viszonteladói szerződés, így csak értékesítés esetén kell megfizetnie az átvett áruk ellenértékét. Alperes védekezése szerint viszont felperes szavatossági kötelezettségét soha nem teljesítette, holott annak teljesítésére az alperes szóban igényt tartott, ezért élt beszámítási kifogással.

A Legfelsőbb Bíróság értékelve a bizonyítékokat arra az álláspontra jutott, hogy a felek között nem bizományi, hanem adásvételi szerződés megkötésére került sor, valamint, hogy az alperes lejárt és elismert tartozásának megfizetését mulasztotta el. „A Bécsi Egyezmény 38. cikkének (1) bekezdése, 46. cikkének (2)–(3) bekezdése szerint a vevő a körülmények által lehetővé tett legrövidebb határidőn belül köteles az árut megvizsgálni, ésszerű határidőn belül kell értesítenie a hiba megjelölésével az eladót az áru minőségi hibájáról és az értesítéssel egyidejűleg, vagy ezt követően ésszerű határidőn belül kell közölnie a vevővel kicserélés vagy kijavítás iránti igényét is. A 39. cikk (1) és (2) bekezdése sorolja fel azt a két esetet, amikor a vevő elveszti azt a jogát, hogy az áru minőségi hibájára hivatkozhatson. E rendelkezések szerint a szavatossági jogok elvesz-

⁴⁸ Magyar Kereskedelmi és Iparkamara mellett szervezett állandó Választott bíróság VB 99 144. (Bírószági Határozatok 2001. évi 6. szám.)

⁴⁹ (Legf. Bír. Pfv. IX. 21.481/2005. sz.)

tésével jár, ha a hiba felfedezését követően a hiba megjelölésével a vevő nem értesíti ésszerű határidőn belül az eladót a minőségi hibáról (ez a mulasztás a 44. cikk szerint kimenthető), és minden esetben elveszti az áru minőségi hibájára való hivatkozás jogát, ha legkésőbb az áru átadásától számított 2 éven belül a hibát az eladóval nem közölte, haacsak ez a határidő nem ellentétes a szerződéses jótállás határidejével (ez a határidő viszont jogvesztő).” A hiba közlésére nem került sor, az alperes a jogvesztő határidőt elmulasztotta. Ugyan folyamatos kommunikáció volt a felek között mind a piaci problémákkal, mind az áruk minőségével kapcsolatban, de az alperes – az LB szerint – bele-nyugodott a felek között kialakult azon gyakorlatba, hogy saját költségen végzi az általa eladott gépek kijavítását, a garanciális kötelezettség miatt szükségessé vált alkatrészek cseréjéhez pedig alkatrészeket vásárol a felperestől.

Erdekessége az esetnek az írásbeliségre vonatkozó – sok kritikával illetett – magyar fenntartás alkalmazásának kikerülése. A szerződés érvényessége, mint előkérdés megítélésének kérdését, amelyben a bíróságnak a hazai kollíziós jog alapján felhívott olasz jogot kellett volna alkalmazni, a bíróság azzal az indokkal mellőzte, hogy a felek nem vitatták azt. Helyesen állapította meg a Legfelsőbb Bíróság: „Megalapozatlanul hivatkozik azonban az alperes arra, hogy az eljáró bíróságoknak az olasz jog alapján kellett volna elbírálniuk a felek jogvitáját. A formaszabadság elvét kizáró fenntartási nyilatkozat ugyanis csak a szerződéskötéssel, szerződésmódosítással vagy szerződés megszüntetésével, ajánlattal és elfogadással kapcsolatos jognyilatkozatokra, illetve a II. rész szerinti akarategyilatkozatokra vonatkozik, ezek vonatkozásában zárja ki azon rendelkezések alkalmazását, melyek megengedik az írásbeli formától való eltérést. Így csakis ebben a körben, azaz a szerződési nyilatkozatok érvényessége tekintetében kell a kollíziós jog szerint irányadó anyagi jogot, azaz az eladó jogát alkalmazni. Ha tehát a szerződés az olasz jog szerint szóban is érvényes, úgy a felek jogvitájára – a III. részben írt jognyilatkozatokra, a hibák kifogásolására, a szavatossági igények érvényesülésére – a Bécsi Egyezmény szabályait kell alkalmazni.”

IV. Záró gondolat

A megvizsgálási kötelezettségre és a kifogásolás fentebb vázlatosan bemutatott szabályrendszerére és gyakorlatára visszatérve látható, hogy az Egyezménnyel kapcsolatban emlegetett hátrányok egyike, a joggyakorlat „bizonytalansága” napjainkra megszilárdulni látszik. Ez a jogtudósok és jogalkalmazók fáradhatatlan munkájának és az elektronikus adatbázisok nagy mennyiségének köszönhető. Ugyan a fentebb elemzett cikkek az Egyezmény egyik legvitatottabb részei voltak már megalkotásukkor is, mégis – a *forum shopping* gátjaként – megfigyelhető egyfajta közeledés az egyes szerződő államok főrumainak ítélkezésében.